

92/2183

2171

ΗΛΙΑΣ Σ. ΔΗΜΑΣ

**Ο ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΟΣ ΧΟΡΟΣ ΣΤΟ ΣΥΡΡΑΚΟ
ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗ
ΚΑΙ
ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ**

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

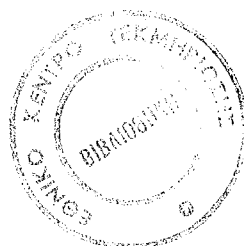
Ο ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΟΣ ΧΟΡΟΣ ΣΤΟ ΣΥΡΡΑΚΟ
ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗ
ΚΑΙ
ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

ΗΛΙΑΣ Σ. ΔΗΜΑΣ

Ο ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΟΣ ΧΟΡΟΣ ΣΤΟ ΣΥΡΡΑΚΟ
ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗ
ΚΑΙ
ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 1989

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ
ΤΟΜΕΑΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ

ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Επιβλέπων Καθηγητής: ΜΙΧΑΛΗΣ Γ.ΜΕΡΑΚΛΗΣ, Καθηγητής
Μέλη : ΓΙΑΝΝΗΣ Ε.ΣΤΑΜΙΡΗΣ, Καθηγητής
ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ Π.ΒΡΕΛΛΗΣ,
Επίκουρος Καθηγητής

ΠΕΝΤΑΜΕΛΗΣ ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

ΜΙΧΑΛΗΣ Γ.ΜΕΡΑΚΛΗΣ, Καθηγητής
ΓΙΑΝΝΗΣ Ε.ΣΤΑΜΙΡΗΣ, Καθηγητής
ΒΡΕΛΛΗ-ΖΑΧΟΥ Ι.ΜΑΡΙΝΑ, Λέκτορας
ΓΟΥΗΛ Ι.ΑΝΝΑ-ΙΩΑΝΝΑ, Λέκτορας
ΡΟΚΟΥ Γ.ΒΑΣΙΛΙΚΗ, Λέκτορας

Η διατριβή εγκρίθηκε στις 7-12-1989

"Η έγκριση της διδακτορικής διατριβής από το τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων δεν υποδηλώνει αποδοχή των γνυμών του συγγραφέα (N.5343/32, άρθρο 202, παράγραφος 2)".

Στη γυναίκα μου Σοφία
και στο γιό μου Σταύρο

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	<u>Σελίδα</u>
ΠΡΟΛΟΓΟΣ	11
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	13
Μεθοδολογία	17
ΔΕΔΟΜΕΝΑ-ΔΕΙΓΜΑ	20
ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ	20
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α'	
1. Ιστορία	23
2. Κοινωνική διαστρωμάτωση της κοινότητας Συρράκου	31
3. Μορφή και οργάνωση της οικογένειας του Συρράκου	36
4. Συγγενικές οικογενειακές σχέσεις	40
5. Κοινοτική συνεργασία και αλληλοβοήθεια	42
6. Η θέση του άνδρα και της γυναίκας	44
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β'	
1. Ο χορός στην παραδοσιακή κοινωνία του Συρράκου	59
2. Το χορευτικό σχήμα και η θέση του άνδρα και της γυναίκας σ' αυτό	66
3. Η διαδικασία εκμάθησης των χορών	70
4. Το τοπικό χορευτικό ρεπερτόριο	72
5. Μουσικά όργανα και οργανοπαίχτες	92
6. Η φορεσιά	96
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ'	
1. Η χορευτική συνείδηση των κατοίκων της κοινότητας	104
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ	140
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	144
ΟΝΟΜΑΤΑ ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΤΩΝ	150

Π Ρ Ο Λ Ο Γ Ο Σ

Η μελέτη του παραδοσιακού χορού της κοινότητας Συρράκου, των εξελίξεων που δέχθηκε και του βαθμού ανθεκτικότητας που παρουσίασε μέσα σ' ένα μεταβαλλόμενο κοινωνικό και πολιτισμικό περιβάλλον, καθώς επίσης και η συναγωγή σχετικών συμπερασμάτων αποτέλεσε το αντικείμενο της εργασίας μου αυτής.

Προς τα μέλη του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, που δέχθηκαν την αίτησή μου για την εκπόνηση διδακτορικής διατριβής, εκφράζω θερμές ευχαριστίες.

Επίσης ευχαριστώ θερμά τη Συμβουλευτική Επιτροπή και ειδικότερα τον εποπτεύοντα καθηγητή κ.Μιχάλη Γ.Μερακλή για την υπόδειξη του θέματος, το συνεχές ενδιαφέρον και την ουσιαστική βοήθειά του κατά τη στενή παρακολούθηση της διατριβής μου σ' όλες τις φάσεις της, τον καθηγητή της κοινωνιολογίας κ.Γιάννη Ε.Σταμίρη για τις πολύτιμες επιστημονικές παρατηρήσεις και υποδείξεις του και τον Επίκουρο καθηγητή κ.Αριστοτέλη Π.Βρέλλη για τις ιδιαίτερα χρήσιμες συζητήσεις που είχα μαζί του στα Γιάννενα.

Ευχαριστίες οφείλω και στους Συρακιώτες -που βρέθηκαν στο χωριό κατά το χρονικό διάστημα της έρευνας- και ανταποκρίθηκαν πρόθυμα στην πρόσκλησή μου για συνεργασία, στον ανιψιό μου φυσικό κ.Σωτήρη Μαγκλάρα που με βοήθησε στην στατιστική επεξεργασία των δεδομένων και στην ανιψιά μου φιλόλογο Βασιλική Μαγκλάρα-Τσουκνικά για τη βοήθειά της στην επιμέλεια των κειμένων.

Αισθάνομαι ακόμα την υποχρέωση να ευχαριστήσω τον συνάδελφο κ.Γιάννη Γκιόσο για την πρόθυμη και αμέριστη συμπαράστασή του στις διάφορες φάσεις της έρευνας και τον ανθρωπολόγο κ.Αντώνη Σ.Παπαδαντωνάκη.

Ηλίας Σ. Δήμας

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Τα κοινωνικά σύνολα διαμορφώνουν τη συλλογική τους ταυτότητα με βάση την πολιτισμική τους ιδιαιτερότητα¹. Ο χορός, και μάλιστα ο παραδοσιακός χορός², ως μία κοινωνική διαδικασία που μεταδίδεται από γενιά σε γενιά αποτελεί πολιτισμικό στοιχείο και με αυτή την έννοια συμβάλλει στη διαμόρφωση αυτής της ταυτότητας.

Αυτό ασφαλώς ισχύει και για τον ελληνικό παραδοσιακό χορό, που είναι στενά συνδεδεμένος με το πολιτισμικό παρελθόν και με τον τρόπο ζωής του λαού στο τριμερές μάλιστα, ευρύ σύνολό του, δηλαδή μαζί με τη μουσική και το τραγούδι. Τελικά συνιστά ένα θεσμό³, που αντανάκλα και επιβάλλει συγκεκριμένους τρόπους συμπεριφοράς, οι οποίοι ρυθμίζονται από κανόνες και εξυπηρετούν ορισμένους σκοπούς, ενώ συγχρόνως λειτουργεί και ως μηχανισμός αναπαραγωγής τους.

Οι κανόνες συμπεριφοράς στηρίζονται και βγαίνουν από το σύστημα αξιών της κοινωνίας⁴. Χαρακτηρίζονται δε ως αξίες όλες εκείνες οι καταστάσεις και τα αντικείμενα που θεωρούνται σωστά, λογικά, θεμιτά και επιθυμητά και εξυπηρετούν τις ανάγκες επικοινωνίας μεταξύ των μελών μιας κοινωνίας⁵. Στην αγροτική παραδοσιακή κοινωνία⁶ π.χ. μία από τις επικρατούσες αξίες ήταν η σεμνότητα και η αγνότητα της κοπέλας. Αυτό εκδηλωνόταν με τον τρόπο που περπατούσε, μιλούσε και γενικά συμπεριφερόταν. Αλλά αυτό αντικατοπτριζόταν και στο χορό της: στις συγκρατημένες και περιορισμένες κινήσεις, τη μικρή κάμψη της κεφαλής προς τα κάτω, για να κρατιέται το

βλέμμα χαμηλά, έτσι όπως το ήθελε η παραδοσιακή κοινωνία (χαμηλοβλεπούσες χορεύτριες), στο δεξί χέρι της πρωτοχορεύτριας που ήταν πάντοτε στη μεσολαβή, στα μικρά στρωτά βήματα, χωρίς πηδήματα και καθίσματα. Οι αργές και περιορισμένες κινήσεις όλων των μελών του σώματος συντέλεσανε στην αργή ρυθμική αγωγή της μουσικής, αφού είναι δεδομένη η αλληλοεπίδραση χορού και μουσικής.

Η μορφή λοιπόν και το ύφος του χορού και η μουσική και το τραγούδι, που το συνοδεύουν, αντανakλούν ένα βασικό χαρακτηριστικό γνώρισμα της κοινωνικής ζωής, μίαν από τις βασικές αξίες της κοινωνίας.

Το σύστημα αξιών, ως μέρος του εποικοδομήματος, στηρίζεται βέβαια στην οικονομική και κοινωνική δομή⁷. Κάθε αλλαγή λοιπόν της δομής αυτής επιφέρει και αλλαγές στο σύστημα αξιών. Και τελικά αλλάζει, στην περίπτωση μας, και η μορφή και το ύφος του χορού.

Ο χορός εν τούτοις δεν είναι ένα στοιχείο του εποικοδομήματος απόλυτα εξαρτημένο από τη βάση (σε τελευταία ανάλυση, από τις παραγωγικές σχέσεις). Αποτελεί και μία αυτόνομη οντότητα, που εξελίσσεται με αλληλοεπιδράσεις άλλων παραγόντων, όπως είναι η ανάπτυξη των μέσων συγκοινωνίας και επικοινωνίας, η εσωτερική και η εξωτερική μετανάστευση, η ολοένα διογκούμενη ανάπτυξη του τουρισμού. Η διαβρωτική λοιπόν επίδραση που αναπόφευκτα ασκεί η άρση της απομόνωσης από το γύρω κόσμο⁸ έχει επηρεάσει όχι μόνο τον τρόπο ζωής, αλλά και τη χορευτική συνείδηση και τη μορφή του ελληνικού παραδοσιακού χορού.

Ο χορός, όπως συνάγεται από τα προηγούμενα, εξυπηρετεί και λειτουργίες κοινωνικές, ψυχολογικές, επικοινωνιακές, ψυχαγωγικές, που καθορίζονται από τη συγκεκριμένη κοινωνική δομή. Στο παρελθόν οι λειτουργίες αυτές ήταν πολλές, δεδομένου ότι στην κλειστή παραδοσιακή κοινωνία ο χορός ήταν από τα λίγα μέσα έκφρασης, επικοινωνίας και ψυχαγωγίας. Για παράδειγμα η συμμετοχή όλων των κατοίκων στον κύκλο του χορού, πιασμένων χέρι-χέρι, αναπαριστούσε και ταυτόχρονα ενίσχυε τη συνοχή και την ενότητά τους ως μελών της ίδιας κοινότητας. Στη σύγχρονη εποχή η μεταβολή της κοινωνικής δομής μετέβαλε και τις λειτουργίες του χορού.

Μελετάμε λοιπόν το χορό στην κοινότητα Συρράκου με βάση τη χορευτική συνείδηση στο παρελθόν και στο παρόν και τη μορφή του αντίστοιχα και ζητούμε να δούμε, κατά πόσο ο παραδοσιακός χορός μετασχηματίζεται και από θεσμό, που συντελούσε στην ένταξη και τη συμμετοχή του ατόμου στην ευρύτερη κοινωνική ομάδα, γίνεται μέσο διασκέδασης, προσωπικής έκφρασης και προβολής. Αυτό θα γίνει με την καταγραφή και την εξέταση της χορευτικής παράδοσης, των πολιτισμικών και ιστορικών στοιχείων που επισημαίνονται διαχρονικά και των κοινωνικών σχέσεων που αντανakλώνται μέσα απ' αυτήν. Ειδικότερα την πιο πάνω υπόθεση θα στηρίξουμε παρουσιάζοντας τις μορφολογικές και εκφραστικές διαφοροποιήσεις που έγιναν στον παραδοσιακό χορό, όπως επίσης και στη χορευτική συνείδηση των μελών της συγκεκριμένης κοινότητας.

Ευθύς εξ αρχής όμως μπαίνουν δύο ερωτήματα: 1) γιατί προτιμήθηκε η διαδικασία της μελέτης μιας συγκεκριμένης

κοινότητας -case study- προκειμένου να αποδειχθεί η πιο πάνω υπόθεση, και όχι η διαδικασία μιας πανελλήνιας έρευνας και 2) αν η συγκεκριμένη κοινότητα μπορεί να θεωρηθεί αντιπροσωπευτικό δείγμα για μια γενίκευση σ'όλο τον πληθυσμό της Ελλάδας.

Στο πρώτο ερώτημα η απάντηση αφορά την υφή του ίδιου του θέματος και τις μεθοδολογικές δυνατότητες που υπάρχουν για την προσέγγισή του. Δηλαδή οι στόχοι και οι σκοποί, που εξυπηρετεί ο παραδοσιακός χορός και γενικότερα η χορευτική παράδοση, είναι θέμα πολυσύνθετο και συνεπώς είναι αδύνατο να μελετηθεί με μία μόνο μέθοδο. Για παράδειγμα θα πρέπει να καταγραφούν και να αναλυθούν στοιχεία, όπως ο βαθμός γνώσης της χορευτικής παράδοσης, ο τρόπος που αποκτήθηκε αυτή η γνώση, οι χορευτικές προτιμήσεις, ο βαθμός συμμετοχής σ'αυτή την παράδοση, ο τρόπος που χορεύονταν και χορεύονται αυτοί οι χοροί, τα πολιτισμικά, ιδεολογικά και αισθητικά στοιχεία που αντανακλώνται μέσα απ' το χορό και διαμορφώνουν τη χορευτική έκφραση κ.τ.λ. Για τη συλλογή όμως όλων αυτών των στοιχείων θα πρέπει να χρησιμοποιηθούν η μέθοδος της συστηματικής συμμετοχικής παρατήρησης, της συνέντευξης και το ερωτηματολόγιο. Αλλά κάτι τέτοιο είναι δύσκολο (αν όχι αδύνατο) και πολυδάπανο να πραγματοποιηθεί στο επίπεδο μιας πανελλήνιας έρευνας.

Εκτός αυτού υπάρχει και ένας άλλος σημαντικός λόγος. Η ακριβής καταγραφή και ανάλυση κατά το δυνατό όλων των παραπάνω στοιχείων είναι ευκολότερο να γίνει σε μια συγκεκριμένη κοινότητα παρά σε ολόκληρη χώρα.

Ως προς το δεύτερο ερώτημα μπορούμε χωρίς αμφιβολία να πούμε αμέσως ότι το δείγμα δεν είναι αντιπροσωπευτικό. Αλλά σκοπός της έρευνας δεν είναι μία γενίκευση αποτελεσμάτων σε πληθυσμό, γιατί εξετάζονται οι σχέσεις μεταβλητών που ορίζονται εννοιολογικά και όχι φαινομενικά (φαινομενολογικά)⁹. Στην περίπτωσή μας εξετάζονται οι σχέσεις μεταξύ χορευτικής παράδοσης και κοινωνικής αλλαγής. Άρα η γενίκευση που θα γίνει θα είναι σε επίπεδο θεωρητικών σχέσεων και όχι σε επίπεδο πληθυσμού. Είναι δηλαδή ένα τυπικό πρόβλημα επαγωγής, όπου συμπεραίνουμε με βάση ειδικά περιστατικά για την ισχύ γενικών νόμων¹⁰.

Μεθοδολογία

Όπως σημειώθηκε και προηγουμένως σκοπός της έρευνάς μας είναι η μελέτη του βαθμού μετασχηματισμού του παραδοσιακού χορού της κοινότητας Συρράκου από θεσμό που συντελούσε στην κοινωνική ένταξη των μελών σε μέσο διασκέδασης, προσωπικής έκφρασης και προβολής.

Η υποστήριξη της πιο πάνω υπόθεσης θα γίνει με την ανάλυση των στοιχείων που θα συγκεντρωθούν ως εξής: α) γραπτό ερωτηματολόγιο με κλειστές απαντήσεις, που θα καταγράφει τη χορευτική συνείδηση των κατοίκων της κοινότητας. Τη χορευτική συνείδηση συνιστούν οι εξής παράγοντες:

1. Χορευτικές προτιμήσεις (ποιούς χορούς προτιμάει το κάθε άτομο, παραδοσιακούς ή ξένους).
2. Συμμετοχή στη χορευτική παράδοση (γάμοι, πανηγύρια, οικογενειακά φιλικά γλέντια).
3. Γνώση χορευτικής παράδοσης (ποιούς και πόσους χο-

ρούς γνωρίζει το κάθε άτομο).

4. Τρόπος πρόσληψής της (παραδοσιακός τρόπος εκμάθησης ή φολκλορικός).

Το ερωτηματολόγιο, που συμπληρώθηκε από 10-7-1987 μέχρι 20-7-1987 και το οποίο έθεσα υπόψη των πληροφορητών μου στην κατ' οίκον συνέντευξη, καταρτίστηκε ως εξής:

Η ερώτηση που αφορά τον τόπο διαμονής τέθηκε για να καθοριστεί κατά πόσο σήμερα οι κάτοικοι της κοινότητας είναι μόνιμοι, ενώ οι απαντήσεις στις υπόλοιπες στοιχειοθετούν το βαθμό και την έκταση της χορευτικής συνείδησης.

Το ερωτηματολόγιο είναι το εξής:

ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ ..... ΤΟΥ .....

ΕΤΟΣ ΓΕΝΝΗΣΕΩΣ ..... ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ .....

α) Θερινή .....

ΔΙΑΜΟΝΗ

β) Χειμερινή .....

Ξέρεις να χορεύεις; .....

Χορεύεις ελληνικούς παραδοσιακούς χορούς; .....

Χορεύεις ξένους χορούς; .....

Ποιους χορούς προτιμάς; .....

Πόσους ελληνικούς παραδοσιακούς ξέρεις; .....

Ποιους " " " ; .....

1. Συγκαθιστό..... 6. Παλαμάκια.....

2. Πατητό ή στα τρία..... 7. Γιατρό.....

3. Πωγωνίσιο (συρτό στα δύο).. 8. Τσάμικο.....

4. Συρτό 7/8 (Καλαματιανό).... 9. Κλέφτες παλιοί.....

5. Σβαρνιάρα (Καραγκούνα)..... 10.Μενούσης.....

11.Φυσούνι.....	16.Καλαϊτζή.....
12.Ζαγορίσιο.....	17.Πως το τρίβουν το πιπέρι
13.Περατιανό.....	18.Χορό της Νύφης.....
14.Κάτω στην άσπρη πλάκα (Βιργινάδα, Αλεξάνδρα, Βασίλω Αρχόντισσα, Μπα- λατσό).....	19.Βλαχούλα (ν)εροβόλαγε... 20.Για μια φορά είναι η λε- βεντιά.....
15.Γιάννη-Κώστα.....	

(Χοροί άλλων περιοχών)

Πότε και που τους χορεύεις;

- 1.Πανηγύρια..... 2.Γιορτές..... 3.Γάμοι-αρραβώνες..
4.Οικογενειακά-φιλικά γλέντια.....

Από τους χορούς που ξέρεις, ποιους έμαθες από δάσκαλο
(πολιτιστικό σύλλογο, σχολείο).

β) Ελεύθερη συνέντευξη με τα γηραιότερα μέλη, για να κα-
ταγραφούν:

1. χοροί που χορεύονταν παλιότερα στο χοροστάσι της
κοινότητας και στο καφενείο, μετά το τέλος του πα-
νηγυριού,
2. μορφή και ύφος των χορών αυτών.

γ) Συστηματική συμμετοχική παρατήρηση του πανηγυριού
του χωριού, το οποίο αποτελεί την κορυφαία ετήσια εκ-
δήλωση. Σ' αυτό καταγράφονται:

1. χοροί που χορεύονται σήμερα στο χοροστάσι και στο
καφενείο.
2. μορφή και ύφος των χορών αυτών.

Στη μέθοδο της συνέντευξης χρησιμοποίησα, για
πάσης φύσεως απορίες, ομάδα πληροφορητών τα ονόματα
των οποίων παραθέτω στο τέλος της εργασίας.

ΔΕΔΟΜΕΝΑ - ΔΕΙΓΜΑ

Η έρευνα πραγματοποιήθηκε στην κοινότητα Συρράκου της Ηπείρου από τις 10 Ιουλίου ως το τέλος Αυγούστου του 1987, γιατί το Συρράκο δεν έχει σήμερα μόνιμους κατοίκους. Οι Συρρακιώτες επισκέπτονται το χωριό μόνο τους θερινούς μήνες, και κυρίως Ιούλιο και Αύγουστο. Αυτό πιστοποιείται και από την απάντηση στην ερώτηση, σχετικά με τη θερινή διαμονή.

Στην έρευνα ρωτήθηκαν περί τα 400 άτομα, χωρίς να γίνει καμία επιλογή· δηλαδή ρωτήθηκαν όλοι, όσοι περίπου βρέθηκαν κατά το παραπάνω χρονικό διάστημα στο Συρράκο, ηλικίας άνω των 5 ετών. Το όριο αυτό ηλικίας επέλεξα με δεδομένο ότι στην παραδοσιακή αλλά και σύγχρονη κοινωνία τα άτομα κάτω των 5 χρόνων, εκτός από ελάχιστες εξαιρέσεις, εκτελούν βέβαια διάφορες ρυθμικές κινήσεις (ως αποτέλεσμα μιας φυσικής ροπής), όμως αυτό δεν σημαίνει, ότι χορεύουν· ο χορός, εκτός από τη ρυθμική κίνηση και έκφραση, συνίσταται και από καθορισμένα κάθε φορά βήματα.

Από τον αριθμό των πληροφορητών παρατηρούμε ότι το μικρότερο ποσοστό αποτελούν άτομα ηλικίας άνω των 60 ετών. Διάφοροι λόγοι, όπως το πρόβλημα της μη τακτικής συγκοινωνίας, το ορεινό του εδάφους και η δυσβατότητα του χωριού δεν επιτρέπουν την προσέλευση πολλών ατόμων μεγάλης ηλικίας.

ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ

Για τη στατιστική επεξεργασία των δεδομένων και την καλύτερη εξαγωγή συμπερασμάτων έγινε ομαδοποίηση

των ατόμων που ρωτήθηκαν, με βάση την ηλικία, ανά πενταετία. Το χρονικό αυτό διάστημα κρίθηκε κατάλληλο τουλάχιστον για τις μικρότερες ηλικίες, που παρουσιάζουν ταχύτερη μεταβολή των ενδιαφερόντων, όσον αφορά τους χορούς· άλλα είναι τα ενδιαφέροντα λ.χ. του εφήβου των 13 ετών και άλλα του νέου των 18 ετών (για τις μεγάλες ηλικίες η διαφορά των 5 χρόνων δεν παίζει τόσο σημαντικό ρόλο).

Για να εξαχθούν στατιστικά συμπεράσματα, έγινε αναγωγή -με εξαίρεση τον πίνακα X και XI- σε επί τοις εκατόν (%) ποσοτική αναλογία των πληροφορητών, γιατί ο απόλυτος αριθμός τους διέφερε από ηλικία σε ηλικία.

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

1. Δ.Γ.Τσαούση, Η κοινωνία του ανθρώπου - εισαγωγή στην κοινωνιολογία, Αθήνα 1987, σελ.116.
2. Παραδοσιακός είναι εκείνος που μεταδίδεται άμεσα από τη μία γενιά στην άλλη, χωρίς την παρέμβαση του δασκάλου, και αποτελεί αναπόσπαστο μέρος της παραδοσιακής κοινωνίας. Βλ. Άλκη Ράφτη, Ο κόσμος του ελληνικού χορού, Αθήνα 1985, σελ.18.
3. Δ.Γ.Τσαούση ό.π., 123-4.
4. Βλ. Γ.Σταμίρη, Εισαγωγή στην κοινωνιολογία, Αθήνα χ.χ., σελ.26.
5. ό.π., σελ. 40-1.
6. Τα χρονικά όρια της παραδοσιακής κοινωνίας είναι ρευστά και δεν είναι δυνατό να προσδιοριστούν και να εντοπιστούν σε μια συγκεκριμένη χρονολογία. Στο Συρράκο οι πρώτες κοινωνικοοικονομικές αλλαγές παρατηρήθηκαν μετά την απελευθέρωση, με την εγκατάλειψη του χωριού από τους "ραφτάδες" και την εγκατάστασή τους σε πόλεις και χωριά κυρίως της Ηπείρου, κατά τους χειμερινούς μήνες. Οι πρώτες αυτές αλλαγές ενισχύθηκαν (πολύ αργότερα) ακόμα περισσότερο το 1976, όταν έφτασε ο δρόμος στο χωριό, και το 1978 με την ηλεκτροδότησή του.
7. Πβ. Δ.Γ. Τσαούση, ό.π., σελ.33.
8. Μ.Γ.Μερακλή, Σύγχρονος Ελληνικός Λαϊκός Πολιτισμός, Αθήνα 1973, σελ.18.
9. Βλ. Εισαγωγή στη μεθοδολογία και τις τεχνικές των κοινωνικών ερευνών (Σπουδαστήριο κοινωνιολογίας ΠΑΣΠΕ Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών). Αθήνα 1977. σελ.18.

Ιστορία

Το Συρράκο ή Σερράκο¹ είναι κωμόπολη της Ηπείρου που άλλοτε υπαγόταν στο βόρειο διαμέρισμα της περιφέρειας Μαλακασίου² στην Οροσειρά της Πίνδου, η οποία χωρίζει την Ήπειρο από τη Θεσσαλία και τη Μακεδονία. Περιζώνεται από τις κορυφές Σπανός, Νύφες³ (βλάχικα Νυβιάστες), Πρίζα, Πόλεμος, Άγιοι Απόστολοι, Φριγγοράσα κ.ά. του βουνού Περιστέρι (στους πρόποδες του οποίου είναι χτισμένο), ανατολικά από το βουνό των Καλαρρυτών Μπάρος και νοτιοανατολικά από το βουνό του Ματσουκιού Καταραχιάς, που ανήκουν στην κύρια Οροσειρά της Πίνδου. Είναι χτισμένο και αυτό και το "δίδυμο αδέλφι"⁴ Καλαρρύτες πάνω σε απότομους γκρεμούς και ψηλούς άδενδρους βράχους, και χωρίζονται μεταξύ τους από ένα δασωμένο φαράγγι που το διασχίζει ο Χρούσιος⁵, παραπόταμος του Άραχθου. Από το δυτικό πάλι μέρος άλλος μικρότερος παραπόταμος του Άραχθου (βλάχικα βάλια-Μάρε) συντελεί στην πλήρη απομόνωση του χωριού και το καθιστά πραγματικό φυσικό οχυρό.

Βρίσκεται σε ύψος 1200 μέτρα από τη θάλασσα ανατολικά των Ιωαννίνων, και σε απόσταση από αυτή 50 χιλιομέτρων, έχει πολύ ξηρό κλίμα και δροσερά νερά και αποτελεί ιδανικό τόπο για θερινή διαμονή. Κατοικείται από Έλληνες βλαχόφωνους (Κουτσόβλαχους)⁶, των οποίων η εγκατάσταση στην οροσειρά της Πίνδου δεν μπορεί να προσδιοριστεί, ως προς το χρόνο, με ακρίβεια από τις υπάρχουσες άμεσες και έμμεσες μαρτυρίες. Φαίνεται όμως πως η κωμόπολη αυτή υπήρχε πριν από τον 15ο αιώνα⁷.

Σχετικά με τους πρώτους κατοίκους του Συρράκου,

παρόλο που υπάρχουν διάφορες παραδόσεις⁸, όλοι στο χωριό πιστεύουν πως πρώτη κοιτίδα ήταν το σημερινό Παλιοχώρι, το οποίο βρίσκεται στα δυτικά της κωμόπολης και κατοικείται και αυτό από βλαχόφωνους, που ασχολούνται με τη γεωργοκτηνοτροφία. Οι κάτοικοι πιστεύουν πως Συρράκο ονομαζόταν αρχικά το Παλιοχώρι, με τη δημιουργία όμως του νέου οικισμού στη νέα θέση, που κράτησε το όνομα Συρράκο, στο αρχικό χωριό προστέθηκε το όνομα Παλιοχώρι. Η άποψη αυτή ενισχύεται και από το γεγονός, ότι πολλά χωράφια "σάδια" και σήμερα ακόμα στο Παλιοχώρι έχουν συρρακιώτικα ονόματα (Ζαλοκώστας, Κωλέττης, Ζαμάνης, Πουλίσης, Μουστάκης κ.ά.) και ότι το Συρράκο και το Παλιοχώρι αποτελούσαν ενιαία κοινότητα ως το 1886.

Σχετικά με τις ασχολίες των πρώτων κατοίκων του Συρράκου, άλλοι έδιναν προτεραιότητα στη γεωργία και άλλοι στην κτηνοτροφία. Εκείνο όμως που μπορεί να υποστηριχθεί με βεβαιότητα είναι, ότι οι Συρρακιώτες για αρκετό χρονικό διάστημα με πολλούς κόπους καλλιεργούσαν τους άγονους βράχους. Αυτό εξάλλου φαίνεται και από τα "σάδια", μικρές αναβαθμίδες, που υπάρχουν ψηλά στο βουνό του Συρράκου, το Περιστέρι, και στην τοποθεσία Μπουλιάννα (μικρό οροπέδιο μεταξύ Συρράκου και εκκλησιού Αγίου Γεωργίου), και σύμφωνα με την παράδοση οι Συρρακιώτες τα καλλιεργούσαν από πολύ παλιά⁹. Με το πέρασμα όμως του χρόνου οι Συρρακιώτες εγκατέλειψαν εντελώς την καλλιέργεια της γης και ασχολήθηκαν αποκλειστικά με την κτηνοτροφία, που πρέπει να αποτέλεσε και την αρχή της ανοδικής πορείας του χωριού.

Στις αρχές του 18ου αιώνα (1713-1714) αυξήθηκε

τόσο πολύ ο πληθυσμός, ώστε πολλές οικογένειες, επειδή δεν μπορούσαν να ζήσουν, αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τις μόνιμες θερινές κατοικίες τους και να μεταναστεύσουν σε διάφορες άλλες περιοχές της Ελλάδας¹⁰. Ίσως την εποχή εκείνη δημιουργήθηκε και η αποικία του Συρράκου Προσβάλα (τώρα Βαθύπεδο), που ως το 1822 ανήκε στην ίδια κοινότητα. Οπωσδήποτε οι περιηγητές Leake και Rougenville βρίσκουν στο Συρράκο (το 1815 και 1878) 3.500 κατοίκους¹¹.

Παράλληλα με την αύξηση του πληθυσμού αναπτύχθηκε και η κτηνοτροφία, σε τέτοιο βαθμό μάλιστα, ώστε κατά το 19ο αιώνα στο Συρράκο υπάρχει μεγάλος αριθμός αιγοπροβάτων (οι Συρρακιώτες μιλάνε για 70.000), 3.000 μουλάρια και 1.000 φοράδες¹². Με την πρώτη ύλη, το γάλα και τα μαλλιά, που δίνουν τώρα οι δεκάδες χιλιάδες των αιγοπροβάτων, παρασκευάζουν τυροκομικά προϊόντα και φτιάχνουν διάφορα μάλλινα υφάσματα (φλοκάτο, δίμιτο, σαμαροσκούτι, κ.ά.), τα οποία εμπορεύονται στην Ήπειρο και τη Θεσσαλία. Το Συρράκο λοιπόν από γεωργοκτηνοτροφικό χωριό εξελίχθηκε σε βιοτεχνικό-κτηνοτροφικό. Επειδή μάλιστα την εποχή εκείνη ήταν περιζήτητες οι κάπες όχι μόνο για τους τσοπάνους, αλλά και για τους ναυτικούς και τους στρατιώτες¹³, ασχολήθηκαν και με την παραγωγή και το εμπόριο της κάπας. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να δημιουργηθούν εμπορικά κέντρα (καποτάδικα) σ' όλα τα Εφτάνησα, αλλά και στην Ιταλία, την Ισπανία, τη Γαλλία, τη Μάλτα, το Λονδίνο, την Οδησό, το Βουκουρέστι, το Βελιγράδι κ.ά., και το Συρράκο να εξελιχθεί σ' ένα από τα σπουδαιότερα βιοτεχνικά και εμπορικά κέντρα της εποχής¹⁴.

Το Συρράκο έφθασε στη μεγαλύτερη ακμή του στα τέλη του 18ου αιώνα και στις αρχές του 19ου και αποτελεί παραδειγματική περίπτωση κοινότητας που άνθησε στην Τουρκοκρατία. Ο Πουκεβίλ αναφέρει ότι στο Συρράκο και στους Καλαρρύτες βρήκε τέτοια εμπορική κίνηση, ώστε οι κοινότητες αυτές μπορούσαν να συναγωνιστούν τις σπουδαιότερες εμπορικές πόλεις της Ευρώπης¹⁵. Η άνθηση του εμπορίου της κάπας και των άλλων μάλλιων υφασμάτων κατά τα τέλη του 18ου αιώνα οφείλεται στην οχυρή και απρόσιτη τοποθεσία του χωριού, η οποία άλλωστε είχε συμβάλει και στο να διατηρήσει, μαζί με τ'άλλα χωριά του Μαλακασίου, την ελευθερία του ως το 1480. Οφείλεται επίσης και στα μετέπειτα προνόμια που απέσπασε από τους Τούρκους, γιατί παραχωρήθηκε στη βαλιδέ-σουλτάνα (βασιλομήτορα), η οποία το έθεσε υπό την προστασία της¹⁶. Τα προνόμια αυτά εξασφάλιζαν στους κατοίκους περιθώρια αυτοδιοίκησης. Αντίθετα άλλες περιοχές της Ηπείρου ήταν εκτεθειμένες σε πολλά δεινά (εξισλαμισμούς, στρατολόγηση για γενίτσαρους κ.λ.π.) και πιέσεις, που υποχρέωναν τους κατοίκους να μεταναστεύσουν. Αρκετοί απ'αυτούς κατέφυγαν ακριβώς στο Συρράκο, για μεγαλύτερη ελευθερία και ασφάλεια ζωής και περιουσίας. Το γεγονός αυτό συντέλεσε στην αύξηση του πληθυσμού του.

Παράλληλα με το εμπόριο –και σε μεγάλο βαθμό και εξαιτίας του– οι Συρρακιώτες διακρίθηκαν και στα γράμματα, σε μια πνευματική άνθηση. Πολλοί σπούδασαν στην Ευρώπη, όπως ο Ι.Κωλέττης, γιατρός του Μουχτάρ Πασά και μετέπειτα πρωθυπουργός, ο Γ.Τσαπραλής, γιατρός του Βελή Πασά στην Πελοπόννησο, ο Δ. και Ε.Ζαλακώστας, γιατροί στα Γιάννενα κ.ά. Από το Συρράκο κατάγονταν

ακόμα οι οπλαρχηγοί Κατσικογιάννης, Ρόκας, Μπαρζάκας κ.ά., οι ποιητές Γ.Ζαλοκώστας και Κ.Κρυστάλλης, οι μεγάλοι ευεργέτες Γ.Γιαννιώτης¹⁷ και Γ.Μπούντας¹⁸, ο μεγάλος διδάσκαλος Ψαλλίδας και ο μεγαλέμπορος Σ.Τοπάλης, ο αγωνιστής της Εθνικής Αντίστασης Βουτίτσος-Γούσιας και άλλοι επιφανείς άνδρες. Οι περιηγητές αναφέρουν πως στο Συρράκο και στους Καλαρρύτες πολλοί μιλούσαν ξένες γλώσσες και είχαν βιβλιοθήκες πλούσιες με γαλλικά και ιταλικά βιβλία¹⁹.

Το καλοκαίρι του 1821, στο γενικό ξεσηκωμό, με την υποκίνηση του Ι.Κωλέττη και του Γ.Τουρτούρη το Συρράκο και οι Καλαρρύτες ήταν οι μόνες κοινότητες της Ηπείρου που επαναστάτησαν²⁰. Αποτέλεσμα ήταν να καταστραφούν εντελώς από τους Τούρκους οι δύο κωμοπόλεις. Από τα 500 περίπου διώροφα και τριώροφα σπίτια, που έδιναν ευρωπαϊκή εμφάνιση στο Συρράκο, δεν απόμειναν παρά μόνο έξι· ανάμεσά τους και η εκκλησία της Παναγίας. Από τις 280 μόνιμες οικογένειες των εμπόρων του Συρράκου, που κατέφυγαν τότε στα Εφτάνησα και την Ιταλία, μόνο 30 ξαναγύρισαν στο χωριό (1827-1828)²¹ και άρχισαν από τα θεμέλια την ανέγερση των σπιτιών. Το έτος 1854 οι Συρρακιώτες ξεσηκώθηκαν ξανά από το Συρρακιώτη γιατρό Κ. Κόμνο. Οι πρόκριτοι όμως του χωριού κατόρθωσαν να πάρουν αμνηστία για την εξέγερση αυτή από την κυβέρνηση και να σώσουν το Συρράκο από μία δεύτερη καταστροφή.

Αρχίζει λοιπόν για το Συρράκο μία περίοδος ανάκαμψης, που όμως δεν κράτησε πολύ. Η αναγέννησή του μετά την καταστροφή ξεκίνησε και πάλι με τη βιοτεχνία των μάλλινων υφασμάτων και το εμπόριο της κάπας, αλλά

έφθασε στην πλήρη ανάπτυξη με το εμπόριο του κεφαλοτουριού (ή μανουριού)²². Οι Συρρακιώτες κτηνοτρόφοι και προπαντός οι έμποροι "ραφτιάδες", που βρίσκονταν σε όλα τα εμπορικά κέντρα του ελληνικού χώρου και της Μεσογείου και των οποίων τα μάλλινα υφάσματα και η κάπα είχαν αρχίσει να εκτοπίζονται από την ανάπτυξη της βιομηχανικής παραγωγής της Ευρώπης, προς το τέλος του περασμένου αιώνα έκριναν ότι έπρεπε πλέον να ασχοληθούν με το εμπόριο του τυριού, το οποίο κατέστησαν πρώτο εξαγωγικό προϊόν της περιοχής. Το τυρεμπόριο, στην κατάλληλη στιγμή, στήριξε την οικονομία του τόπου ως τις αρχές του αιώνα μας.

Στα τέλη του 19ου αιώνα το Συρράκο αριθμεί 550 περίπου οικογένειες, 3.500 κατοίκους - κτηνοτρόφους και ραφτιάδες, ελληνικό σχολείο με 43 μαθητές, δημοτικό με 160 μαθητές και τρεις δασκάλους, παρθεναγωγείο με 70 περίπου μαθήτριες²³, οι οποίες, εκτός από τη γενική μόρφωση, μάθαιναν και οικοκυρικά²⁴. Επίσης έχει την εκκλησία της Παναγίας, το μοναστήρι του προφήτη Ηλία στην κορυφή με τους 32 ψηλούς θόλους και τα 20 περίπου κελιά, όπου έμεναν καλόγριες, το εξωκλήσι των Αγίων Αποστόλων ανάμεσα στις δύο κορυφές της Πρίζας και της Φριγγοράσας, την εκκλησία του Αγίου Νικολάου στο κέντρο του χωριού -με σπάνιο επιτάφιο, δωρεά του Σ.Μπαλτατζή²⁵- που κατά την παράδοση χτίστηκε από τους πρώτους κατοίκους του Συρράκου και αποτεφρώθηκε δύο φορές, και το εξωκλήσι του Αγίου Γεωργίου στην κορυφή του Σπανού, που κατεδαφίστηκε κατά την Επανάσταση και ξαναχτίστηκε από τους κατοίκους του Συρράκου και των Καλαρρυτών μαζί. Υπάρχουν επίσης την εποχή εκείνη στο Συρράκο

πολλοί μύλοι, δύο από τους οποίους το 1830 είχαν δωρηθεί από τον Κωλέττη και την οικογένεια των Σιμαίων²⁶, για τη διατήρηση του πρώτου σχολείου που λειτούργησε μετά την καταστροφή του (από το 1821 λειτουργούσαν στο Συρράκο δύο σχολεία)²⁷. Αναφέρονται ακόμη νεροτριβές και "μαντάνια", απαραίτητα τόσο για τις οικιακές όσο και για τις βιοτεχνικές ανάγκες κατασκευής μάλλινων υφασμάτων (η τελευταία νεροτριβή σταμάτησε πριν από λίγα χρόνια) και το υδραγωγείο, που κατασκευάστηκε το 1875 με χρήματα του μεγαλέμπορου Νίκου Πάλιου και θεωρήθηκε έργο πρωτοποριακό για την εποχή εκείνη.

Μαρτυρίες αυτής της δεύτερης άνθησης του Συρράκου αποτελούν τα σημερινά διώροφα και τριώροφα οικοδομήματα, όσα έχουν απομείνει από τη φθορά του χρόνου (127 περίπου), που συνθέτουν ένα θαυμάσιο μνημείο αρχιτεκτονικής και λειτουργικότητας²⁸. Αυτός είναι προφανώς ο λόγος που ο νομοθέτης χαρακτήρισε παραδοσιακό²⁹ το χώρο για να τον προστατεύσει, χωρίς βέβαια να έχει υπόψη του τις δυσκολίες που θα συναντούσαν οι κάτοικοι του Συρράκου στη δόμηση των κατασκευών σύμφωνα με την παραδοσιακή μορφή του οικισμού, εξαιτίας της κακής συγκοινωνίας (χωματόδρομος), χωρίς καμιά πρόσβαση στον οικισμό, και της μεγάλης δαπάνης της λιθοδομής και της ξυλοστέγης με σχιστόπλακες.

Η ενσωμάτωση της Ηπείρου στο ελληνικό Κράτος το 1912 και κατά συνέπεια η απελευθέρωση του Συρράκου (στις 23 Νοέμβρη του ίδιου έτους), ύστερα από 432 χρόνια υποταγής στους Τούρκους, θα αποτελέσει την αρχή για μια καθοδική πορεία του Συρράκου που ολοκληρώνεται σταδιακά στις μέρες μας. Από το 1912 και εξής η κτηνο-

τροφία δέχτηκε το μεγάλο πλήγμα με τις απαλλοτριώσεις των λιβαδιών. Το 1913, σύμφωνα με τα αποτελέσματα της προσωρινής απογραφής των κατοίκων των νέων επαρχιών, στο Συρράκο, μολονότι ήταν το μεγαλύτερο χωριό στην Ήπειρο, ο πληθυσμός έφτανε τους 2.630³⁰ κατοίκους και το 1929³¹, τους 1.762. Κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου και ως το 1976, χρονιά που έφτασε ο δρόμος στο χωριό, οι μόνιμες οικογένειες των "ραφτάδων" εγκατέλειψαν το χωριό και εγκαταστάθηκαν στις διάφορες πόλεις και κωμοπόλεις της Ηπείρου και σε άλλα αστικά κέντρα. Οι κτηνοτρόφοι όμως, που και αυτοί συνεχώς μειώνονται (7.000-8.000 πρόβατα ξεκαλοκαιριάζουν σήμερα στο Συρράκο), συνεχίζουν ν' ανεβαίνουν τους θερινούς μήνες, ενώ το χειμώνα κατεβαίνουν στα χειμαδιά. Οι μαθητές -παιδιά των κτηνοτρόφων- του θερινού δημοτικού σχολείου παρέμεναν στο οικοτροφείο (κληροδότημα Σ.Μπαλτατζή) του χωριού μέχρι του Αγ.Νικολάου. Έπειτα κατέβαιναν στις οικογένειές τους (στα χειμαδιά) και ξαναγύριζαν μαζί με τους δασκάλους τους το Μάρτη. Το θερινό σχολείο και το οικοτροφείο λειτουργούσαν στο Συρράκο από το 1924 ως το 1974. Από το 1976, όταν έφθασε ο δρόμος στο χωριό, αρχίζουν ν' ανεβαίνουν και "ραφτάδες", αλλά ως παραθεριστές πιά.

Το Συρράκο σήμερα τείνει να γίνει μία ιστορική ανάμνηση. Οι εγγεγραμμένοι στους εκλογικούς καταλόγους είναι 1.713, οι οικογένειες όμως των κτηνοτρόφων, που ανεβαίνουν στο χωριό μαζί με μερικές άλλες συνταξιούχων και "ραφτάδων", δεν ξεπερνούν τις 30. Μόνο στα πανηγύρια του Αϊ-Λια, του Σωτήρα και κυρίως το Δεκαπενταύγουστο γεμίζει το χωριό από 2.000-2.500 Συρρακιώτες, που

έρχονται από κάθε γωνιά της Ελλάδας, για να χορέψουν και να γλεντήσουν όπως παλιότερα. Η κοινωνία του Συρράκου, δηλαδή οι τεχνίτες, οι υφάντρες, οι έμποροι και το μεγαλύτερο μέρος των κτηνοτρόφων δεν υπάρχει πια. Ο ιστορικός της κύκλος φαίνεται ότι έκλεισε. Οι Συρρακιώτες ωστόσο αγαπάνε πάντα το χωριό, και όπου κι αν βρίσκονται το επισκέπτονται, τουλάχιστον μια φορά το χρόνο.

Κοινωνική διαστρωμάτωση της κοινότητας Συρράκου

Οι παραδοσιακές κοινωνίες δεν ήταν ειδυλλιακές. Χαρακτηρίζονταν από μια κοινωνική διαστρωμάτωση, με έντονες κάποτε οικονομικές και κοινωνικές διαφορές. Συνήθως σε κάθε χωριό υπήρχε μια μικρή ομάδα πλουσίων, που συγκέντρωνε όλα σχεδόν τα αγαθά της περιοχής και την εξουσία, και η πλειοψηφία των φτωχών. Ανάμεσα στις δύο αυτές τάξεις υπήρχαν έντονες διακρίσεις και απαγορεύσεις, όπως π.χ. να μην παντρεύονται μεταξύ τους, να μη διασκεδάζουν στον ίδιο χώρο, να μην ντύνονται με το ίδιο τρόπο³².

Στην περίπτωση της κοινότητας Συρράκου οι κάτοικοί του, ως το 1820, διακρίνονταν με βάση το επάγγελμα και την έκταση των εμπορικών επιχειρήσεων σε τρεις "τάξεις"³³. Στην πρώτη υπάγονταν οι μεγαλέμποροι, που ζούσαν κατά κύριο λόγο στην Ευρώπη και ασχολούνταν με το εμπόριο της κάπας. Επισκέπτονταν το χωριό τους μόνο δύο τρεις φορές, εκτός από τα δύο πρώτα χρόνια της εγκατάστασής τους στο εξωτερικό, που έρχονταν στο Συρράκο κάθε καλοκαίρι για την προμήθεια νέας παραγωγής μάλλινων υφασμάτων. Στις επισκέψεις αυτές έφεραν μαζί

τους, αντί για χρήματα, διάφορα ευρωπαϊκά εμπορεύματα, τα οποία διακινούσαν στις αγορές της Ηπείρου³⁴. Βοηθούσαν λοιπόν μ' αυτό τον τρόπο στην οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη του χωριού τους³⁵. Συνήθως επέστρεφαν για μόνιμη εγκατάσταση στο χωριό προς το τέλος της ζωής τους. Στη δεύτερη κατηγορία ανήκαν οι μικρέμποροι, οι υφάντρες και οι βιοτέχνες των μάλλιων υφασμάτων. Αντίθετα προς τους μεγαλέμπορους, αυτοί επισκέπτονταν το χωριό κάθε καλοκαίρι. Τέλος την τρίτη ομάδα απαρτίζανε οι κτηνοτρόφοι και οι αγωγιάτες.

Μετά την παρέλευση ορισμένου χρόνου από την καταστροφή του Συρράκου (1821), οι κάτοικοί του άρχισαν σιγά σιγά να επιστρέφουν στο χωριό (1827-1828) και να επιδίδονται στην ανοικοδόμησή του. Πολλοί εντούτοις από τους ξενιτεμένους μεγαλέμπορους δεν ξαναγύρισαν ποτέ. Ωστόσο το εμπόριο των μάλλιων υφασμάτων αποκαταστάθηκε και πάλι. Για το Συρράκο έτσι αρχίζει μια νέα περίοδος ακμής.

Η εκτόπιση όμως των μάλλιων υφασμάτων από τα ανταγωνιστικά προϊόντα της αναπτυσσόμενης ευρωπαϊκής βιομηχανίας έστρεψε, όπως είδαμε, όσους μεγαλέμπορους απέμεναν κατά τα τέλη του 19ου αιώνα προς το εμπόριο του κεφαλοτυριού ή μανουριού.

Οι μικρέμποροι θα συνεχίσουν να εμπορεύονται στα διάφορα μέρη της Ελλάδας το μάλλινο ύφασμα, "φλοκάτο, κάλτσινο και δίμιτον"³⁶, από το οποίο κατασκευάζαν διάφορα είδη ενδυμάτων για τους χωρικούς της ελεύθερης Ελλάδας. Οι ράφτες επίσης εγκατέλειπαν και αυτοί το χωριό κατά τους χειμερινούς μήνες και επισκέπτονταν

Οι οικογένειες και των δύο αυτών κατηγοριών παρέμεναν μόνιμα στο χωριό, όπως επίσης και οι οικογένειες των εμπόρων που ξενιτεύονταν παλιότερα στην Ευρώπη (Ιταλία, Ισπανία, Γαλλία κ.ά.), για να προωθήσουν τα προϊόντα του χωριού. Τόσο οι έμποροι όσο και οι ράφτες έφευγαν μετά το Δεκαπενταύγουστο και ξαναγύριζαν πριν από το Πάσχα. Και οι μικρέμποροι και οι ράφτες προμηθεύονταν την πρώτη ύλη από τους κτηνοτρόφους.

Στις αρχές λοιπόν του αιώνα συναντάμε στο Συρράκο δύο βασικές κοινωνικές κατηγορίες³⁷, τους κτηνοτρόφους και τους "ραφτάδες". Η κοινωνική αυτή διάκριση δεν γινόταν με βάση το επάγγελμα, -αγωγιάτες και τυροκόμοι, μολονότι προέρχονταν από τους κτηνοτρόφους, υπήρχαν και στις δύο κατηγορίες, - ούτε ανάλογα με την οικονομική επιφάνεια του καθένα, αλλά ανάλογα με το αν οι οικογένειές τους έμεναν μόνιμα ή όχι στο χωριό. Ως "ραφτάδες" χαρακτηρίζονταν εκείνοι, των οποίων οι οικογένειες παρέμεναν μόνιμα· σ' αυτούς περιλαμβάνονταν οι μεγαλέμποροι της κάπας, αυτοί που ασχολούνταν με τη βιοτεχνία και το εμπόριο των μάλλινων υφαντών (κλινοσκεπάσματα, βελόντζες, δίμιτα, φλοκωτά και προπαντός καπούσκοτον)³⁸, οι ράφτες της κάπας, οι τσαρουχάδες, οι μπαλωματήδες και πολλές φορές οι τυροκόμοι και οι αγωγιάτες.

Στους κτηνοτρόφους εξάλλου συγκαταλέγονταν αυτοί που ασχολούνταν με την κτηνοτροφία γενικώς, ανεξάρτητα από το αν είχαν δικά τους πρόβατα ή όχι, δηλαδή και ο τσέλιγκας με τα δεκάδες εκατοντάδες πρόβατα αλλά και ο τσομπάνης, που πολλές φορές δεν είχε ούτε ένα ζώο. Βλέπουμε λοιπόν ότι και στις ίδιες αυτές κοινωνι-

κές κατηγορίες υπήρχε μια έντονη διαφοροποίηση.

Σε αντίθεση με τους ραφτάδες οι κτηνοτρόφοι εγκατέλειπαν με τα ζώα τους το χωριό (περίπου του Αγίου Δημητρίου) και κατέβαιναν στα χειμαδιά, που βρίσκονταν κυρίως στην περιοχή Λάμαρη της Πρέβεζας, στην Άρτα και στα εκτεταμένα λιβάδια του Ακτίου (ένα μέρος από αυτά ανήκει σήμερα στην ιδιοκτησία της κοινότητας). Από εκεί ξαναγύριζαν στο χωριό μετά του Αγίου Γεωργίου. Στα χειμαδιά οι ημινομάδες κτηνοτρόφοι οργανώνονταν, για λόγους ασφάλειας και άμυνας, σε μικρές κοινωνικές κτηνοτροφικές μονάδες, τα τσελιγκάτα ή στάνες (κονάκια), που αποτελούνταν από πέντε έως δέκα οικογένειες, οι οποίες δεν συνδέονταν πάντοτε με συγγένεια αίματος. Η στάνη, -τα μέλη της ζούσαν σε καλύβια-, αποτελούσε μια κλειστή αυτοδιοικούμενη κοινότητα, της οποίας η οργάνωση στηριζόταν στην αλληλοκατανόηση και αλληλεγγύη.

Στα τέλη του 19ου αιώνα ξεκαλοκαίριαζαν στο Συρράκο γύρω στα 25.000-30.000 πρόβατα, δηλαδή το 1/3 περίπου του συνολικού αριθμού των κοπαδιών. Τα υπόλοιπα κοπάδια, επειδή δεν επαρκούσαν τα θερινά λιβάδια του χωριού, αναγκάζονταν να μετακινηθούν και σε άλλα, γειτονικά, τα οποία νοίκιαζαν από άλλες κοινότητες (Καλαρρύτες, Χαλίκι, Μέτσοβο).

Μεταξύ των δύο κοινωνικών ομάδων, -κτηνοτρόφων και ραφτάδων-, υπήρχαν αντιθέσεις που πολλές φορές κατέληγαν και σε σοβαρές συγκρούσεις. Η σπουδαιότερη αιτία των συγκρούσεων ήταν η διοίκηση της κοινότητας³⁹. Εκδηλώνονταν όμως και σε άλλους τομείς της

κοινωνικής ζωής, γάμους, πανηγύρια κ.ά. Οι συνήθειές τους επίσης, ο τρόπος ζωής και εργασίας τους διέφερε κατά πολύ. Οι ραφτάδες λόγω της φύσης της δουλειάς τους έρχονταν σε επαφή με τους Ευρωπαίους, από τους οποίους αποκόμιζαν μορφωτικά στοιχεία και εθίζονταν σε ένα καλύτερο επίπεδο ζωής. Η ίδια η δουλειά τους έκανε δημιουργικούς και πολυπράγμονες. Ενδιαφέρονταν για τη μόρφωση των παιδιών τους πολύ περισσότερο απ' όσο οι κτηνοτρόφοι: οι περισσότερες γυναίκες των ραφτάδων ήταν μορφωμένες, ενώ των κτηνοτρόφων ήταν σχεδόν όλες αγράμματες. Ζούσαν σε ευρύχωρα διώροφα και τριώροφα σπίτια, που βρίσκονταν στο κέντρο του χωριού, και ντύνονταν με ακριβά ευρωπαϊκά ρούχα. Οι ραφτάδες τελικά αποτελούσαν την άρχουσα τάξη της κοινότητας και ελέγχανε την κοινωνική, πολιτική και πολιτιστική ζωή⁴⁰.

Αντίθετα οι κτηνοτρόφοι ζούσαν τον περισσότερο καιρό σε καλύβια στα χειμαδιά, ντύνονταν με μάλλινα ρούχα, φορούσαν τσαρούχια (άνδρες-γυναίκες), ήταν πιο συντηρητικοί. Τα σπίτια τους στο χωριό ήταν μικρά και λιγότερο άνετα λόγω της ασθενέστερης οικονομικής τους κατάστασης, ούτε βρίσκονταν στο κέντρο του χωριού, αλλά στην περιφέρεια. Τα πανηγύρια επίσης και τους γάμους δεν τους τελούσαν στην κεντρική πλατεία. Μόλις στα τέλη του 19ου αιώνα θα κατεβούν για πρώτη φορά και αυτοί στην κεντρική πλατεία του χωριού (χοροστάσι) για να χορέψουν σε γάμο. Παλιότερα τα πανηγύρια και οι γάμοι (το χορευτικό μέρος) τελούνταν σε κάποια τοποθεσία που βρισκόταν στην άκρη του χωριού ("πέντι"). Και αυτό συνέβαινε πιθανώς όχι γιατί δεν τους το επέ-

τρεπαν οι ραφτάδες⁴¹, αλλά γιατί οι ίδιοι οι κτηνοτρόφοι αισθάνονταν μειονεκτικά απέναντι στους εξελιγμένους ραφτάδες. Τέλος η καθεμία από τις δύο αυτές ομάδες ήταν ενδογαμική⁴², εκτός βέβαια ελαχίστων εξαιρέσεων, όπου δημιουργούνταν συγγενικές σχέσεις μόνο μεταξύ των τσελιγκάδων και των μεγαλεμπόρων.

Παρ' όλες όμως τις αντιθέσεις και τις διαμάχες τους η μία ομάδα είχε ανάγκη την άλλη και οι δύο μαζί βοήθησαν στην οικονομική και πολιτιστική ανάπτυξη του Συρράκου κατά το 19ο αιώνα και στις αρχές του 20ου.

Σήμερα, ανάμεσα στις λίγες οικογένειες των κτηνοτρόφων και των ραφτάδων που ανεβαίνουν στο χωριό κατά τους θερινούς μήνες, αλλά και σ' αυτές που είναι εγκαταστημένες στις διάφορες πόλεις και κωμοπόλεις της Ηπείρου και στα άλλα αστικά κέντρα, δεν υπάρχουν βέβαια οι διακρίσεις και οι αντιθέσεις εκείνες. Όλοι μαζί χορεύουν και διασκεδάζουν στα διάφορα πανηγύρια του χωριού και παντρεύονται μεταξύ τους χωρίς διάκριση. Οι μορφωμένοι (αγόρια-κορίτσια) δεν προέρχονται μόνο απ' τους ραφτάδες, αλλά και από τους κτηνοτρόφους και τους καλλιεργητές και γενικά απ' όλα τα επαγγέλματα, με τα οποία ασχολούνται σήμερα οι Συρρακιώτες. Η μόνιμη εγκατάσταση στο χωριό των οικογενειών των ραφτάδων, που αποτελούσε άλλοτε το σπουδαιότερο λόγο της κοινωνικής διάκρισης, δεν υπάρχει πια.

Μορφή και οργάνωση της οικογένειας του Συρράκου

Ο οικογενειακός θεσμός⁴³ και οι οικογενειακοί

δεσμοί ήταν πολύ αναπτυγμένοι στην παραδοσιακή κοινωνία του Συρράκου. Η οικογένεια χαρακτηριζόταν από την ύπαρξη ενός πλέγματος στενών προσωπικών σχέσεων μεταξύ των μελών της, που ρυθμίζονταν από έναν έντονο συναισθηματισμό, από την όχι σε πολύ μεγάλο βαθμό ανταγωνιστικότητα των ατομικών συμφερόντων τους. Το γεγονός ότι όλοι μαζί, καθισμένοι σταυροπόδι γύρω από μια στρογγυλή τάβλα (τραπέζι), έτρωγαν από το ίδιο ταψί και έπιναν νερό από το ίδιο τσουκάλι -το αντίθετο χαρακτήριζαν ως κακό (γρουσουζιά), γιατί μόνο οι άρρωστοι (φυματικοί) έτρωγαν και έπιναν χωριστά-, εκφράζει συμβολικά αυτή την ενότητα της οικογένειας.

Σχετικά με τη μορφή της συρρακιώτικης οικογενειακής μονάδας μπορούμε να πούμε ότι ακολουθούσε την ακόλουθη εξέλιξη. Μια αρχικά πυρηνική οικογένεια, με τη συνοίκηση του παντρεμένου γιού ή γιων διευρυνόταν και, μαζί με τους παππούδες, αν ζούσαν, τους δύο γονείς ή τον έναν από τους δύο, αν ο άλλος είχε πεθάνει, και τα εγγόνια (πολλές φορές οι οικογένειες, κυρίως των κτηνοτρόφων, ξεπερνούσαν τα δεκαπέντε μέλη), μετατρέποταν σε πολυπυρηνική⁴⁴.

Στην πολυπυρηνική αυτήν οικογένεια -με όλους τους παντρεμένους αδελφούς- δεν συμπεριλαμβάνονταν οι παντρεμένες ούτε οι ανύπαντρες αδελφές. Κι αυτό γιατί, μόλις οι αδελφές παντρεύονταν, πήγαιναν να μείνουν στο πατρικό σπίτι του γαμπρού. Ποτέ οι γονείς στο Συρράκο δεν έμειναν με τα κορίτσια, εκτός αν δεν αποκτούσαν γιους, οπότε το μόνο που μπορούσαν να ελπίζουν ήταν να βρουν κάποιο "σώγαμπρο" για να τους γηροκομήσει. Όσον προς τις ανύπαντρες αδελφές, συνήθως δεν υπήρχαν, γιατί

ποτέ τ' αδέρφια ή ο αδελφός δεν παντρεύονταν, αν πρώτα δεν πάντρευαν τις αδελφές τους. Υπάρχει και σήμερα ακόμα οικογένεια, όπου τ' αδέρφια δεν παντρεύτηκαν ποτέ, επειδή δεν κατόρθωσαν να παντρέψουν τις αδελφές. Από τον κανόνα εξαιρούνταν οι περιπτώσεις φτωχών οικογενειών, όπου ο αδελφός υποχρεωνόταν να παντρευτεί πρώτος, για να προικίσει με τη δική του προίκα την αδελφή του, ή όταν υπήρχε μεγάλη διαφορά ηλικίας μεταξύ αδελφού και αδελφής. Όταν λοιπόν παντρεύονταν ο μεγαλύτερος αδελφός, -η εκλογή της συζύγου αποτελούσε πάντοτε βασική μέριμνα της οικογένειας και ειδικότερα του πατέρα-, δεν απομακρυνόταν από την οικογένεια, αν δεν παντρεύονταν και τα υπόλοιπα αδέρφια. Όταν παντρεύονταν όλοι και μεγάλωνε σε σημαντικό βαθμό η οικογένεια, ένας από τους γιούς, συνήθως ο μικρότερος, έμενε στο πατρικό σπίτι με τους γονείς του και οι υπόλοιποι, αφού ο καθένας έπαιρνε το μερίδιό του, δημιουργούσαν το δικό τους σπιτικό, τη δική τους οικογένεια. Με το χωρισμό των παντρεμένων αδελφών, -πολλές φορές τα αδέρφια των κτηνοτρόφων χώριζαν μετά το θάνατο του πατέρα, ενώ των ραφτάδων πιο συχνά πριν από το θάνατο⁴⁵, -δημιουργούνταν καινούργιες πυρηνικές οικογένειες, που ακολουθούσαν έναν καινούργιο κύκλο ζωής.

Μετά την απελευθέρωση όμως του Συρράκου (1912) και τον Πρώτο παγκόσμιο πόλεμο οι λίγες οικογένειες των ραφτάδων που απέμειναν στο χωριό (κυρίως μπαλωματήδες, αγωγιάτες και τυροκόμοι) δεν γίνονταν πλέον πολυπυρηνικές σε αντίθεση με την πλειοψηφία των κτηνοτρόφων, που συνέχισαν αυτή την παράδοση ως το 1948. Στα χρόνια όμως 1948-1950, λόγω των συνθηκών που επικρατούσαν

και στην περιοχή αυτή κατά τον Εμφύλιο, οι κτηνοτρόφοι δεν ανέβηκαν στο χωριό. Και αυτό είχε ως αποτέλεσμα, ένα σημαντικό μέρος από αυτούς, εξαιτίας του ότι δεν μπορούσε να βρει λιβάδια στα χειμαδιά⁴⁶ (το πρώτο πλήγμα δέχθηκε η κτηνοτροφία με τις απαλλοτριώσεις των λιβαδιών), να πουλήσει τα πρόβατα και να στραφεί προς άλλα επαγγέλματα. Η μείωση αυτή της κτηνοτροφίας και κατά συνέπεια η μείωση του εργατικού δυναμικού καθορίζει και τη νέα μορφή της οικογένειας στους κτηνοτρόφους, που περιορίζεται πλέον, με την πάροδο του χρόνου, στην πυρηνική μορφή.

Βέβαια από τα σχετικά στοιχεία της κοινότητας δεν μπορούμε να προσδιορίσουμε με ακρίβεια την εμφάνιση και την διάρκεια της κάθε μορφής. Όσον αφορά το μέγεθος της οικογένειας, αυτή παρουσιάζεται με περισσότερα μέλη στους κτηνοτρόφους και λιγότερα στους ραφτάδες. Και αυτό εξηγείται από το γεγονός, ότι οι κτηνοτρόφοι χρειάζονταν περισσότερα εργατικά χέρια για τα κοπάδια τους.

Σήμερα οι λίγες συζυγικές οικογένειες που μένουν κατά τους θερινούς μήνες στην κοινότητα του Συρράκου έχουν ανεξαρτητοποιηθεί. Η αύξηση των ατομικών συμφερόντων και η διεκδίκηση της ατομικής επιτυχίας με την εκλογή των συζύγων από τους ίδιους τους άμεσα ενδιαφερομένους είναι τα χαρακτηριστικά τους γνωρίσματα. Ο θεσμός του συνοικεσίου, που άλλοτε αποτελούσε υπόθεση όλης της οικογένειας αλλά και του στενού συγγενικού περιβάλλοντος, αντικαταστάθηκε από την προσωπική εκλογή. Το κάθε παιδί, μόλις παντρευτεί, αποχωρίζεται πια

από τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας και δημιουργεί τη δική του οικογένεια.

Συγγενικές οικογενειακές σχέσεις

Παράλληλα με τον οικογενειακό θεσμό σημαντικό ρόλο έπαιζε στην όλη κοινωνική οργάνωση και ο συγγενικός θεσμός⁴⁷. Οι σχέσεις αλληλοβοήθειας και συνεργασίας ανάμεσα στις συγγενικές οικογένειες της κοινωνίας του Συρράκου ήταν ιδιαίτερα αναπτυγμένες. Η συγγένεια έπαιζε το σπουδαιότερο ρόλο στον έλεγχο της ατομικής συμπεριφοράς των μελών της και στη διατήρηση της κοινωνικής συνοχής⁴⁸. Και αυτό, γιατί οι μεμονωμένες ενέργειες ενός μέλους είχαν επιπτώσεις σ' ολόκληρο το σόι. "Ντρόπιασε το σόι μας", έλεγαν συνήθως για την απρεπή ή ανήθικη συμπεριφορά κάποιου συγγενικού μέλους.

Το σόι αποτελούσε την καλύτερη εγγύηση για το μέλλοντα σύζυγο. Το πρώτο που θα ρωτούσαν ήταν, από τι σόι κρατάει ο γαμπρός ή η νύφη. Πίστευαν δηλαδή οι Συρρακιώτες και στην επίδραση του οικογενειακού περιβάλλοντος για τη διαμόρφωση της προσωπικότητας αλλά και στην κληρονομικότητα. Για παράδειγμα, ένα σοβαρό ελάττωμα που είχε κάποιος από το σόι τους απασχολούσε σοβαρά και πολλές φορές γινόταν η αιτία να μην προχωρήσει το συνοικέσιο. Γενικά η αξία και η θέση που κατείχε το σόι μέσα στο κοινωνικό σύνολο εξαρτιόταν από τη συμπεριφορά των μελών του.

Το μεγάλο σόι επίσης έπαιζε σημαντικό ρόλο στην ανάδειξη των κοινοτικών αρχών και εξασφάλιζε στα μέλη του αρκετή ασφάλεια, οικονομική και κοινωνική δύναμη.

Ακόμη και σήμερα οι υποψήφιοι για τις κοινοτικές αρχές δεν κατεβαίνουν οργανωμένοι σε κομματικές παρατάξεις, αλλά σε συγγενικούς ή φιλικούς συνδυασμούς.

Χαρακτηριστικό επίσης των αναπτυγμένων αυτών σχέσεων ήταν και η κοινή αντιμετώπιση όλων των προβλημάτων. Στη μεγάλη χαρά της οικογένειας, το γάμο, προσκαλούνταν όλοι οι συγγενείς (μέχρι και τα τρίτα ξαδέλφια), οι οποίοι προσέρχονταν με τα καλέσματα (κανίσκια), -συνήθως κρέας ψωμί και κρασί,- για να τιμήσουν τους νεόνυμφους αλλά και για να βοηθήσουν στο τελετουργικό. Στο θάνατο επίσης συμπαραστεκόταν στην οικογένεια όλο το σόι. Τα πρώτα ξαδέλφια για ένα χρόνο δεν συμμετείχαν σε κοινωνικές εκδηλώσεις (πανηγύρια, γάμους, γιορτές κ.τ.λ.), σε ένδειξη πένθους. Επίσης όλοι μαζί συμμετείχαν στις διάφορες εργασίες που απαιτούσαν πολλά εργατικά χέρια και προσέφεραν υλική και ηθική βοήθεια σ' όλες τις δύσκολες περιστάσεις. Βέβαια δεν έλειπαν οι αντιζηλίες, τα μίσση και οι εχθρότητες ανάμεσα σε συγγενείς, αλλά πολύ σπάνια έφθαναν στα άκρα.

Οι συγγενικοί δεσμοί στο Συρράκο, με τα αμοιβαία δικαιώματα και τις υποχρεώσεις, τον καθοριστικό σεβασμό προς τα μεγαλύτερα μέλη από το σόι, -παλιότερα δεν κάπνιζαν και δεν έπαιζαν χαρτιά, όχι μόνο μπροστά στον πατέρα, αλλά ούτε και μπροστά στους θείους,- και την κοινή αντιμετώπιση όλων των δυσκολιών έχουν σήμερα χαλαρώσει πολύ. Οι οικογενειακές σχέσεις και η δύναμη του σογιού έχουν ατονήσει. Τόσο τα άτομα όσο και οι οικογένειες χαρακτηρίζονται από μια τάση ανεξαρτητοποίησης⁴⁹.

Κοινοτική συνεργασία και αλληλοβοήθεια

Όπως σ' όλες τις παραδοσιακές κοινωνίες, έτσι και σ' αυτή του Συρράκου, στις αρχές του αιώνα και ως τη δεκαετία του 1960, ήταν πολύ αναπτυγμένες δύο από τις μορφές του κοινωνικού δεσμού: η αλληλοβοήθεια και η συνεργασία.

Η εκτέλεση κοινωφελών έργων, όπως το χτίσιμο εκκλησιών, η συντήρηση και η κατασκευή κοινόχρηστων τοίχων και γεφυριών, η κατασκευή και ο καθορισμός των πλακόστρωτων καλντεριμιών και της κεντρικής πλατείας (μεσοχώρι), η επισκευή του υδραγωγείου κ.ά. στηρίζονταν στην προσωπική εργασία των κατοίκων, η οποία αποτελούσε υποχρέωση για τον καθένα, αλλά και πολλές φορές πληρωνόταν από τους υπόχρεους, όταν δεν μπορούσαν ν' ανταποκριθούν.

Στην Τουρκοκρατία, όταν κάποιος αδυνατούσε να πληρώσει το φόρο που του αναλογούσε, τον πλήρωνε η κοινότητα από το ταμείο που διατηρούσε και χωρίς αυτό να το πληροφορηθούν οι Τούρκοι. Αν όμως κακόπιστα και κακόβουλα δεν πληρωνόταν, η κοινότητα είχε το δικαίωμα, βάσει του εθιμικού δικαίου, να προβαίνει σε κατάσχεση και πλειστηριασμό της περιουσίας του. Μια άλλη μορφή αλληλεγγύης ήταν και η πρόσληψη κοινοτικού γιατρού και δασκάλων με χρήματα της κοινότητας. Βέβαια στην περίπτωση των δασκάλων η πληρωμή γινόταν από τους δημογέροντες, που είχαν την ευθύνη και την υποχρέωση να εισπράττουν από τους γονείς των μαθητών τα ανάλογα χρήματα. Οι ετήσιες αποδοχές καθορίζονταν από τους δημογέροντες, ανάλογα με την αξία του καθένα, και εξο-

φλούνταν μετά την εξέταση των μαθητών από την ορισμένη επιτροπή. Πολλές φορές γίνονταν και περικοπές, εφόσον κρινόταν ελλιπής η μόρφωση των μαθητών. Ποτέ όμως δεν έπαιρναν χρήματα για την αμοιβή των δασκάλων από τις χήρες και πρόσωπα που βρίσκονταν σε κατάσταση ανάγκης. Τα χρήματα αυτά καλύπτονταν από τους υπόλοιπους γονείς.

Σημαντική ήταν η συνδρομή και η αλληλοβοήθεια και σε ιδιωτικές υποθέσεις. Σε περίπτωση π.χ. ανέγερσης οικοδομής, επειδή η μεταφορά των ξύλινων δοκαριών (γρι-ντιές) γινόταν από πολύ μακριά (το Συρράκο, εκτός από λίγες καρυδιές και πλατάνια που υπάρχουν μέσα στο χωριό, είναι άδενδρο), ο τελάλης καλούσε τους κατοίκους να βοηθήσουν. Αυτοί πάντοτε ανταποκρίνονταν. Βοηθούσαν επίσης στη μεταφορά και των άλλων οικοδομικών υλικών, όπως ήταν οι σχιστόπλακες για τη στέγη και πέτρες για τους τοίχους.

Μεγαλύτερη ήταν η βοήθεια σε περίπτωση που καιγόταν κάποια καλύβα, -συνηθισμένο φαινόμενο για τους κτηνοτρόφους στα χειμαδιά-, όπου όλοι προσέφεραν από ένα μάλλινο ρούχο για την αποκατάσταση της ζημιάς. Αλλά και όταν κάποιος τσέλιγκας έχανε το κοπάδι του, -συνήθως από βδέλλα-, όλοι οι άλλοι τσελιγκάδες τον βοηθούσαν για τη λεγόμενη "μαγιά" (ο καθένας ανάλογα με τη δύναμή του), που μερικές φορές όμως έφτανε και τα 30 πρόβατα.

Μεγάλη ήταν και η αλληλοβοήθεια στην επεξεργασία των μαλλιών (λανάρισμα, γνέσιμο, βλάρι κ.ά.), στο άρμεγμα και κούρεμα των προβάτων, στον γέννο, στο φόρτωμα και ξεφόρτωμα των ζώων, -κυρίως όταν κατέβαιναν στα

χειμαδιά και όταν ανέβαιναν στο χωριό-, στο σμίξιμο και χώρισμα των προβάτων κ.ά. Υπήρχαν όμως και άλλες μορφές αλληλοβοήθειας, που συντελούσαν και στο να τελειώνουν πιο γρήγορα και πιο ξεκούραστα οι δουλειές, αλλά και στο να ενισχύουν τις κοινωνικές και προσωπικές σχέσεις.

Η βιομηχανική όμως και γενικότερα η τεχνολογική εξέλιξη δημιούργησαν νέες κοινωνικές σχέσεις και νέους κοινωνικούς θεσμούς. Οι προσωπικές σχέσεις και το σύστημα της αμοιβαίας βοήθειας, στα πλαίσια της κοινότητας και της συγγένειας, έχουν ατονήσει σε βαθμό, που τείνουν να καταργηθούν⁵⁰.

Η θέση του άνδρα και της γυναίκας

Η κυριαρχία του άνδρα πάνω στη γυναίκα σ' όλη σχεδόν την αγροτική Ελλάδα, μέχρι και πριν από μερικά χρόνια, γίνεται αποδεκτή περίπου ως ένα αξίωμα. Η άσκηση της ανδρικής αυτής εξουσίας πάνω στις γυναίκες, που παρουσίαζε πολλές διαφορές από περιοχή σε περιοχή και πολύ λιγότερες συνήθως από χωριό σε χωριό της ίδιας περιοχής, εξαρτιόταν από τα ήθη και έθιμα, τη γεωγραφική θέση (παραθαλάσσιο ή ορεινό), την ιστορία, τις ασχολίες των κατοίκων (κτηνοτρόφοι, γεωργοί, ψαράδες, έμποροι κ.τ.λ.), τις θρησκευτικές αντιλήψεις. Ανάλογα λοιπόν με την περίπτωση οι γυναίκες είχαν λιγότερα ή περισσότερα δικαιώματα⁵¹.

Στην πατριαρχική οικογένεια του Συρράκου ο πατέρας ήταν ο αρχηγός και είχε την απόλυτη εξουσία πάνω στη γυναίκα του και στα παιδιά του. Βέβαια η υποταγή των

αγοριών ήταν κάτι πρόσκαιρο, αφού στη συνέχεια θα κατακτούσαν και αυτοί μια θέση κυριαρχίας και ειδικότερα ο μεγαλύτερος γιός.

Η μορφή του πατέρα δέσποζε σ' όλες τις οικογενειακές εκδηλώσεις. Ο λόγος του ήταν νόμος και οι αποφάσεις του σεβαστές από όλους. Αυτός είχε τον πρώτο και τον τελευταίο λόγο για το γάμο των παιδιών του και, παρόλο που το γεγονός αυτό αντιμετωπιζόταν συνήθως από το σύνολο των στενών συγγενών, χωρίς τη συγκατάθεσή του δεν παντρευόταν κανένας. Σε αντίθετη περίπτωση η συνηθισμένη επιβολή κύρωσης ήταν η απομάκρυνση του παιδιού από την οικογένεια.

Ο πατέρας είχε στα χέρια του ολόκληρη την οικονομική διαχείριση του σπιτιού μέχρι και τα βαθιά γεράματα, οπότε την παραχωρούσε στο μεγαλύτερο γιό. Ήταν εκείνος που κατείχε το χρήμα και έκανε όλες τις αγορές και τις πωλήσεις σ' όλους τους τομείς, τόσο στις οικογένειες των κτηνοτρόφων όσο και των ραφτάδων, εκτός από την περίοδο, όπου οι άνδρες έμποροι του χωριού ξεεντεύονταν και κατά συνέπεια την οικονομική διαχείριση του σπιτιού αναλάμβαναν οι γυναίκες. Ένα σημαντικό ποσό των χρηματικών κερδών οι άνδρες διέθεταν για ατομικές διασκέδασεις και ψυχαγωγία. Και στις δαπάνες αυτές, όπως για παράδειγμα η αμοιβή των οργανοπαιχτών (πανηγύρια-γάμους) από τους άνδρες, -οι γυναίκες όταν χόρευαν στον κύκλο του χορού μαζί με τους άνδρες δεν πλήρωναν ποτέ τους οργανοπαίχτες, αλλά ούτε και παράγγελλαν τραγούδι-, αντικατοπτριζόταν η ανδρική επιβολή. Αυτή γινόταν φανερή, σ' ένα συμβολικό επίπεδο, και από

άλλα σημεία· π.χ. ο άνδρας προηγούνταν πάντοτε στο διπλό κύκλο του χορού (ο άνδρας χόρευε στον εξωτερικό κύκλο και η γυναίκα στον εσωτερικό), ενώ η γυναίκα βρισκόταν πιο πίσω.

Η διεκδίκηση επίσης της εξουσίας (πρόεδρος της κοινότητας) ήταν αποκλειστικά προνόμιο των ανδρών, οι οποίοι διέθεταν αρκετό ελεύθερο χρόνο για την ψυχαγωγία τους, τις κοινωνικές τους σχέσεις και τη συμμετοχή τους στα κοινά.

Συναφώς προς αυτά η γέννηση αγοριού ήταν πάντοτε ένα ευτυχές γεγονός όχι μόνο για την οικογένεια, αλλά και για όλο το συγγενολόι. Ήταν το μεγαλύτερο απόκτημα, που δεν θα χρειαζόταν προίκα. Η ευχή που απευθυνόταν στα νιόπαντρα ζευγάρια: "μ' ένα γιο", αντανακλούσε την επιθυμία των γονιών ν' αποκτήσουν αγόρι, αλλά και την επικρατούσα αντίληψη για την ανωτερότητά του. Ο άρρενας πρωτότοκος μάλιστα γιός, που θα έπαιρνε το όνομα του παππού και θα συνέχιζε τη γενιά του, αποκτούσε και ορισμένα κυριαρχικά δικαιώματα, αλλά συγχρόνως και υποχρεώσεις προς τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας. Αυτός συνήθως μετά το δημοτικό σχολείο, -πολλές φορές τα παιδιά των κτηνοτρόφων μόνο σε δύο τρεις τάξεις φοιτούσαν ή και καμία, τουλάχιστον έως τη δεκαετία του 1950, ενώ των ραφτάδων ενδιαφέρονταν περισσότερο για τη μόρφωση-, ακολουθούσε τη δουλειά του πατέρα του και βοηθούσε και αυτός στην οικογένεια. Ήταν υποχρεωμένος επίσης, προτού να παντρευτεί, ν' αποκαταστήσει τις αδελφές του. Και το περίεργο είναι ότι η προσφορά του αυτή μερικές φορές είχε ως ανταμοιβή την απομάκρυνσή του από το σπίτι χωρίς να πάρει το μερίδιο που του

αναλογούσε, αφού την πατρική περιουσία και το σπιτικό κληρονομούσε ο μικρότερος γιός, που θα γηροκομούσε τους γονείς.

Σε αντίθεση με τα αγόρια η γέννηση κοριτσιού αποτελούσε περίπου δυστυχία για τη συρρακιώτικη οικογένεια. Η κόρη, μολονότι θα βοηθούσε τη μητέρα της στο σπίτι μέχρι να παντρευτεί, ήταν γενικά ανεπιθύμητη όχι μόνο μέσα στην οικογένεια αλλά και στο σόι, γιατί τη θεωρούσαν κατώτερη από το αγόρι αλλά και γιατί χρειαζόταν προίκα για να παντρευτεί. "Γραμμάτιο" ονόμαζαν οι παλαιοί Συρρακιώτες την ανύπαντρη κόρη. Η αντίληψη αυτή, που επικρατούσε σ' όλες σχεδόν τις παραδοσιακές κοινωνίες, υπαγόρευε και ένα διαφορετικό τρόπο αντιμετώπισης των δύο φύλων από το οικογενειακό περιβάλλον. Τα δικαιώματα, οι υποχρεώσεις, οι διασκεδάσεις και οι ελευθερίες των κοριτσιών ήταν διαφορετικές από κείνες των αγοριών. Ενώ δηλαδή τα αγόρια είχαν περισσότερες ελευθερίες και η συμπεριφορά των γονιών τους ήταν πιο ελαστική απέναντί τους, για τα κορίτσια υπήρχαν διάφορες προκαταλήψεις και απαγορεύσεις, που περιόριζαν την ελευθερία και τα δικαιώματά τους.

Τα κορίτσια, από την παιδική τους ακόμα ηλικία, δεν έπρεπε να μιλάνε με αγόρια ούτε και να βγαίνουν συχνά έξω από την αυλή του σπιτιού για να παίζουν, αλλά να βοηθούν τη μητέρα τους στο σπίτι και κυρίως στην προετοιμασία των προικιών. Ο περιορισμός αυτός, που είχε άμεση σχέση με το "καλό" όνομα της κοπέλας και επιβαλλόταν από τις ηθικές αντιλήψεις της παραδοσιακής κοινωνίας, γινόταν περισσότερο πιεστικός κατά την εφηβεία και αποτελούσε υποχρέωση όχι μόνο των γο-

νιών, αλλά και των αδελφών. Έπρεπε επίσης τα κορίτσια να μάθουν να μαγειρεύουν, να γνέθουν, να πλέκουν, να υφαίνουν στον αργαλειό, να κεντούν, να σέβονται, να υπακούουν, να μην αντιμιλούν και προπαντός να υπηρετούν τους άνδρες. Για τη μόρφωσή τους όχι τόσο οι ραφτάδες, -πολλά κορίτσια των ραφτάδων πήγαιναν στο δημοτικό σχολείο και ορισμένα μάλιστα ακολουθούσαν και ανώτερες σπουδές,- όσο οι κτηνοτρόφοι, δεν ενδιαφέρονταν σχεδόν καθόλου, κι αυτό γιατί κατά κύριο λόγο ήθελαν τις γυναίκες για τις δουλειές τους και ακόμα γιατί πίστευαν πως τα γράμματα απομάκρυναν από το παραδοσιακό πρότυπο της σεμνής και ενάρετης γυναίκας. Όλα αυτά, μαζί με τη δύναμη, που συνήθως τη μετρούσαν με το βάρος της (πόσες οκάδες ήταν.), την εργατικότητα, τη σεμνότητα και την αγνότητά της, αποτελούσαν τα βασικά προτερήματα, με βάση τα οποία έκριναν την αξία της υποψήφιας νύφης.

Ο γάμος, που αποτελούσε τον κύριο στόχο της ζωής κάθε κοπέλας για την αποκατάστασή της αλλά και γιατί θα τη βοηθούσε ν' ανεβεί στην εκτίμηση της κοινής γνώμης, ήταν αντικείμενο διαπραγματεύσεων που σχετίζονταν όχι μόνο με την αντίστοιχη θέση των οικογενειών στην κοινωνική ιεραρχία και τα προσόντα της, αλλά και με την προίκα της, που συνήθως ήταν μάλλινα ρούχα και σκεπάσματα, μετρητά ή πρόβατα και τη διαχειριζόταν ο άνδρας της και κυρίως ο πεθερός της.

Όταν λοιπόν η νέα έφθανε σε ηλικία γάμου (συνήθως 18-20 ετών), ανάλογα με την κοινωνική και οικονομική θέση της οικογένειας αλλά και με τα προσόντα της, άρχισε να πηγαίνει προξενειό στους υποψήφιους γαμπρούς,

κάτι που δεν συνέβαινε με τους άνδρες. Ήταν υποτιμητικό για τον άνδρα να ζητήσει κάποια κοπέλα. Όταν συνέβαινε καμιά φορά κάτι τέτοιο, γινόταν με μεγάλη μυστικότητα. Το γεγονός αυτό, όπως επίσης και το ότι δε ζητούσαν ποτέ τη γνώμη της ίδιας της νέας για τον υποψήφιο γαμπρό, -ο άνδρας ενημερωνόταν περισσότερο για την υποψήφια νύφη, αλλά και αυτού η γνώμη δεν έπαιζε τόσο σπουδαίο ρόλο όσο του πατέρα του,- φανέρωνε επίσης την κατωτερότητα της γυναίκας στην αξιολογική κλίμακα της χωριάτικης κοινωνίας⁵².

Μέσα λοιπόν σ' αυτή την ανδροκρατούμενη οικογένεια η γυναίκα ήταν υποταγμένη στον άνδρα και ζούσε περιορισμένη στο σπίτι, αφοσιωμένη στα οικογενειακά της καθήκοντα. Η γυναίκα, έλεγαν, είναι για το σπίτι. Το καφενείο και η αγορά ("γκούρα") είναι μόνο για τους άνδρες. Ο άνδρας μέσα στο σπίτι δεν έπινε ούτε νερό μόνος, όλα τα περίμενε από τη γυναίκα, θα υποβιβαζόταν στην κοινή γνώμη, αν της προσέφερε έστω και κάποια μικρή βοήθεια. Η θέση της μάλιστα γινόταν πιο σκληρή, αν καμιά φορά τύχαινε και γύριζε ο άνδρας της από το γλέντι ή το καφενείο μετά τα μεσάνυχτα και την έβρισκε να κοιμάται. Τότε μπορούσε να φτάσει και στον ξυλοδαρμό. Πάντως η συμπεριφορά των ραφτάδων ανδρών ήταν ηπιότερη.

Μετά το γάμο της η γυναίκα έχανε την ταυτότητά της και δεν την φώναζαν πια με το όνομά της, αλλά "νύφη" ή με το ανδρωνυμικό της (Λίαινα, Γιώργαινα, Γάκαινα κ.τ.λ.). Τον άνδρα της δεν τον φώναζε ποτέ με τ' όνομά του αλλά "όμου" (άνθρωπε), και σε μεγαλύτερη ηλικία

"γέροντα", όπως επίσης και ο άνδρας της τη φώναζε "μωρή" και "γριά" αντίστοιχα. Τους στενούς συγγενείς του άνδρα της -έως και τα τρίτα ξαδέλφια, έστω και αν ήταν μικρότερα απ' αυτή- τους προσφωνούσε "αφέντη", ενώ τις κουνιάδες, τις συνυφάδες της και όλες τις γυναίκες από το σόι του άνδρα της τις καλούσε "κυράδες". Τα πεθερικά της, βέβαια, "μάννα" και "πατέρα".

Η νιόπαντρη γυναίκα υποτασσόταν όχι μόνο στον άνδρα της, στον πεθερό της και στα κουνιάδια της, αλλά και στην πεθερά της, που είχε την πρωτοβουλία για όλες τις δουλειές του σπιτιού. Για οτιδήποτε έπρεπε να ρωτήσει πρώτα την πεθερά της και στη συνέχεια τις συνυφάδες της και ακόμα και την παραπεθερά (γιαγιά του άνδρα της). Εκτός δηλαδή από την πεθερά της, είχε ν' αντιμετωπίσει και τις συνυφάδες της που, σαν μεγαλύτερες και παλιότερες του σπιτιού, είχαν περισσότερα δικαιώματα. Αυτό ίσχυε τουλάχιστον κατά τον πρώτο χρόνο, γιατί έπειτα οι δουλειές γίνονταν με τη σειρά: μια μέρα είχε το νοικοκυριό η μια νύφη και την άλλη η δεύτερη κ.ο.κ. Έπρεπε επίσης να κάνει τις περισσότερες δουλειές του σπιτιού, να τρώει λίγο και να μιλάει λιγότερο. Στο τραπέζι, την ώρα του φαγητού, -το φαγητό δεν το σερβίριζε σε πιάτα, αλλά το έβαζε μαζί με το ταψί στο χαμηλό τραπέζι, την τάβλα, γύρω από την οποία συγκεντρώνονταν όλοι,- δεν καθόταν ποτέ μόνη της παρά μόνο μετά από πρόσκληση του πεθερού της και αφού όλη η οικογένεια είχε αρχίσει να τρώει. Πάντοτε άρχιζε τελευταία και τελείωνε πρώτη. Γενικά η νύφη έπρεπε να δουλεύει σκληρά και να εξυπηρετεί όλα τα μέλη της οικογένειας. Η θέση της αυτή άλλαζε κάπως με τη γέννηση

του πρώτου αγοριού, που θα τη βοηθούσε ν' ανέβει στην εκτίμηση της οικογένειας και της κοινωνίας και ν' αποκτήσει κάποια χειραφέτηση⁵³.

Εκτός όμως από τις δουλειές του σπιτιού, οι γυναίκες των κτηνοτρόφων βοηθούσαν στην κατασκευή της καλύβας στα χειμαδιά, στον γέννο, στο άρμεγμα, στο κούρεμα, ζαλώνονταν τα ξύλα για τη φωτιά, έπλεναν τα ρούχα στο ρέμα και καλλιεργούσαν τους κρεμαστούς κήπους στο χωριό κατά τους θερινούς μήνες, ενώ των ραφτάδων βοηθούσαν στη βιοτεχνία των μάλλινων υφασμάτων.

Ο μόνος ελεύθερος χρόνος που διέθεταν οι γυναίκες για την κοινωνικότητά τους ήταν στα πανηγύρια του χωριού, όπου παρέμεναν ως τη δύση του ηλίου (ενώ οι άνδρες συνέχιζαν το γλέντι στα καφενεία του χωριού, πολλές φορές ως το πρωί) στους γάμους, στις καθημερινές διαδρομές που έκαναν για να φέρουν νερό από τις διάφορες βρύσες του χωριού και στα νυχτέρια. Τα νυχτέρια ήταν συχνότερα το φθινόπωρο και, παρόλο που τα χέρια τους δεν έμεναν ποτέ χωρίς απασχόληση, τουλάχιστον γελούσαν και έλεγαν διάφορες ιστορίες και παραμύθια⁵⁴.

Σήμερα η θέση της γυναίκας έχει αλλάξει. Οι γυναίκες όχι μόνο των ραφτάδων, που έχουν εγκατασταθεί στις διάφορες πόλεις και κωμοπόλεις από πολλά χρόνια, αλλά και των κτηνοτρόφων, των γεωργών και όλων των επαγγελματιών έχουν αποκτήσει κάποια δικαιώματα και ελευθερίες. Τον άνδρα της δεν τον φωνάζει πια η γυναίκα όπως παλιότερα "όμου", αλλά με τ' όνομά του. Το ίδιο και τους στενούς του συγγενείς (άνδρες, γυναίκες). Στα διάφορα πανηγύρια του χωριού ακολουθεί τον άνδρα όχι μόνο στο

χοροστάσι, αλλά και στα μαγαζιά, όπου συνεχίζεται το γλέντι -πολλές φορές μέχρι το πρωί- πίνοντας και χορεύοντας μαζί του (μόλις το καλοκαίρι του 1976 οι γυναίκες μπήκαν για πρώτη φορά στα καφενεία μαζί με τους άνδρες). Στο σπίτι, μετά το γλέντι, επιστρέφουν και δε δέχεται πλέον αδιαμαρτύρητα τα ξενύχτια και τις αργοπορίες του. Ο άνδρας σήμερα, κυρίως οι νεότεροι, δεν υποβιβάζεται με το να βοηθήσει στις οικιακές εργασίες.

Για τη μόρφωση των παιδιών τους, όχι μόνο των αγοριών αλλά και των κοριτσιών, δεν ενδιαφέρονται πια μόνο οι ραφτάδες, αλλά και οι κτηνοτρόφοι, που προσπαθούν με κάθε θυσία να τους εξασφαλίσουν ένα πτυχίο. Αυτό θα τους βοηθήσει να βρουν μια θέση στο ανταγωνιστικό κοινωνικό σύνολο αλλά και θα απαλλάξει τους γονείς των κοριτσιών από το θεσμό της προίκας. Αν και η προίκα εξακολουθεί να βρίσκεται στο επίκεντρο του θρησκευτικού ή πολιτικού γάμου, κυρίως βέβαια για τα κορίτσια που δεν εργάζονται.

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

1. Σχετικά με την ονομασία του Συρράκου βλ. α)Ι. Λαμπρίδου, Ηπειρωτικά μελετήματα, τεύχος 5ο, "Μαλακασιακά", μέρος Β', Μέτσοβον και Σεράκου, Αθήνα 1888, σελ.13, β)Κ.Κρυστάλλη "οι βλάχοι της Πίνδου", Άπαντα, τόμος Β', (επιμέλεια Γ. Βαλέτα), Αθήνα Χ.Χ, σελ. 578-81, γ)Χρονογραφία της Ηπείρου, τόμος Β', Αθήνα 1856, σελ. 163-4.
2. Βλ. Ι. Λαμπρίδου, Ηπειρωτικά μελετήματα, τεύχος 4ο, "Μαλακασιακά", μέρος α', Περιγραφή των Κατσανοχωρίων, Αθήνα 1888, σελ.1-18.
3. Κατά την παράδοση η βουνοκορφή αυτή ονομάστηκε Νύφες, επειδή στο σημείο εκείνο, όπου υπάρχουν και σήμερα ακόμα δύο μεγάλες πέτρες (από μακριά φαίνονται σαν να έχουν ανθρώπινη μορφή), είχαν παγώσει δύο νύφες που πήγαν να πάρουν τ'άλογά τους για να φορτώσουν για τα χειμαδιά.
4. "Συρράκο και Καλαρρύται", Περ. "Εστία", τόμος 12ος, 1881, σελ.440.
5. Ο ποταμός Χρούσιας, όπως τον αποκαλούν οι Συρρακιώτες, αποτελούσε στην Τουρκοκρατία την οριοθετική γραμμή μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας, και αυτό γιατί το Συρράκο απελευθερώθηκε στις 23 Νοέμβρη του 1912, ενώ οι Καλαρρύτες το 1886, με το χωρισμό των συνόρων.
6. Σχετικά με την καταγωγή των Βλάχων βλ. α)Α.Γ.Λαζάρου, Η Αρωμουνική και αι μετά της ελληνικής σχέσεις αυτής, β'έκδοση, Αθήνα 1986, β)Τ.Κατσουγιάννη, Περί της καταγωγής των Βλάχων των ελληνικών χωρών, Ε.Μ.Σ., τεύχος Α' 1964 και Β' 1966, Θεσσαλονίκη.

7. Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια, τόμος 22ος, Αθήνα.
8. Βλ. Κ.Κρυστάλλη ό.π., σελ.580-1, 583.
9. Οι Συρρακιώτες διηγούνται πως, όταν δεν προλάβαιναν ν'αλωνίσουν προτού πέσουν τα χιόνια, σχημάτιζαν μεγάλες θημωνιές για τον επόμενο χρόνο. Στις θημωνιές αυτές κατά το χειμώνα φώλιαζαν λύκοι και αρκούδες. Αν τύχαινε λοιπόν κάποια θημωνιά να τη διαλέξει για φωλιά λύκος, ο ιδιοκτήτης ήταν τυχερός, γιατί ο λύκος δεν τρώει σιτάρι. Αν όμως ήταν αρκούδα, η σοδειά του πήγαινε χαμένη.
- 10.Ι.Λαμπρίδου, Ηπειρωτικά μελετήματα, τεύχος 5ο, "Μαλακασιακά", μέρος Β', Μέτσοβον και Σεράκου, Αθήνα 1888, σελ.15-6.
- 11.Βλ. Κ.Κρυστάλλη ό.π., σελ.622.
- 12.Ι.Λαμπρίδου ό.π., σελ. 50.
- 13.Οι Συρρακιώτες διηγούνται πως όσοι από τους στρατιώτες του Ναπολέοντα φορούσαν κάπες, που ήσαν φτιαγμένες από τους προγόνους τους, γλίτωσαν από το ρωσικό χειμώνα.
- 14.Κ.Σιμόπουλου, Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα 1800-1810, τόμος Γ1, Αθήνα 1985, σελ.386.
- 15.Περ. "Εστία", ό.π., σελ.441.
- 16.Βλ. Ι.Λαμπρίδου ό.π., σελ.25-40.
- 17.Με τα 900 ναπολεόνια που προσέφερε αγόρασαν οι πρόχουντες του χωριού 1800 στρέμματα βοσκότοπο στο Άκτιο. Το κτήμα του Ακτίου είναι το μεγαλύτερο περιουσιακό στοιχείο της κοινότητας.

18. Το 1952 δωρίζει την πολύτιμη βυζαντινή βιβλιοθήκη των 10.000 τόμων (πολλοί χειρόγραφοι) στην Αποστολική Διακονία της Ελλάδας με την υποχρέωση φιλοξενίας απόρων φοιτητών.
19. Ι.Λαμπρίδου ό.π., σελ.43.
20. Για την επανάσταση Συρράκου-Καλαρρυτών στα 1881, βλ. Ηπειρωτική Εστία, "Αφιέρωμα" (1821-1971), Ιωάννινα 1971, σελ.176/660-182/666.
21. Ι.Λαμπρίδου, ό.π., σελ.65.
22. "... Κατά την παράδοση ο Συρρακιώτης Κοσβογιάννης τυχαία ζέστανε το γάλα πιο πολύ και του βγήκε το τυρί σκληρό": "Το τυρεμπόριο τον 19ο αιώνα", εφ. Αντίλαλοι του Συρράκου, αρ.Φ.43.
23. Ι.Λαμπρίδου, ό.π., σελ.47.
24. "Η σχολική περιουσία του Συρράκου", εφ. Αντίλαλοι του Συρράκου, αρ.Φ. 11.
25. Μεγαλέμπορος που ήταν εγκαταστημένος στην Οδησό. Από το κληροδότημά του προικίζονται κάθε χρόνο 3 άπορα κορίτσια του χωριού και δίνονται υποτροφίες σε μαθητές και φοιτητές.
26. Ι.Λαμπρίδου, ό.π., σελ.47.
27. Βλ. εφ. Αντίλαλοι του Συρράκου ό.π.
28. Δ.Κωνσταντίου, "Συρράκο... Μικρό οδοιπορικό στο χρόνο και στο χώρο", εφ. Ο νέος αγωνιστής της Ηπείρου (Ιωάννινα, αρ.τευχών 56, 57, 58).
29. Φ.Ε.Κ., αριθ. 921/5-9-75/, τεύχος Β΄.

30. Βλ. Φ.Ε.Κ., αριθ. 112/28-3-1915.
31. Δημοτολογία Συρράκου.
32. Πβ. Σ.Ι.Πουρνάρα, Η βλοχομηλιά της Πίνδου "Αμέρου", Θεσσαλονίκη 1987, σελ. 115-6.
33. Βλ. Ι.Λαμπρίδου, ό.π., σελ.52-3.
34. Κ.Κρυστάλλη, ό.π., σελ.609.
35. Κ.Σιμόπουλου, ό.π.
36. Ι.Λαμπρίδου, ό.π., σελ.53.
37. Πβ. Γ.Σταμίρη, Εισαγωγή στην κοινωνιολογία, Αθήνα χ.χ., σελ.48.
38. Ν.Χ.Παπακώστα, Ηπειρωτικά-Αθαμανικά, τόμος Α', Αθήνα 1967, σελ.504.
39. Κ.Δ.Ψυχογιού "Οικονομικός και κοινωνικός μετασχηματισμός αγροτικών κοινοτήτων", Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, τεύχος 58, Αθήνα 1985, σελ.24.
40. ό.π.
41. ό.π.
42. Το φαινόμενο ήταν σύνηθες στις κατηγορίες αυτές αγροτικού πληθυσμού. Βλ. π.χ. Μ.Γ.Μερακλή, Ελληνική λαογραφία, Α.Κοινωνική Συγκρότηση, Αθήνα 1984, σελ. 76-7.
43. Βλ. γενικά Δ.Γ.Τσαούση, Η κοινωνία του Ανθρώπου. Εισαγωγή στην κοινωνιολογία, Αθήνα 1987, σελ.435-469, Μερακλής, ό.π. σελ.47 κ.ε.
44. Βλ. Ρ.Καύταντζόγλου και Ματίνας Ναούμη, "Μορφές οι-

κογένειας στο Συρράκο στις αρχές του αιώνα", Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, τεύχος 58, Αθήνα 1985, σελ. 35.

45. ό.π., σελ.44.

46. Βλ. Δ.Κ.Ψυχογιού Προίκες, φόροι, σταφίδα και ψωμί, Αθήνα 1987, εκδόσεις Ε.Κ.Κ.Ε., σελ.43.

47. Βλ. γενικά Δ.Γ.Τσαούση, ό.π. σελ.435.

48. ό.π., σελ. 99-134.

49. Μία σημαντική λαογραφική προσέγγιση των θεμάτων αυτών, όσον αφορά τη Μάνη, είναι η εργασία του Ελευθ. Αλεξάκη, Τα γένη και η οικογένεια στην παραδοσιακή κοινωνία της Μάνης, Αθήνα 1980, που παρουσιάζει και γενικότερο ενδιαφέρον για τα ελληνικά πράγματα.

50. Πβ. Τσαούσης, ό.π., σελ.32. Τα ζητήματα κοινοτικής συνεργασίας και αλληλοβοήθειας έχουν συχνά απασχολήσει τη λαογραφική έρευνα. Μία από τις πρώτες σχετικές εργασίες είναι του Δημ.Α.Πετρόπουλου, "Έθιμα συνεργασίας και αλληλοβοηθείας του ελληνικού λαού", Επετ.Λαογραφικού Αρχείου, 41 (1943-1944), σελ.69-85. Πβ και Μερακλή, ό.π., σελ.91-3. Βλ. ακόμα Κώστα Κονταξή, Η ανταλλαγή δώρων στην παραδοσιακή κοινωνία του Πόντου, Ιωάννινα 1986.

51. Βλ. άρθρο Marie-Elisabeth Handman "Από την υποταγή στην εξάρτηση", στον τόμο: Διαδικασίες κοινωνικού μετασχηματισμού στην αγροτική Ελλάδα, εισαγωγή-επιμέλεια Στάθη Δαμιανάκου, εκδόσεις του Ε.Κ.Κ.Ε., Αθήνα 1987, σελ.248. Κερδίζει πάντως ολοένα περισσότερο έδαφος και η άποψη για μία περισσότερο ισότιμη, στο

βάθος, σχέση των συζύγων στην παραδοσιακή αγροτική οικογένεια, πβ. Μερακλή, ό.π., σελ.55-7.

52. Μία συστηματική προσέγγιση του θέματος των κοριτσιών στην παραδοσιακή αγροτική οικογένεια, με συναγωγή συμπερασμάτων που ως ένα βαθμό δικαιώνουν το υφιστάμενο τότε καθεστώς, πραγματοποίησε ο Γιώργος Θανάτσος, Αρραβώνες και γάμοι μικρής ηλικίας, Αθήνα 1983.
53. Για το πλέγμα αυτών των σχέσεων (και για τη θέση της πεθεράς) βλ. και Μερακλή, ό.π., σελ.54-5.
54. Πβ. Μερακλή, ό.π., σελ.92.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Β΄

Ο χορός στην παραδοσιακή κοινωνία του Συρράκου

Στο Συρράκο ο χορός, η μουσική και το τραγούδι βρίσκονταν πάντοτε στο κέντρο της κοινωνικής ζωής και αποτελούσαν αναπόσπαστα στοιχεία της.

Μέχρι πριν από μερικά χρόνια ο χορός αποτελούσε για τους Συρρακιώτες, και κυρίως για τους στερημένους και απομονωμένους κτηνοτρόφους, -το χειμώνα στα χειμαδιά και το καλοκαίρι στα βουνά να βόσκουν τα πρόβατά τους μακριά απ' τους ανθρώπους- το μόνο μέσο ψυχαγωγίας και επικοινωνίας.

Εκτός όμως από τις λειτουργίες αυτές, ο χορός εξυπηρετούσε παλιότερα και άλλους σκοπούς. Π.χ. για να παντρευτεί κάποιος και κυρίως η γυναίκα, όπως ομολογούν οι μεγαλύτεροι, έπρεπε να "περάσει" από τον πλάτανο δηλαδή το "χοροστάσι" του χωριού. Με την πρώτη εμφάνιση της νέας στο χορό, δείγμα ότι είναι ώριμη για γάμο, άρχιζαν και τα προξενειά. Πότε μια κοπέλα θα πραγματοποιούσε την επίσημη αυτή έξοδο, το αποφάσιζε ο πατέρας της. Αλλά είχε σχέση και με την οικονομική κατάσταση της οικογένειας, αν δηλαδή υπήρχαν ήδη τα χρήματα της προίκας, με τον αριθμό των μελών της, κ.ά. Συνήθως οι νέοι ήταν ώριμοι για γάμο μετά τις στρατιωτικές τους υποχρεώσεις, οι νέες στην ηλικία των 18-20 χρόνων και εφόσον προηγούμενα είχαν τελειώσει τα προικιά τους. Στο Συρράκο ποτέ δεν έβγαινε στο χορό μικρότερη αδελφή, αν δεν είχε προηγηθεί η μεγαλύτερη. Αν συνέβαινε κάτι τέτοιο, αυτό θα σήμαινε πως κάτι

δεν πήγαινε καλά με τη μεγαλύτερη και πιθανότατα είχε αποφασιστεί η αγαμία της.

Η κοινωνία του Συρράκου αξιολογούσε τους χορευτές σύμφωνα με το τοπικό χορευτικό ιδίωμα, που είχε διαμορφωθεί στην κοινότητα. Η αξιολόγηση αυτή επεκτεινόταν στην οικογένεια και το σόι. Ο καλός χορευτής είχε ξεχωριστή θέση στην κοινή γνώμη και αποτελούσε πρότυπο για μίμηση.

Όλες οι τοπικές θρησκευτικές γιορτές, των Αγίων Αποστόλων, του Προφήτη Ηλία, του Σωτήρα και της Παναγίας, γιορτάζονταν με γενική συνάθροιση των κατοίκων -ακόμα και των ξενιτεμένων ραφτάδων- και με κοινό χορό. Στα πανηγύρια αυτά, τα οποία δεν είχαν ποτέ εμπορικό χαρακτήρα, ο χορός κρατούσε συνήθως δύο μέρες: το Δεκαπενταύγουστο ο χορός πολλές φορές συνεχιζόταν και την τρίτη μέρα. Την παραμονή το βράδυ ο χορός γινόταν στα καφενεία του χωριού με συμμετοχή μόνο των ανδρών, -τα ήθη του χωριού δεν επέτρεπαν στη Συρρακιώτισσα ως τη δεκαετία του 1970 να διασκεδάσει μαζί με τους άνδρες στο καφενείο,- και ανήμερα στην πλακόστρωτη πλατεία του χωριού, το "χοροστάσι", με τη συμμετοχή όλων. Ο χορός στα καφενεία συνεχιζόταν ως την ανατολή του ήλιου. Τις πρωινές ώρες συνήθιζαν πάντοτε σχεδόν να βγάζουν τα όργανα "πατινάδα". Η τελευταία δηλαδή παρέα, που την αποτελούσαν οι πιο "γλεντζέδες", έβγαινε βόλτα μαζί με τα όργανα στους δρόμους εξόδου του χωριού χορεύοντας και τραγουδώντας. Τότε σταματούσε και το νυχτερινό γλέντι των ανδρών και ξανάρχιζε το βράδυ.

Στο χοροστάσι ο χορός άρχιζε το μεσημέρι και τελεί-

ωνε με τη δύση του ήλιου. Στο πανηγύρι κυρίως χόρευαν οι παντρεμένοι άνδρες, που ξεχώριζαν για τις χορευτικές τους ικανότητες, μερικές παντρεμένες γυναίκες, οι νιόπαντροι, που θεωρούσαν κατά κάποιο τρόπο υποχρεωτική τη συμμετοχή τους, τα ανύπαντρα αγόρια, που ήξεραν να χορεύουν καλά, όλες οι ανύπαντρες κοπέλες που ήταν υποψήφιες για παντρεία και πολύ σπάνια κάποιος κεφάτος γέρος. Τα ανύπαντρα κορίτσια είχαν κάποια συστολή και μόνο μετά από πίεση κάποιου συμμετείχαν. Αυτό φανέρωνε πως ο χορός των ανύπαντρων κοριτσιών στα πανηγύρια δεν γινόταν αυθόρμητα για διασκέδαση, αλλά ήταν μία στερεότυπη προϋπόθεση, για την αποκατάστασή τους. Προσπαθούσαν οι νέες να πιαστούν στο χορό, -στο τέλος του εσωτερικού κύκλου των γυναικών, για να πάρουν τη σειρά τους,- μαζί με μια γνωστή τους παντρεμένη, την οποία πολλές φορές παρακαλούσαν να τις συνοδεύσει στο χορό, για να τις ενθαρρύνει και να τις καθοδηγεί κρυφά, πως να χορέψουν και να φερθούν σωστά (χαμηλοβλεπούσες και με συγκρατημένες σεμνές κινήσεις), αλλά ενδεχομένως και από μίαν άλλη σκοπιμότητα: για να συγκεντρώνει την προσοχή των ενδιαφερομένων στο πρόσωπό της και να μη διασπάται η προσοχή τους στη δεύτερη ανύπαντρη χορεύτρια, που θα βρισκόταν δίπλα της.

Στο τέλος του χορού ακολουθούσαν οι μικρές ηλικίες αγοριών και κοριτσιών, που ποτέ δεν έμπαιναν μπροστά. Όλοι οι άλλοι χορευτές και χορεύτριες περίμεναν τη σειρά τους για να χορέψουν πρώτοι από δύο χορούς ο καθένας και από δύο γύρους της πλατείας, όσον αφορά τη διάρκεια του κάθε χορού. Ο αριθμός δηλαδή των χορών, η διάρκειά τους και η σειρά των χορευτών ήταν κάτι

που δεν παραβιαζόταν, έστω και αν κάποιος έδινε περισσότερα χρήματα στους οργανοπαίχτες. Η σειρά των χορευτών άλλαζε καμιά φορά μόνο μεταξύ των γυναικών, όταν ο συγγενής της χορεύτριας, που είχε σειρά να χορέψει πρώτη, βρισκόταν πιο πίσω στο δικό του κύκλο -στον εξωτερικό των ανδρών- και δεν είχε ακόμα σειρά να χορέψει· αυτή τότε παραχωρούσε τη θέση της στην αμέσως επόμενη και τον περίμενε, ώστε να χορέψουν μαζί. Πάντοτε η γυναίκα στο Συρράκο επιδίωκε να χορέψει μαζί με συγγενικό της πρόσωπο. Αυτό όμως δεν γινόταν κατορθωτό όλες τις φορές, γιατί οι γυναίκες ήταν πάντοτε περισσότερες από τους άνδρες, -δύο ή και τρεις ομόκεντροι εσωτερικοί κύκλοι γυναικών και ένας εξωτερικός ανδρών,- οπότε χόρευαν συγχρόνως πρώτοι ένας μόνο άνδρας και δύο ή τρεις γυναίκες. Ήταν λοιπόν αδύνατο όλες οι πρώτες γυναίκες να χορέψουν με συγγενή τους.

Οι πρώτες χορεύτριες, μετά από σχετική συνεννόηση μεταξύ τους για τα τραγούδια που θα χόρευαν, τα παράγγελναν στον άνδρα και αυτός με τη σειρά του στους οργανοπαίχτες, αφού πρώτα πλήρωνε: οι γυναίκες δεν πλήρωναν ποτέ ούτε παράγγελναν στα όργανα. Έπρεπε, λοιπόν, οι άνδρες να γνωρίζουν όλο το τοπικό ρεπερτόριο των χορών, γιατί το προνόμιο της επιλογής ανήκε αποκλειστικά στις γυναίκες. Αυτός ήταν και ένας από τους λόγους, που οι άνδρες ήταν πάντοτε λιγότεροι από τις γυναίκες στο χορό.

Στους χορούς του χωριού συμμετείχαν επίσης και ξένοι, -συνήθως με τις δικές τους γυναίκες,- που έρχονταν από τα γύρω χωριά (Καλαρρύτες, Παλιοχώρι, Βαθύ-

πεδο, Προσήλιο κ.τ.λ.), αλλά πάντοτε ύστερα από πρόσκληση των Συρρακιωτών, οι οποίοι άλλωστε ποτέ δεν τους παραχωρούσαν τη σειρά τους, για να χορέψουν πρώτοι. Πιάνονταν λοιπόν και αυτοί στο τέλος και περίμεναν τη σειρά τους. Όταν όμως οι Συρρακιώτες πήγαιναν στα δικά τους πανηγύρια, όχι μόνο τους προσκαλούσαν για να χορέψουν, αλλά και τους παραχωρούσαν τη σειρά τους, να χορέψουν πρώτοι. Αν αυτό είναι ακριβές, δηλώνει βέβαια το κύρος των κατοίκων της κοινότητας αυτής στις άλλες της περιοχής.

Τους χορούς των πανηγυριών παρακολουθούσαν όλοι οι κάτοικοι του χωριού, αλλά και όσοι από τους ξένους δεν χόρευαν. Η συμμετοχή αυτή των θεατών ήταν πάντοτε σιωπηλή. Τα ενθουσιώδη επιφωνήματα και τα ρυθμικά παλαμάκια ήταν άγνωστα στους Συρρακιώτες¹. Η αφοσίωση αυτή στα χορευτικά δρώμενα δικαιολογείται και από το γεγονός ότι στα πανηγύρια γινόταν η εκλογή όλων σχεδόν των υποψηφίων για γάμο.

Στις 23 Απρίλη επίσης οι λιγοστοί κάτοικοι του χωριού -οι κτηνοτρόφοι δεν είχαν γυρίσει ακόμα ούτε και οι μετανάστες ραφτάδες- πήγαιναν στο ξωκλήσι του Αγίου Γεωργίου και μετά τη θεία λειτουργία, εφόσον το επέτρεπαν οι καιρικές συνθήκες, έστηναν το χορό με τραγούδια στην τοποθεσία "Αλώνι". Το ίδιο γινόταν και το πρωί της μέρας των Αγίων Αποστόλων στο ξωκλήσι, ενώ το απόγευμα ο χορός συνεχιζόταν απ' όλους τους κατοίκους του χωριού στο χοροστάσι.

Εκτός όμως από τα πανηγύρια, οι Συρρακιώτες χόρευαν στους αρραβώνες και στους γάμους. Και εδώ υπήρχε

επίσης προκαθορισμένο τελετουργικό πρόγραμμα, που το τηρούσαν με αυστηρότητα. Το Σαββατόβραδο, στο σπίτι της νύφης και μετά το επίσημο τραπέζι, πρώτα έπρεπε να μπουν στο χορό οι συμπεθέροι, -ο γαμπρός, ο νουνός, ο βλάμης, οι γονείς και τ'αδέλφια του γαμπρού και οι στενοί συγγενείς- οι οποίοι, αφού χόρευαν μαζί με τη νύφη από δύο χορούς ο καθένας, αποχωρούσαν. Μετά τους συμπεθέρους προσκαλούνταν στο χορό οι συγγενείς και οι φίλοι, ενώ τις πρωινές ώρες, αφού είχαν χορέψει όλοι οι άλλοι, έμπαιναν οι γονείς και τ'αδέλφια της νύφης. Την Κυριακή το βράδυ επίσης, στο σπίτι του γαμπρού μετά τα στέφανα, στηνόταν ο διπλός χορός. Το χορό άρχιζε η νύφη και ο γαμπρός με το τραγούδι "Δύο πουλάκια τα καημένα". Μετά χόρευε ο νουνός με τη νουνά, ο βλάμης με τη βλάμισσα, οι φίλοι και οι πιο μακρινοί συγγενείς. Οι γονείς, τ'αδέλφια και οι στενοί συγγενείς χόρευαν τις πρωινές ώρες. Οι συμπέθεροι (της νύφης) χόρευαν και εδώ μετά το τραπέζι. Τη Δευτέρα το πρωί η νύφη έπρεπε να χορέψει στο χοροστάσι του χωριού. Σε περίπτωση που γίνονταν πολλοί γάμοι, -όλοι σχεδόν οι γάμοι πραγματοποιούνταν το καλοκαίρι, γιατί τότε συγκεντρώνονταν όλοι οι χωριανοί,- οι συγγενείς του γαμπρού πήγαιναν από τα χαράματα, για να πιάσουν θέση. Και στο χοροστάσι ακολουθούσαν την ίδια σειρά, με την οποία χόρευαν και την Κυριακή το βράδυ. Ο γαμπρός και η νύφη, για να τιμήσουν όλους τους προσκεκλημένους, έπρεπε να τους κρατήσουν να χορέψουν με τη σειρά τους πρώτοι. Το γλέντι, τόσο στο σπίτι της νύφης όσο και του γαμπρού, άρχιζε συνήθως με συγκαθιστό χορό.

Ο χορός όμως και το τραγούδι δεν περιορίζονταν

χρονικά και τοπικά σε ορισμένες μόνο στιγμές. Αποτελούσαν αναπόσπαστα στοιχεία όλων σχεδόν των κοινωνικών εκδηλώσεων και της καθημερινής ζωής. Πράγματι εκτός από τις εκδηλώσεις, που δεν μπορούσαν να νοηθούν χωρίς χορό, όπως ήταν οι γάμοι και τα πανηγύρια, οι Συρρακιώτες χόρευαν και τραγουδούσαν στα σπίτια τους τις μέρες των Χριστουγέννων, της Αποκριάς και του Πάσχα μεταξύ τους ή μαζί με φιλικά και συγγενικά πρόσωπα. Οι ονομαστικές γιορτές των ανδρών, -τις γυναίκες δεν τις γιόρταζαν,- τα βαφτίσια και τα νυχτέρια των γυναικών ήταν επίσης αφορμές για χορό και τραγούδι. Χόρευαν ακόμα και τραγουδούσαν στα σπίτια κατά τους χειμερινούς μήνες, στη βοσκή, στο κούρεμα, στα μαγαζιά του χωριού οι άνδρες τα βράδια χωρίς καμιάν ιδιαίτερη προετοιμασία, αλλά και οπουδήποτε τους δινόταν η ευκαιρία.

Οι περιστασιακοί αυτοί χοροί, αν και χαρακτηρίζονταν από κάποια χορευτική ελευθερία, είχαν εντούτοις τους δικούς τους κανόνες, που δεν επέτρεπαν τον υποβιβασμό της χορευτικής εκδήλωσης.

Στους συρρακιώτικους χορούς δε συμμετείχαν ποτέ αυτοί που πενθούσαν, οι χήρες γυναίκες ή άνδρες και ο παπάς. Στο Συρράκο ποτέ ο παπάς δεν άνοιξε το χορό· προφανώς το έντονο θρησκευτικό συναίσθημα δε συγχωρούσε μια τέτοια ενέργεια, που ήταν αντίθετη προς τους ιερούς κανόνες της ορθόδοξης Εκκλησίας².

Στις μέρες μας, αν και οι ευκαιρίες για χορό έχουν περιοριστεί, -δεν γίνονται πια νυχτέρια και παραδοσιακοί γάμοι,- οι λιγостоί κάτοικοι του χωριού τουλάχιστον στα πανηγύρια του Άϊ-Λια, του Σωτήρα και κυρίως το

Δεκαπενταύγουστο, οπότε έρχονται Συρρακιώτες από κάθε γωνιά της Ελλάδας, χορεύουν στο χοροστάσι το απόγευμα και στα καφενεία το βράδυ. Το χειμώνα, στις διάφορες πόλεις που ζουν, μολονότι ο τρόπος ζωής τους έχει αλλάξει, διατηρούν ακόμα μεταξύ τους στενές σχέσεις και συντηρούν κάποιες μορφές παραδοσιακού τρόπου διασκέδασης. Τις μέρες π.χ. των εορτών των Χριστουγέννων, της Αποκριάς και του Πάσχα διοργανώνουν οικογενειακά φιλικά γλέντια και οι διάφοροι πολιτιστικοί σύλλογοι (Ιωαννίνων, Πρέβεζας, Φιλιππιάδας και Αθήνας) χορούς σε κέντρα, στους οποίους προσκαλούν οργανοπαίχτες, που γνωρίζουν το τοπικό χορευτικό ρεπερτόριο. Βέβαια το ρεπερτόριο αυτό έχει εμπλουτιστεί και με χορούς άλλων περιοχών, που ως ένα βαθμό έχουν επηρεάσει την παλιά τους ερμηνεία.

Το χορευτικό σχήμα και η θέση του άνδρα και της γυναίκας σ' αυτό

Οι ελληνικοί παραδοσιακοί χοροί είναι κυρίως ομαδικοί. Η χορευτική συμπεριφορά αυτών που συμμετέχουν, το χορευτικό σχήμα και η θέση του άνδρα και της γυναίκας σ' αυτό καθορίζονται εν πολλοίς από την κοινωνική οργάνωση, τις σχέσεις των δύο φύλλων και όλους τους συναφείς παράγοντες.

Το συνηθέστερο σχήμα, που παρατηρείται στους ελληνικούς χορούς, είναι αυτό του ανοιχτού ή κλειστού κύκλου³. Στον ανοιχτό κύκλο όλοι, όσοι συμμετέχουν, εκτελούν συνήθως τα ίδια βήματα. Υπάρχουν όμως και περιπτώσεις, όπου χορεύει μόνο ο πρώτος, ενώ οι υπόλοιποι

ακολουθούν με μικρά ή και επί τόπου ρυθμικά βήματα. Ο πρωτοχορευτής, ανάλογα πάντοτε με την χορευτική εκδήλωση και τις ικανότητές του, παραλλάζει τα βασικά βήματα με αυτοσχεδιασμούς, οι οποίοι προσδίδουν στο χορό το προσωπικό του ύφος, χωρίς ωστόσο να παρεκκλίνει από το τοπικό ιδίωμα. Οδηγός όμως μπορεί να γίνει και ο τελευταίος χορευτής, όταν ο χορός πηγαίνει προς τα αριστερά (Ζερβός Καρπάθου).

Σε αντίθεση με τον ανοιχτό, στον κλειστό κύκλο -καθώς χορεύονταν οι ποντιακοί χοροί στον Πόντο- δεν υπάρχει πρωτοχορευτής. Όλοι εδώ εκτελούν τα ίδια βήματα συγχρόνως.

Στο ομαδικό σχήμα εντάσσονται και οι ζευγαρωτοί χοροί, οι οποίοι χορεύονται είτε από ένα μόνο ζευγάρι, όπως π.χ. ο χορός Μαχαίρα των Ποντίων, είτε από πολλά ζευγάρια μαζί, που χορεύουν αντικριστά (αντικριστοί χοροί Κύπρου, Νησιώτικοι κ.τ.λ.). Οι ζευγαρωτοί χοροί χαρακτηρίζονται συνήθως από αυτοσχέδιες φιγούρες και παραλλαγές των χορευτών, οι οποίες όμως στηρίζονται στα βασικά βήματα του χορού.

Επιπλέον, στο ομαδικό χορευτικό σχήμα εντάσσονται και οι ατομικοί χοροί, οι οποίοι χορεύονται είτε από ένα μόνο άτομο, είτε από περισσότερα (Ζεϊμπέκικος, Συγκαθιστός κ.τ.λ.). Όπως στους ζευγαρωτούς χορούς, έτσι και στους ατομικούς, το άτομο αυτοσχεδιάζει ανάλογα με τη δεξιότητά του και με το θέμα που συμβολίζει ο χορός (Χορός του δρεπανιού⁴, της τασιάς, κ.τ.λ.). Τέλος στους χορούς των Σαρακατσάνων υπάρχει και ο σταυρωτός χορός, που λέγεται έτσι γιατί χορεύεται σε σχήμα

σταυρού και συμβολίζει, όπως υποστηρίζεται, τον όρκο των σταυραδελφών.

Στην παραδοσιακή κοινωνία του Συρράκου το χορευτικό σχήμα, όσον αφορά τους χορούς των πανηγυριών, ήταν το "διπλοκάγκελο" ή "τριπλοκάγκελο", -ανάλογα με τη συμμετοχή των γυναικών,- δηλαδή δύο ή τρεις ομόκεντροι ανοιχτοί κύκλοι. Στον εξωτερικό κύκλο χόρευαν οι άνδρες, στον ένα ή στους δύο εσωτερικούς οι γυναίκες. Ο πρωτοχορευτής άνδρας πήγαινε πάντοτε μπρος από την πρωτοχορεύτρια γυναίκα. Στο γάμο επίσης, μετά τα στέφανα, στο σπίτι του γαμπρού και τη Δευτέρα το πρωί στο χοροστάσι, -έβαζαν τους νεόνυμφους να χορέψουν δημόσια,- ενώ άρχιζαν με συγκαθιστό χορό, στον οποίο χόρευαν όλοι μαζί (άνδρες-γυναίκες) σκόρπια, με τα βασικά βήματα του χορού αλλά και με προσωπικές δημιουργίες των ανδρών, συνέχιζαν το γλέντι με "διπλό" χορό. Όλοι οι άλλοι προσκεκλημένοι του γάμου, συγγενείς και φίλοι του γαμπρού και της νύφης, χόρευαν σε ανοιχτό κύκλο, κατά οικογενειακές παρέες. Σε ανοιχτό κύκλο, επίσης, χόρευαν και σ' όλες τις άλλες εκδηλώσεις, στις οποίες συμμετείχαν είτε μόνο άνδρες, όπως στα καφενεία, είτε άνδρες και γυναίκες μαζί, συγγενείς μεταξύ τους, όπως π.χ. στα οικογενειακά φιλικά γλέντια, στους αρραβώνες και γενικά σ' όλους τους περιστασιακούς χορούς⁵.

Στο "διπλοκάγκελο" ή "τριπλοκάγκελο" όλοι οι χορευτές και οι χορεύτριες εκτελούσαν τα ίδια βασικά βήματα, εκτός βέβαια από τους τελευταίους, κυρίως άνδρες, οι οποίοι ακολουθούσαν συνήθως με περπατητά βήματα, ώσπου να βρεθούν τουλάχιστον στη μέση του κύκλου, οπότε θα πλησίαζε και η σειρά τους. Στον ανοιχτό κύκλο όμως,

και εφόσον αυτός που χόρευε πρώτος ήταν άνδρας, όλοι οι υπόλοιποι υποχρεώνονταν από τις προσωπικές φιγούρες και δημιουργίες του πρωτοχορευτή είτε να στέκονται όρθιοι -όταν χόρευε στον "τόπο"- είτε ν' ακολουθούν με μικρά αργά περπατητά βήματα. Όταν πρώτη χόρευε γυναίκα, όλοι οι χορευτές χόρευαν με τα ίδια βήματα, γιατί ποτέ η γυναίκα δεν παράλλαζε τα βασικά βήματα του χορού με προσωπικές φιγούρες, ούτε χόρευε στον "τόπο", όπως ο άνδρας.

Σήμερα στην ιδιότυπη "κοινωνία" του Συρράκου η γυναίκα όχι μόνο ακολουθεί τον άνδρα σ' όλες τις χορευτικές εκδηλώσεις -καφενεία, κέντρα διασκέδασης κ.λ.π.- αλλά παραλλάζει και τα βασικά βήματα των χορών με αυτοσχεδιασμούς. Το "διπλοκάγκελο" και το "τριπλοκάγκελο", η χορευτική δηλαδή διάταξη, που την επέβαλλε η αυστηρή κοινωνία του Συρράκου, που δεν ήθελε τον άνδρα να κρατιέται με τη γυναίκα χέρι χέρι (σήμερα στις διάφορες χορευτικές εκδηλώσεις, ακόμα κι αν δεν είναι συγγενείς μεταξύ τους, χορεύουν πιασμένοι από το χέρι) αλλά και φανέρωνε συγχρόνως την ενότητα της κοινότητας, τείνει να εκλείψει όχι μόνο στους γάμους, που δεν τελούνται πια με τον παραδοσιακό τρόπο, αλλά και στα πανηγύρια του χωριού. Τη θέση της παίρνει κάποια οικογενειακή ή φιλική συντροφιά που, αφού χορέψει και εντυπωσιάσει με τον τρόπο της (άνδρες-γυναίκες), παραχωρεί τη θέση της σε κάποιους άλλους. Αυτό τουλάχιστον παρατηρήθηκε κατά το χρονικό διάστημα της έρευνας. Ο σημερινός χορός στα πανηγύρια του χωριού με παντελόνι και μίνι φούστα (κάτι αδιανόητο για την κοινωνία του Συρράκου ως και πριν από λίγα χρόνια)⁶, δε χαρακτηρί-

ζεται μόνο από την ελευθερία κινήσεων ανδρών και γυναικών, αλλά και από τη διεύρυνση του τοπικού ρεπερτορίου, που περιλαμβάνει χορούς και τραγούδια και άλλων περιοχών.

Η διαδικασία εκμάθησης των χορών

Για όλες τις ηλικίες, αλλά προπαντός για την παιδική, η παρατήρηση αποτελεί τον σπουδαιότερο και μερικές φορές το μοναδικό τρόπο μάθησης. Αυτό ισχύει και για το χορό⁷.

Στην παραδοσιακή κοινωνία του Συρράκου όλοι μάθαιναν να χορεύουν από πολύ μικρή ηλικία. Τα νανουρίσματα, η συνήθεια των γονιών να χορεύουν τα μωρά στα γόνατα ή στα χέρια, τραγουδώντας συγχρόνως διάφορα τοπικά τραγούδια, και η συμμετοχή της μητέρας μερικές φορές στο χορό των οικογενειακών φιλικών γλεντιών με το παιδί στην αγκαλιά αποτελούσαν γι' αυτό τα πρώτα χορευτικά μαθήματα και τα πρώτα χορευτικά βιώματα⁸. Κυριολεκτικά από τη νηπιακή ηλικία παρακολουθούσαν από την αγκαλιά της μητέρας, -ποτέ ο πατέρας δεν κρατούσε το μωρό στην αγκαλιά δημόσια, το θεωρούσε υποτιμητικό,- συμμετείχαν λοιπόν όχι μόνο στους χορούς των οικογενειακών φιλικών γλεντιών, αλλά και όλων των άλλων εκδηλώσεων.

Αργότερα, φθάνοντας στην ηλικία των 4-5 χρόνων, προσπαθούσαν να μιμηθούν τις διάφορες χορευτικές κινήσεις και φιγούρες των ενηλίκων και κυρίως αυτών που τους εντυπωσίαζαν περισσότερο, είτε παρακολουθώντας είτε συμμετέχοντας στον κύκλο του χορού, σ' όλες τις

χορευτικές εκδηλώσεις, πιασμένα στο τέλος μαζί και με τ' άλλα παιδιά της ηλικίας τους. Μ' αυτό τον τρόπο οι άτακτες και άρρυθμες αρχικά κινήσεις των παιδιών άρχιζαν σιγά σιγά να μετατρέπονται σε συγκεκριμένα ρυθμικά βήματα, που χαρακτήριζαν τους χορούς της κοινότητας.

Οι γονείς εξάλλου παρακινούσαν πάντοτε τα παιδιά τους, κυρίως τα κορίτσια, να μάθουν χορό. Μερικές φορές μάλιστα εκτελούσαν και χρέη δασκάλου. Με την εκμάθηση έτσι των πρώτων βασικών βημάτων των χορών, τόσο τα αγόρια όσο και τα κορίτσια παροτρύνονταν από τους μεγαλύτερους να χορέψουν μπροστά στα οικογενειακά φιλικά γλέντια και στους γάμους. Πάντως στο δημόσιο χορό των πανηγυριών τα κορίτσια έμπαιναν στο χορό και χόρευαν μπροστά μόνο όταν ήταν σε ηλικία γάμου, τα αγόρια από την ηλικία των 18 χρόνων.

Έτσι κάθε μέλος της κοινότητας, με την παρατήρηση των άλλων που χόρευαν και με τη συμμετοχή, στη συνέχεια, στον κύκλο του χορού διαμόρφωνε τη χορευτική του συμπεριφορά αφομοιώνοντας όλα εκείνα τα στοιχεία (βήματα, πιάσιμο των χεριών, παραλλαγές, αποκλίσεις από το ρυθμό, μικροκινήσεις και ταλαντεύσεις, χειρονομίες κ.τ.λ.) που χαρακτήριζαν κάθε χορό και συνέθεταν το τοπικό χορευτικό ιδίωμα, ενώ τα προσάρμοζε οπωσδήποτε και στη δική του προσωπικότητα, στην ηλικία και τη σωματική του διάπλαση, αποτυπώνοντας έτσι το προσωπικό του ύφος, το δικό του "στυλ"⁹. Οι διάφοροι επίσης επιδέξιοι χορευτές, με τους αυτοσχεδιασμούς και τις εξάρσεις τους, προεξέτειναν κάπως τα όρια του τοπικού

χρώματος, αλλά ποτέ όμως δεν τα ξεπερνούσαν, για να μην αποδοκιμαστούν¹⁰.

Σήμερα η μείωση των χορευτικών εκδηλώσεων και οι ξένες επιδράσεις, που δέχονται οι Συρρακιώτες εξαιτίας της αλλαγής του τρόπου -και του τόπου- ζωής τους, συντέλεσαν και στη μείωση των διάφορων παραδοσιακών χορευτικών ερεθισμάτων αλλά και στην αλλοίωση των παραδοσιακών στοιχείων (αυτό είναι και ένα από τα αποδεικτέα της παρούσας εργασίας). Ας σημειωθεί, ότι η εκμάθηση των ελληνικών παραδοσιακών χορών γίνεται κυρίως από τους εκπολιτιστικούς συλλόγους που έχουν δημιουργηθεί στην Αθήνα, τα Ιωάννινα, την Πρέβεζα και τη Φιλιππιάδα.

Το τοπικό χορευτικό ρεπερτόριο

Στην παραδοσιακή αγροτική κοινωνία κάθε χωριό είχε τους δικούς του χορούς και τραγούδια που διέφεραν στη μορφή, το ρυθμό, τον τρόπο έκφρασης μουσικής και χορού, το ύφος και γενικά το χρώμα που δινόταν από τους λαϊκούς οργανοπαίχτες και την εκτέλεση των χορών από τους τοπικούς χορευτές. Ακόμα τραγούδια και χοροί, που ήταν κοινά σ' ορισμένα κοντινά χωριά της ίδιας περιοχής και παρουσιάζαν εύλογα ομοιότητες, είχαν διαφορές¹¹. Οι ιδιαιτερότητες αυτές, στα στενά πλαίσια της κοινότητας, διαμορφώνονταν ανάλογα με την οικονομική και κοινωνική οργάνωσή της, το φυσικό περιβάλλον, τη φορεσιά και το θρησκευτικό ημερολόγιο σε συνδυασμό με τις τοπικές λατρείες. Εξάλλου κάθε χορός είχε τα δικά του βήματα και τις φιγούρες και χορευόταν είτε

σ' όλες τις χορευτικές εκδηλώσεις είτε σε λιγότερες ή ακόμα και σε μία. Ο χορός π.χ. "Καλαϊτζής" χορευόταν μόνο στους γάμους. Επίσης ένας χορός συνοδευόταν από μουσικά όργανα μόνο, με μία ή και περισσότερες μελωδίες του ίδιου ρυθμού, είτε από ένα ή και περισσότερα τραγούδια, που επιλέγονταν συνήθως από τους πρωτοχορευτές, ή και από τα δύο μαζί.

Κάθε κοινότητα είχε λοιπόν δικό της χορευτικό ρεπερτόριο, -συνήθως δεν ξεπερνούσε τους έξι με επτά χορούς,- που εξυπηρετούσε τις ανάγκες της. Αυτό ίσχυε και για το Συρράκο.

Οι χοροί του Συρράκου, -εκτός από τον Τσάμικο σ' ορισμένες μόνο χορευτικές εκδηλώσεις και τους Κλέφτες που χορεύονταν παλιότερα, αλλά και σήμερα, με ελεύθερες χορευτικές κινήσεις, -αποτελούνταν από συγκεκριμένα κινητικά στοιχεία, δηλαδή τα βήματα, που απαρτίζανε επί μέρους ενότητες- μπορούμε να τις ονομάσουμε χορευτικές φράσεις. Κάθε τέτοια χορευτική φράση επαναλαμβάνεται σε κάθε χορό αρκετές φορές (αυτό εξαρτάται συνήθως από τη σχέση που αναπτύσσεται ανάμεσα στο χορευτή και τους οργανοπαίχτες), σε γρήγορο ή αργό, σταθερό ή επιταχυνόμενο ρυθμό (τέμπο)¹².

Με βάση τα κύρια βήματα του χορού οι χορευτές και οι χορεύτριες εκτελούν και διάφορες παραλλαγές. Οι παραλλαγές είναι επιμέρους χορευτικές κινήσεις (μοτίβα), που αντικαθιστούν κινήσεις της βασικής χορευτικής φράσης. Εκτός όμως από τις παραλλαγές ο χορευτής εκτελεί κατά τη διάρκεια του χορού και διάφορες μικροκινήσεις όλων των μελών του σώματος, που διαμορφώνουν

το προσωπικό ύφος. Η ρυθμική αγωγή (τέμπο) επίσης καθορίζει τη διάρκεια του βήματος και τη μορφή του: αργό-γρήγορο, μικρό-μεγάλο, έντονο-χαλαρό, κ.τ.λ.¹³

Ανάλυση του κινησιακού περιεχομένου (μορφής) των χορών

Η ανάλυση αναφέρεται σε όλους τους χορούς που χορεύονταν παλιότερα στην κοινότητα Συρράκου και εξακολουθούν να χορεύονται και σήμερα ακόμα, στις περιορισμένες πλέον χορευτικές εκδηλώσεις. Οι παρατηρήσεις μας αφορούν κυρίως τον τρόπο εκτέλεσης των χορών, στην παραδοσιακή κοινωνία και σήμερα¹⁴.

Συρτός στα τρία ή Πατητό

Χορευόταν σ' όλες τις χορευτικές εκδηλώσεις και από όλες τις ηλικίες, από άνδρες και γυναίκες, σε αργό τέμπο και σε τρίσημο ή τετράσημο ρυθμό. Είναι ο χορός που πρωτομάθαιναν όλοι, σε μικρή ηλικία. Τα απλά του βήματα και η αργή ρυθμική αγωγή του προσφέρονταν γι' αυτό. Έτσι τον χόρευαν και αυτοί ακόμα που δεν ξεχώριζαν ιδιαίτερα για τις χορευτικές τους ικανότητες. Εκπλήρωναν μ' αυτόν τις κοινωνικές χορευτικές τους υποχρεώσεις. Εκτός από το Συρράκο ο συρτός στα τρία χορευόταν παλιότερα, αλλά και σήμερα, σ' ολόκληρη την Ήπειρο, τη Θεσσαλία και τη Δυτική Μακεδονία με έξι βήματα, από τα οποία τα τρία χορεύονταν προς τη φορά του χορού και τα άλλα τρία επιτόπου και με αρκετές διαφορές από περιοχή σε περιοχή, στον τρόπο εκτέλεσης, τις μελωδίες και τα τραγούδια που τον συνόδευαν. Στο Συρράκο, όταν δεν υπήρχαν μουσικά όργανα, συνοδευόταν μόνο από τραγούδι. Τραγούδια, που συνήθως χρησιμοποι-

ούσαν, ήταν τα "Παιδιά απ' τη Σαμαρίνα", "Μαρία λεν την Παναγιά" κ.ά. Είναι γνωστός με τ' όνομα συρτός στα τρία, επειδή ο λαός μετρούσε μόνο τα τρία, προς τη φορά του χορού βήματα, και όχι τα επί τόπου. Οι Συρρακιώτες τον ονόμαζαν και πατητό, από τα αργά περπατητά βήματα προς τα δεξιά (πατάω). Η λαβή των χεριών, όπως επίσης και για όλους τους άλλους κυκλικούς χορούς του Συρράκου, ήταν απ' τις παλάμες και με λυγισμένους τους αγκώνες για τους δύο πρώτους χορευτές -ο δεύτερος χορευτής έπρεπε να στηρίζει πολύ καλά τον πρώτο και κυρίως στις φιγούρες του- και κάτω χαμηλά γι' αυτούς που ακολουθούσαν.

Η πρωτοχορεύτρια γυναίκα τοποθετούσε πάντοτε το ελεύθερο δεξί της χέρι -με το αριστερό κρατιόταν με τη δεύτερη- στη μέση ή και μερικές φορές εντελώς κάτω, στην προσοχή, όπως όταν χόρευε π.χ. ύψη (ένδειξη σεμνότητας). Ήταν αδιανόητο η γυναίκα να σηκώνει το δεξί της χέρι ψηλά και, πολύ περισσότερο, να το κινεί μπροστά πλάγια ή να κρατάει το ρυθμό του χορού χτυπώντας το μεσαίο δάχτυλο με το μεγάλο. Όταν γύρω στο 1955 κάποια ανύπαντρη νέα τόλμησε στο δημόσιο χορό του πανηγυριού να σηκώσει το δεξί της χέρι ψηλά, μετά μάλιστα από προτροπή συγγενικού της προσώπου, που ήθελε να την καμαρώσει πιο ελεύθερη και όχι τόσο συγκρατημένη στο χορό της, αυτό σχολιάστηκε με δυσμενή τρόπο.

Οι γυναίκες εκτελούσαν τα τρία πρώτα περπατητά βήματα του χορού προς τα δεξιά σ' ολόκληρο το πέλμα και με τεντωμένα σχεδόν γόνατα. Στο τέταρτο βήμα στηρίζονταν στο πέλμα του δεξιού ποδιού και έφερναν το

αριστερό τους να πατήσει, με το μπροστινό τμήμα του ταρσού, κοντά στην καμάρα ή τα δάχτυλα του δεξιού ποδιού. Το ίδιο γινόταν στο πέμπτο και έκτο βήμα, που έφερναν το αριστερό τους πόδι προς τα πλάγια αριστερά και το δεξί κοντά σ' αυτό. Σ' ορισμένες περιπτώσεις, κυρίως στις μικρότερες ηλικίες, στο τέταρτο και έκτο βήμα γινόταν στο κάθε πόδι στήριξης (δεξί-αριστερό) και μια μικρή μετάθεση βάρους απ' όλο το πέλμα στο μπροστινό τμήμα του ταρσού και πάλι σ' ολόκληρο το πέλμα (= ανάπαυση).

Κατά τις επαναλήψεις της βασικής χορευτικής φράσης, που δεν ήταν αυστηρά προκαθορισμένες αλλά εξαρτιόνταν από την εκδήλωση και τη σχέση που αναπτυσσόταν ανάμεσα στο χορευτή και τους οργανοπαίχτες, το σώμα, που έστεκε πάντα στητό, γυρνούσε μονοκόμματο, χωρίς λίκνισμα, μαζί με το κεφάλι στα περπατητά προς τα δεξιά βήματα, προς το κέντρο του κύκλου στα επί τόπου και λίγο προς τα αριστερά στο έκτο βήμα. Το κεφάλι επίσης βρισκόταν πάντοτε σε μικρή κάμψη προς τα κάτω για να κρατάει το βλέμμα χαμηλά, όπως το ήθελε η παραδοσιακή κοινωνία. Στην περιορισμένη αυτή κινητικότητα των μελών του σώματος συνέβαλλαν, εκτός των άλλων, και η στενή μάλλινη φλοκάτα, τα βαριά τσαρούχια και το τσεμπέρι, που το έδεναν στο πλάι με τέτοιο τρόπο, ώστε να καλύπτει εκτός από το κεφάλι και ένα μέρος από τις μακριές πλεξούδες, που είχαν τότε όλες οι γυναίκες και σ' ορισμένες περιπτώσεις έφθαναν ως τη μέση.

Σε αντίθεση με την πρωτοχορεύτρια γυναίκα ο άνδρας πρωτοχορευτής σήκωνε πάντοτε σχεδόν το δεξί του χέρι

στα πλάγια-ψηλά (ημιέκταση), ελαφρά λυγισμένο ή τεντωμένο, ενώ συγχρόνως, τις περισσότερες φορές, κρατούσε το ρυθμό του χορού χτυπώντας το μεσαίο δάχτυλο με το μεγάλο. Από την πλάγια αυτή θέση ορισμένοι το έφερναν λυγισμένο μπροστά και ξανά πίσω στα πλάγια, ή το έβαζαν με την παλάμη να στηρίζεται στον αυχένα. Οι άνδρες εκτελούσαν το βασικό μοτίβο του χορού με μεγαλύτερα βήματα και κάποιαν ελαφρά κάμψη των γονάτων. Σε κάθε βήμα επίσης που εκτελούσαν, κυρίως οι μικρότερες ηλικίες, γινόταν μετάθεση του βάρους από όλο το πέλμα στο μπροστινό τμήμα του ταρσού και ξανά σ' ολόκληρο το πέλμα. Το σώμα τους, που έστεκε πάντα όρθιο για να φανεί η λεβεντιά τους, έστρεφε προς τα δεξιά κατά την εκτέλεση των τριών πρώτων βημάτων και προς το κέντρο του κύκλου και λίγο προς τα αριστερά στα επί τόπου. Στο τέταρτο επίσης και έκτο βήμα, ενώ οι γυναίκες στήριζαν το αριστερό και το δεξί τους πόδι αντίστοιχα στα δάχτυλα ή στο μπροστινό τμήμα του ταρσού, οι άνδρες έκαναν άρση του αντίστοιχου ποδιού ελαφρά λυγισμένου και μια ανάπαυση στο πόδι, όπου στηρίζονταν. Οι ανδρικές κινήσεις γενικά, όχι μόνο των ποδιών, αλλά και του σώματος, της κεφαλής και των χεριών, μολονότι παρουσίαζαν μεγαλύτερη κινητικότητα και ήταν περισσότερο έντονες από εκείνες των γυναικών, ήταν και αυτές περιορισμένες και συγκρατημένες. Σ' αυτό συνέβαλλαν και εδώ τα μάλλινα βαριά ρούχα και τα τσαρούχια, που φορούσαν κυρίως οι κτηνοτρόφοι, -οι ραφτάδες, κυρίως αυτοί που ταξίδευαν στο εξωτερικό, ντύνονταν με ευρωπαϊκά ρούχα,- η πλακόστρωτη πλατεία (σήμερα είναι στρωμένη με μπετόν) και η αργή ρυθμική αγωγή,

που επέβαλλαν τη βαριά και περιορισμένη κίνηση.

Τόσο οι άνδρες όσο και οι γυναίκες περιορίζονταν στο βασικό μοτίβο του χορού, το οποίο ποίκιλλαν μόνο με στροφές, πιο σπάνιες στις γυναίκες, προπαντός στις μεγάλες ηλικίες, και πιο συχνές στους άνδρες.

Σήμερα ο συρτός στα τρία χορεύεται από άνδρες και γυναίκες και από όλες τις ηλικίες, -όπως άλλωστε και στο παρελθόν,- σ' όλες τις χορευτικές εκδηλώσεις, με τα ίδια βήματα, την ίδια λαβή, αλλά με διαφορετικό τρόπο εκτέλεσης και με πιο γρήγορη ρυθμική αγωγή. Η κίνηση όλων των μελών του σώματος έχει απελευθερωθεί όχι μόνο για τους άνδρες, αλλά και για τις γυναίκες. Αυτές ενώ άλλοτε χόρευαν όλα τα βήματα σ' ολόκληρο το πέλμα, σήμερα εκτελούν το χορό με μίαν έντονη ανάπαυση. Στα επί τόπου επίσης βήματα εκτελούν, όπως και οι άνδρες, στο τέταρτο και πέμπτο βήμα άρση των ποδιών ελαφρά λυγισμένων και μία ανάπαυση στο πόδι στο οποίο στηρίζονται. Το δεξί χέρι της πρωτοχορεύτριας, τουλάχιστον για τις ηλικίες των 40 χρόνων και κάτω, δεν είναι πια στη μέση ούτε στην προσοχή, αλλά ψηλά, όπως και του άνδρα. Τα βασικά βήματα του χορού δεν τα παραλλάζει μόνο με μία στροφή, αλλά και με βαθύ κάθισμα, κυρίως στο τέταρτο βήμα, όχι μόνο στα φιλικά γλέντια, αλλά μερικές φορές και στο δημόσιο χορό των πανηγυριών. Τα γόνατα κάμπτονται και το κεφάλι, όπως επίσης και το σώμα, εκτελούν έντονες κινήσεις προς όλες τις κατευθύνσεις. Οι άνδρες επίσης παραλλάζουν και αυτοί τα βασικά βήματα του χορού όχι μόνο με στροφές, αλλά και με βαθιά καθίσματα που εκτελούν στα πρώτα τρία βήματα

ή στα επί τόπου και με χτυπήματα των ποδιών τόσο στους δημόσιους χορούς όσο και στα οικογενειακά φιλικά γλέντια.

Συγκαθιστός ή Συγκαστός

Ήταν ο κατεξοχήν χορός του γάμου. Πολύ σπάνια χορευόταν στις άλλες εκδηλώσεις, π.χ. στο χορό των ανδρών στα καφενεία. Ποτέ δεν χορευόταν στο δημόσιο χορό των πανηγυριών. Στους γάμους κάθε παρέα που σηκωνόταν να χορέψει άρχιζε συνήθως με "συγκαστό", όπως τον ονόμαζαν οι Συρρακιώτες, από το ελαφρό συγκάθισμα των χορευτών κυρίως στο δεξί τους πόδι, και αυτό για να δημιουργήσουν την κατάλληλη ατμόσφαιρα και το ανάλογο κέφι, αλλά και γιατί θα χόρευαν και ένα χορό επιπλέον, εκτός από τους δύο που ήταν καθορισμένο. Χορευόταν από άνδρες και γυναίκες σε πεντάσημο ρυθμό, ελεύθερα και όχι σε κύκλο και με διαφορετικό τρόπο ερμηνείας για το κάθε φύλο. Χόρευαν δηλαδή όλοι μαζί, σκόρπια, είτε στον περίβολο του σπιτιού στους γάμους, όπου διαμορφωνόταν ο χώρος κατάλληλα για την περίπτωση, -καλυπτόταν με μάλλινες τέντες από τραγόμαλλο για την περίπτωση της βροχής,- είτε στο χοροστάσι του χωριού, όταν τη Δευτέρα το πρωί έβαζαν τα "νιόγαμπρα" στο χορό. Ο κάθε χορευτής, που βρισκόταν σε μικρή απόσταση από τον άλλον, χόρευε συνήθως σε κυκλική τροχιά και δημιουργούσε τη δική του χορογραφία.

Ο συγκαστός συνοδευόταν πάντοτε από μουσικά όργανα και τραγούδι (συνήθως το "Βαριά βαρούν τα σήμαντρα", αλλά και το "Τι στέκεις μαραμένη μωρ' Αλεξάνδρα").

Κάθε χορευτική φράση σχηματιζόταν από τρία μοτίβα, των τριών βημάτων το καθένα. Το πρώτο μοτίβο εκτελούσαν οι χορευτές άλλοτε μία μόνο φορά και άλλοτε δύο. Τα τρία κινητικά στοιχεία του πρώτου μοτίβου είχαν ως εξής: 1)το δεξί πόδι πατούσε στα πλάγια δεξιά και λίγο προς τα πίσω, 2)το αριστερό πόδι πατούσε προς τα πίσω στα δάχτυλα, ενώ συγχρόνως γινόταν μια κάμψη και τάση στο γόνατο του δεξιού ποδιού, και 3)το αριστερό πόδι πατούσε μπροστά απ' το δεξί, προς τα πλάγια δεξιά. Το δεύτερο βήμα και των τριών μοτίβων εκτελούσαν και οι άνδρες και οι γυναίκες, με μια κάμψη και τάση στο γόνατο του δεξιού ποδιού για τα δύο πρώτα μοτίβα και στο αριστερό για το τελευταίο. Βέβαια η κίνηση αυτή ήταν πιο έντονη στους άνδρες και πιο συγκρατημένη στις γυναίκες. Στο δεύτερο επίσης και τρίτο βήμα των δύο τελευταίων μοτίβων, ενώ οι γυναίκες και οι μεγαλύτεροι στην ηλικία άνδρες έφερναν το αριστερό τους πόδι για το πρώτο μοτίβο και το δεξί τους για το δεύτερο, να πατήσει με τα δάχτυλα κοντά στα δάχτυλα του αντίστοιχου ποδιού πρώτα και μετά πίσω στη φτέρνα του, στρέφοντας το σώμα τους δεξιά και λίγο αριστερά, οι υπόλοιποι άνδρες εκτελούσαν άρση του ίδιου ποδιού, ελαφρά λυγισμένου, προς τα πίσω και δύο έντονες αναπάλσεις στο πόδι όπου στηρίζονταν. Χαρακτηριστικό επίσης των ανδρών ήταν και τα μεγάλα και κάπως πιο έντονα βήματα.

Στον συγκαστό οι γυναίκες τοποθετούσαν τα χέρια τους είτε στη μεσολαβή είτε στη μέση πίσω και παράλληλα, πολύ σπάνια, τα πρώτα μοτίβα του χορού μόνο με στροφές. Αντίθετα με τις γυναίκες οι άνδρες κινούσαν τα χέρια τους ελεύθερα, άλλοτε δηλαδή στη μέση, ενωμένα

και τα δύο πίσω, άλλοτε μπροστά, το δεξί λυγισμένο ή στην πλάγια θέση ψηλά και το αριστερό πίσω, και άλλοτε και τα δύο μαζί στην πλάγια θέση (έκταση) ελαφρά λυγισμένα. Παράλλαζαν ακόμα, τα μοτίβα του χορού με στροφές, καθίσματα στα δύο πόδια και με γονατίσματα πότε στο ένα γόνατο και πότε στο άλλο, όταν το κέφι έφθανε σε μεγάλη ένταση.

Μετά το συγκαστό, η διάρκεια του οποίου εξαρτιόταν από το κέφι και τη σχέση που αναπτυσσόταν ανάμεσα στους χορευτές και τους οργανοπαίχτες, το γύριζαν σε συρτό στα δύο, συνήθως το "Κότα μου κοτούλα μου", με το οποίο σχημάτιζαν ανοιχτό κύκλο ή διπλοκάγκελο, ανάλογα με την εκδήλωση, και συνέχιζαν το χορό.

Σήμερα ο συγκαστός πολύ σπάνια χορεύεται, αφού οι παραδοσιακοί γάμοι δεν γίνονται πια. Στις σπάνιες περιπτώσεις όπου χορεύεται εκτελείται με τις ίδιες μελωδίες, αλλά με πιο γρήγορη ρυθμική αγωγή. Οι κινήσεις τόσο των ανδρών όσο και των γυναικών είναι περισσότερο έντονες και ελεύθερες. Οι αναπάσεις των ανδρών στο πόδι στήριξης στα δύο τελευταία μοτίβα έχουν μετατραπεί σε πηδήματα. Μόνο οι μεγάλες ηλικίες, και εξαιτίας της ηλικίας τους, αλλά και της παράδοσης που είναι εύλογα ριζωμένη μέσα τους, διατηρούν ακόμα την επαφή με το έδαφος στα πηδήματά τους. Οι γυναίκες επίσης, προπαντός οι νεαρότερες εκτός του ότι εκτελούν και αυτές ορισμένες φορές άρση του αντίστοιχου ποδιού πίσω στα δύο τελευταία μοτίβα και αναπηδήσεις στο πόδι στήριξης, έχουν απελευθερώσει και την κίνηση των χεριών, που άλλοτε τα κρατούσαν μόνο στη μέση.

Τσάμικος

Ο τσάμικος, που λέγεται και κλέφτικος επειδή προφανώς χορευόταν από τους αρματωλούς και τους κλέφτες, είναι ο χορός με τον οποίο οι άνδρες πρόβαλλαν πάντοτε τη λεβεντιά και τα χορευτικά τους προσόντα και γενικά την προσωπικότητά τους με τα καθίσματα, τα γονατίσματα, τα πηδήματα, τα ψαλίδια και τα χτυπήματα. Αν και, όπως υποστηρίζουν ορισμένοι, παλαιά χορευόταν μόνο από άνδρες, στις αρχές του αιώνα μας τον βρίσκουμε να χορεύεται και από γυναίκες, αλλά με πιο στρωτά βήματα και συκρατημένες κινήσεις, σε ανοιχτό κύκλο, διπλοκάγκελο ή τριπλοκάγκελο και με διαφορές στις κινήσεις, τον τρόπο εκτέλεσης και τον αριθμό των βημάτων του, από περιοχή σε περιοχή. Εκτός δηλαδή από την Ήπειρο και στην Πελοπόννησο, τη Στερεά, τη Θεσσαλία και τη Δυτική Μακεδονία¹⁵.

Ο τσάμικος ήταν ένας από τους πιο δημοφιλείς, κυρίως για τους δεξιότεχνες άνδρες χορευτές, ανάμεσα στους τοπικούς χορούς του Συρράκου και χορευόταν σ' όλες τις εκδηλώσεις από άνδρες και γυναίκες μαζί στον ίδιο ανοιχτό κύκλο, εφόσον ήταν συγγενείς μεταξύ τους, είτε σε διπλοκάγκελο ή τριπλοκάγκελο (οι γυναίκες χόρευαν πάντοτε στον εσωτερικό ή στους εσωτερικούς κύκλους, ενώ οι άνδρες στον εξωτερικό), π.χ. στο δημόσιο χορό των πανηγυριών και σ' ορισμένες περιπτώσεις στο γάμο, είτε μόνο από τους άνδρες σε τρίσημο ρυθμό. Όταν χορευόταν σε διπλοκάγκελο ή τριπλοκάγκελο, τόσο οι άνδρες όσο και οι γυναίκες εκτελούσαν μια συγκεκριμένη χορευτική φράση, σχηματισμένη από δέκα κινητικά

στοιχεία¹⁶. Ο τρόπος όμως εκτέλεσής του διέφερε ανάμεσα στους άνδρες και τις γυναίκες. Κύριο χαρακτηριστικό των πρώτων ήταν τα μεγάλα, ελαφρά αλλά έντονα βήματα, οι στροφές, οι αναπάλσεις ή τα πηδήματα, η άρση του αριστερού και του δεξιού ποδιού στο έκτο και δέκατο βήμα αντίστοιχα και το διπλό βήμα, που γινόταν σ' ένα χρόνο μουσικής στο πρώτο, τρίτο και έβδομο βήμα. Σε αντίθεση με τους άνδρες τα βήματα των γυναικών ήταν πιο στρωτά και μικρά και εκτελούνταν σ' ολόκληρο το πέλμα, χωρίς άρσεις και πηδήματα. Εκτελούσαν δηλαδή οι γυναίκες μόνο μία μικρή ανάπαυση στο δεξί ή το αριστερό πόδι και πολύ σπάνια κάποια στροφή δεξιά. Το διπλό βήμα επίσης των ανδρών δεν γινόταν τόσο αισθητό στις γυναίκες. Γενικά όλες οι κινήσεις των γυναικών ήταν πολύ συγκρατημένες και περιορισμένες. Όταν όμως ο χορός χορευόταν μόνο από άνδρες ή και από γυναίκες μαζί, αλλά στον ίδιο ανοιχτό κύκλο και με πρώτο τον άνδρα, δεν υπήρχε συγκεκριμένη χορευτική φράση, αλλά ελεύθερα κινητικά μοτίβα πάνω στο ρυθμό του χορού, χωρίς κάποια σειρά, ενώ οι υπόλοιποι χορευτές ακολουθούσαν με αργά περπατητά βήματα ή στέκονταν στον τόπο και παρακολουθούσαν το χορό του πρώτου. Στο χορό κυρίως των ανδρών, -οι γυναίκες δεν συμμετείχαν καθόλου,- η ρυθμική αγωγή γινόταν ακόμα πιο αργή και ο πρωτοχορευτής με αργά μικρά βήματα, με καθίσματα και στροφές μαζί, τότε στο ένα πόδι και τότε στο άλλο, με γονατίσματα και χτυπήματα αυτοσχεδίαζε στον τόπο, εκτελώντας μεγάλης διάρκειας παύσεις. Αυτός ο τρόπος εκτέλεσης με βαριές αργές κινήσεις στον τόπο και με παύσεις ήταν το χαρακτηριστικό γνώρισμα που ξεχώριζε τους καλούς

χορευτές από τους άλλους και αποτελούσε πρότυπο για μίμηση στην κοινωνία του Συρράκου. Αντίθετα με τον άνδρα η πρωτοχορεύτρια γυναίκα ποτέ δεν αυτοσχεδίαζε στον τόπο. Πάντοτε εκτελούσε το βασικό μοτίβο του χορού, το οποίο παράλλαζε μόνο με στροφές.

Ο τσάμικος συνοδευόταν από μουσική και τραγούδι. Χορευόταν με πολλές μελωδίες του ίδιου ρυθμού, όπως το "Απόψ' η πούλια μάλωνε", το "Σελήμπεη" (που χορευόταν μόνο από άνδρες στον τόπο) τα "Μάγια", το "Τι να της κάνω της καρδιάς μου", το "Τρία καλά είναι στον τουνιά" κ.ά.

Σήμερα χορεύεται από τα δύο φύλα, σ'όλες τις χορευτικές εκδηλώσεις, με την ίδια χορευτική φράση που χορευόταν και παλιότερα στο διπλό ή τριπλό χορό των πανηγυριών, τον ίδιο ρυθμό, αλλά με διαφορετικό τρόπο εκτέλεσης, τόσο από τις γυναίκες όσο και από τους άνδρες, και πιο γρήγορο τέμπο. Η αύξηση αυτή της ρυθμικής αγωγής έχει ως συνέπεια να γίνονται περισσότερες και γρηγορότερες κινήσεις και λιγότερες παύσεις στους επί τόπου αυτοσχεδιασμούς των ανδρών. Τα παλιότερα δηλαδή κινητικά στοιχεία διαιρούνται σήμερα σε μικρότερες και γρηγορότερες κινήσεις. Οι γυναίκες επίσης αυτοσχεδιάζουν και αυτές, όπως και οι άνδρες, στον τόπο με καθίσματα και στροφές. Το μόνο που δεν εκτελούν αυτές είναι τα γονατίσματα, τα χτυπήματα και τα ψαλίδια των ανδρών.

Κλέφτες

Κυκλικός χορός που χορευόταν στο Συρράκο αλλά

και σ' άλλες περιοχές της Ηπείρου μόνο από τους άνδρες, σ' όλες τις χορευτικές εκδηλώσεις, εκτός από το δημόσιο χορό των πανηγυριών, σε εξάσημο ρυθμό. Το όνομά του πήρε προφανώς από το ομώνυμο τραγούδι που συνοδεύει το χορό και αναφέρεται στους Κλέφτες.

Τους Κλέφτες χόρευε ο πρωτοχορευτής με ελεύθερα κινητικά μοτίβα πάνω στον αργό ρυθμό του χορού, όπως στροφές, καθίσματα και γονατίσματα, χωρίς ν' ακολουθούν συγκεκριμένη σειρά, ενώ οι υπόλοιποι χορευτές ακολουθούσαν με αργά περπατητά βήματα ή στέκονταν κατά την ώρα που ο πρώτος αυτοσχεδίαζε στον τόπο.

Σήμερα χορεύεται και από τις γυναίκες με τον ίδιο ρυθμό και την ίδια λαβή σ' όλες τις χορευτικές εκδηλώσεις, εκτός από τα πανηγύρια, με πιο γρήγορο όμως τέμπο. Οι γυναίκες, όπως και οι άνδρες, αυτοσχεδιάζουν στον τόπο με ελεύθερα κινητικά μοτίβα, που αποτελούνται από μικρά βήματα, στροφές και καθίσματα. Οι κινήσεις επίσης των ανδρών είναι πιο ελεύθερες και γενικά πιο έντονες.

Συρτός

Ο συρτός¹⁷ χορευόταν σε ανοιχτό κύκλο, διπλοκάγκελο ή τριπλοκάγκελο, από άνδρες και γυναίκες που εκτελούσαν τα ίδια βασικά βήματα, σε δίσημο ή επτάσημο ρυθμό. Μαζί με τον τσάμικο και τον πατητό ήταν ο χορός που υπερίσχυε σ' όλες τις χορευτικές εκδηλώσεις της κοινότητας. Η χορευτική του φράση απαρτιζόταν από 6 ή 12 κινητικά στοιχεία, στρωτά για τις γυναίκες και λίγο πιο πηδηχτά για τους άνδρες, τα οποία επαναλαμβά-

νονταν σ' όλη τη διάρκεια του χορού. Βέβαια η μορφή των βασικών βημάτων δεν προσδιοριζόταν απόλυτα από το φύλο, αλλά και από την χορευτική εκδήλωση και τη σχέση που αναπτυσσόταν ανάμεσα στους χορευτές και τους οργανοπαίχτες. Ο χορός συνοδευόταν από μουσικά όργανα και τραγούδι, συνήθως το "Όλα τα πουλάκια ζυγά-ζυγά", το "Τα πήρανε τα πρόβατα" κ.ά.

Με τα 6 κινητικά στοιχεία του συρτού και σε δίσημο ρυθμό χόρευαν επίσης τον πωγωνίσιο και τη σβαρνιάρα ή καραγκούνα.

Σήμερα οι χοροί αυτοί χορεύονται σ' όλες τις χορευτικές εκδηλώσεις με πιο γρήγορη ρυθμική αγωγή και με πιο πηδηχτά βήματα, με στροφές και καθίσματα, από τους άνδρες και από τις γυναίκες, και γενικά με πιο ελεύθερες κινήσεις.

Για μια φορά είναι η λεβεντιά

Ήταν κυκλικός χορός που χορευόταν από άνδρες και γυναίκες σ' όλες τις εκδηλώσεις. Τ' όνομά του πήρε από το ομώνυμο τραγούδι "Για μια φορά είναι η λεβεντιά" που συνόδευε το χορό. Είχε δύο μέρη. Στο πρώτο άρχιζαν με πατητό σε τετράσημο ρυθμό και το γύριζαν σε συρτό σε δίσημο ρυθμό. Τη χορευτική φράση του πρώτου μέρους αποτελούσαν 16 κινητικά στοιχεία του χορού στα τρία. Το βασικό μοτίβο δηλαδή του χορού στα τρία, που απαρτιζόταν από 6 κινήσεις, επαναλαμβανόταν δύο φορές και μία φορά τα τέσσερα πρώτα βήματα.

Μετά το πρώτο μέρος χόρευαν το βασικό μοτίβο του συρτού, που το αποτελούσαν τα 6 κινητικά στοιχεία και

επαναλαμβάνονταν 5 φορές. Τα δύο αυτά μέρη εναλλάσσονταν συνέχεια. Σήμερα χορεύεται με τους ίδιους χορευτικούς και ρυθμικούς τύπους, με το ίδιο τραγούδι, από άνδρες και γυναίκες σ' όλες τις χορευτικές εκδηλώσεις, αλλά με πιο έντονα βήματα για το πρώτο μέρος και πιο πηδηχτά για το δεύτερο.

Γιάννης Κώστα

Ήταν ο κατεξοχήν συρρακιώτικος χορός, που χορευόταν σ' όλες τις εκδηλώσεις, από άνδρες και γυναίκες, σ' ανοιχτό κύκλο, διπλοκάγκελο ή τριπλοκάγκελο. Τ' όνομά του φαίνεται πως το πήρε από τ' όνομα του αγωνιστή Γιάννη Κώστα από το Κράψι Ιωαννίνων¹⁸. Είχε δύο μέρη. Τη χορευτική φράση του πρώτου μέρους, που χορευόταν σε πεντάσημο ρυθμό, αποτελούσαν τα τρία βασικά μοτίβα του συγκαθιστού. Το πρώτο όμως μοτίβο, σε αντίθεση με το συγκαθιστό, επαναλαμβάνονταν πάντοτε δύο φορές. Το δεύτερο επίσης και το τρίτο βήμα των δύο τελευταίων μοτίβων -το κάθε μοτίβο αποτελούνταν από τρία κινητικά στοιχεία- εκτελούσαν τόσο οι άνδρες όσο και οι γυναίκες στα δάχτυλα. Μετά από αρκετές επαναλήψεις της χορευτικής φράσης -την αποτελούσαν 12 κινητικά στοιχεία- του πρώτου μέρους, άρχιζε το δεύτερο, που χορευόταν σε τρίσημο ρυθμό. Τη χορευτική φράση του δεύτερου μέρους, που άρχιζε με το αριστερό πόδι, αποτελούσαν τέσσερα κινητικά στοιχεία, από τα οποία τα δύο εκτελούνταν προς το κέντρο του κύκλου και τα άλλα δύο προς τα πίσω. Τόσο οι άνδρες όσο και οι γυναίκες εκτελούσαν το δεύτερο προς το κέντρο του κύκλου και το δεύτερο προς τα πίσω βήμα στα δάχτυλα¹⁹.

Σήμερα οι άνδρες εκτελούν στο δεύτερο και το τρίτο βήμα των δύο τελευταίων μοτίβων του πρώτου μέρους άρση του αριστερού και του δεξιού ποδιού αντίστοιχα και οι γυναίκες αναπηδήσεις. Στο δεύτερο επίσης μέρος τόσο οι άνδρες όσο και οι γυναίκες εκτελούν το βασικό μοτίβο του χορού με πέντε βήματα -δύο προς το κέντρο και τρία προς τα πίσω. Στο δεύτερο προς το κέντρο βήμα εκτελούν και τα δύο φύλα, κυρίως οι μικρότερες ηλικίες, άρση του δεξιού ποδιού.

Ο Γιάννης Κώστα όπως παλιότερα έτσι και σήμερα συνοδεύεται από οργανική μουσική. Βέβαια σήμερα δε χορεύεται και τόσο συχνά στις διάφορες χορευτικές εκδηλώσεις, κι αυτό γιατί οι παλιοί οργανοπαίχτες, που γνώριζαν το τοπικό ρεπερτόριο αλλά και τα τοπικά γυρίσματα του χορού, αρχίζουν σιγά σιγά να χάνονται.

Οι Συρρακιώτες χόρευαν επίσης μόνο το πρώτο μέρος του Γιάννη Κώστα και με άλλες μελωδίες του ίδιου ρυθμού, όπως το "Κάτω στην άσπρη πλάκα", το "Βασίλω αρχόντισσα", τη "Βεργινάδα" κ.ά.

Παλαμάκια

Ήταν κυκλικός χορός που χορευόταν, εκτός από το δημόσιο χορό των πανηγυριών, σ' όλες τις άλλες χορευτικές εκδηλώσεις από άνδρες και γυναίκες. Είχε δύο μουσικά θέματα. Το πρώτο, που επαναλαμβανόταν συχνότερα, χορευόταν με τα 6 στρωτά κινητικά στοιχεία του συρτού και σε δίσημο ρυθμό. Το δεύτερο, που ήταν μικρότερο και παρεμβαλλόταν σαν μια μουσικοχορευτική γέφυρα όπου οι χορευτές στέκονταν και χτύπαγαν παλαμάκια δεξιά-

αριστερά, χορευόταν σε τετράσημο ρυθμό. Σήμερα χορεύεται πολύ σπάνια από άνδρες και γυναίκες, με το ίδιο μουσικό μέτρο και με πιο πηδηχτά βήματα.

Βλαχούλα

Κυκλικός χορός που χορευόταν από άνδρες και γυναίκες σ' όλες τις εκδηλώσεις σε τετράσημο ρυθμό και ένα μόνο μέτρο σε δίσσημο. Τ' όνομά του πήρε από τα λόγια του τραγουδιού "Βλαχούλα(ν) εροβόλαγε" που συνόδευε το χορό. Τα βήματά του δε διασώθηκαν. Σήμερα χορεύεται από άνδρες και γυναίκες, αλλά με τα βήματα του συρτού στα τρία.

Μενούσης

Ήταν κυκλικός χορός που χορευόταν σ' όλες τις εκδηλώσεις από άνδρες και γυναίκες σε τρίσημο ρυθμό. Συνοδευόταν από το γνωστό τραγούδι "Ο Μενούσης ο Μπιρμπίλης κι ο Μεμέτ Αγάς". Η χορευτική του φράση απαρτιζόταν από 10 στρωτά κινητικά στοιχεία, που επαναλαμβάνονταν σ' όλη τη διάρκεια του χορού. Σήμερα χορεύεται από άνδρες και γυναίκες επίσης σ' όλες τις χορευτικές εκδηλώσεις, με πιο γρήγορη ρυθμική αγωγή, με τα ίδια βήματα, αλλά πιο πηδηχτά.

Πώς το τρίβουν το πιπέρι

Ήταν κυκλικός μιμικός χορός, που τον χόρευαν μόνο άνδρες, όταν έφθαναν σε μεγάλο κέφι, σ' όλες τις χορευτικές εκδηλώσεις εκτός από το δημόσιο χορό των πανηγυριών και των γάμων, στο χοροστάσι.

Τον αποτελούσαν δύο μέρη, τα οποία εναλλάσσονταν συνέχεια. Το πρώτο, που ήταν πιο αργό, χορευόταν σε τετράσημο ρυθμό, το δεύτερο σε δίσσημο. Το πρώτο μέρος απαρτιζόταν από ένα μουσικό θέμα, που επαναλαμβανόταν δύο φορές. Το μουσικό αυτό θέμα καλυπτόταν κάθε φορά από 4 μουσικά μέτρα. Στα 4 πρώτα μουσικά μέτρα οι χορευτές χόρευαν συρτό στα τρία, ενώ στα άλλα 4 εκτελούσαν μιμικές κινήσεις, που ήταν ανάλογες με τα λόγια του τραγουδιού. Όταν δηλαδή το τραγούδι έλεγε "με τη μύτη το στουμπίζουν", όλοι οι χορευτές έρχονταν στην πρηνή κατάκλιση και με τη μύτη προς το έδαφος προσπαθούσαν να μιμηθούν τις κινήσεις εκείνες που, υποτίθεται, έκαναν οι καλόγεροι, προκειμένου να "στουμπίξουν" το πιπέρι. Το ίδιο γινόταν και με τα άλλα μέρη του σώματος (πλάτη, γόνατο κ.τ.λ.) που ανέφερε το τραγούδι. Αν κάποιος από τους χορευτές δε συμμορφωνόταν προς τις επιταγές του τραγουδιού, εξαναγκαζόταν να το κάνει πάντοτε από τον τελευταίο χορευτή, που γύριζε ανάμεσα στους ξαπλωμένους χορευτές και απειλούσε με τη ζώνη ή την αγκλίτσα, που συνήθως κρατούσε στο χέρι. Στο δεύτερο μέρος, που άρχιζε με το "σηκωθήτε παλικάρια", οι χορευτές εκτελούσαν δύο φορές τα κινητικά στοιχεία του συρτού. Σήμερα ο χορός χορεύεται πάλι από άνδρες, αλλά όχι τόσο συχνά όσο παλιότερα.

Λιποθυμιάρικος ή χορός της νύφης

Ήταν και αυτός κυκλικός μιμικός χορός, αλλά συγχρόνως και περιγελαστικός. Χορευόταν από τους άνδρες, κυρίως στους γάμους, τις πρωινές ώρες, όταν ορισμένοι έρχονταν στο κέφι, αλλά και στα καφενεία του χωριού

μετά το δημόσιο χορό των πανηγυριών. Το χορό αποτελούσαν δύο μέρη, που εναλλάσσονταν αρκετές φορές. Το πρώτο χορευόταν από όλους τους χορευτές με τα στρωτά βήματα του συρτού και σε δίσημο ρυθμό, ενώ το δεύτερο, που είχε ελεύθερο μελωδικό σχήμα χωρίς συγκεκριμένο ρυθμό (a piacere), χορευόταν μόνο από τον πρώτο. Στο δεύτερο δηλαδή μέρος ο πρωτοχορευτής, που είχε το χάρισμα αυτό, προσποιούνταν ότι λιποθυμούσε, ενώ οι υπόλοιποι χορευτές και προπαντός ο δεύτερος, που τον κρατούσε, προσπαθούσαν να τον συνεφέρουν. Σατίριζαν δηλαδή οι χορευτές αυτό που μερικές φορές συνέβαινε στη ύψη απ' την πολλή ορθοστασία, -η ύψη έπρεπε να κρατήσει όλους τους προσκεκλημένους για να χορέψουν τόσο το Σαββατόβραδο στο σπίτι της όσο και την Κυριακή το βράδυ στο σπίτι του γαμπρού,- και από την αϋπνία, που έφερναν την εξάντληση. Σήμερα μόνο ένα δύο άτομα εξακολουθούν ακόμα να χορεύουν το χορό, στα νυχτερινά γλέντια των πανηγυριών, στα καφενεία του χωριού.

Καλαϊτζής

Στην παραδοσιακή κοινωνία του Συρράκου τα περισσότερα μαγειρικά σκεύη ήταν χάλκινα (υπήρχαν και ορισμένα ξύλινα). Χρειάζονταν λοιπόν σε τακτά χρονικά διαστήματα καθάρισμα. Για τον καθαρισμό αυτό υπήρχε ο καλαϊτζής ή γανωτής, που τα έτριβε πρώτα με άμμο και νερό και μετά τα επάλειψε με καλάλι (κασσίτερο). Την τέχνη αυτή του καλαϊτζή μιμούνταν στο χορόν αυτό, που χορευόταν μόνο από άνδρες στους γάμους και συνήθως τις πρωινές ώρες, όταν το κέφι κορυφωνόταν και ο πρωτοχορευτής διέθετε το ανάλογο ταλέντο.

Τον αποτελούσαν δύο μέρη, τα οποία εναλλάσσονταν σ' όλη τη διάρκεια του χορού. Το πρώτο χορευόταν από όλους τους άνδρες χορευτές σε τετράσημο ρυθμό και με εναλλαγές βημάτων, πότε δηλαδή με το δεξί πόδι μπροστά και πότε με το αριστερό, αλλά και με κωμικές κινήσεις του σώματος δεξιά-αριστερά. Στο δεύτερο μέρος, που είχε ελεύθερο μελωδικό σχήμα χωρίς συγκεκριμένο ρυθμό, ο πρωτοχορευτής άφηνε κάτω το ταψί που είχε μέσα σ' ένα σακούλι κρεμασμένο στον ώμο και ξυπόλητος έμπαινε μέσα και παρίστανε τις κινήσεις του καλαϊτζή, ενώ οι υπόλοιποι χορευτές στέκονταν όρθιοι, πιασμένοι από τα χέρια, και παρακολουθούσαν. Σήμερα ο χορός αυτός χάθηκε μαζί με τους παραδοσιακούς γάμους²⁰.

Μουσικά όργανα και οργανοπαίχτες

Όπως σ' ολόκληρη την Ελλάδα, έτσι και στην κοινότητα του Συρράκου ο παραδοσιακός χορός, σε κάθε εκδήλωση, συνοδευόταν είτε από τραγούδι είτε από μουσική, που παιζόταν από διάφορα μουσικά όργανα²¹, είτε και από τα δύο μαζί συγχρόνως.

Η μουσική-χορευτική παράδοση του Συρράκου, αν και αποτελούνταν από χορευτικές μελωδίες και τραγούδια για κάθε χορευτική εκδήλωση (π.χ. τραγούδια του γάμου, των πανηγυριών κ.τ.λ.), που προέρχονταν από άλλες περιοχές της Ηπείρου και της Θεσσαλίας, είχε προσαρμοστεί εν τούτοις στο τοπικό ιδίωμα. Τα διάφορα τραγούδια στα πανηγύρια του χωριού και στους γάμους, εκτός βέβαια από τα επιτραπέζια που τα τραγουδούσαν αντιφωνικά πολλά άτομα μαζί (άνδρες-γυναίκες), τα εκτελούσαν οι ίδιοι

οι οργανοπαίχτες. Υπήρχαν όμως και περιπτώσεις, όπου και τα χορευτικά τραγούδια του γάμου, καθώς επίσης και όλων των άλλων χορευτικών εκδηλώσεων, εκτός από εκείνα των πανηγυριών, όταν δεν υπήρχαν μουσικά όργανα, τα εκτελούσαν ένα δύο άτομα μαζί ή και περισσότερα, που είχαν το χάρισμα αυτό. Όλα τα τραγούδια οι Συρρακιώτες, αν και μιλούσαν μεταξύ τους τη βλάχικη γλώσσα (ορισμένες μάλιστα γυναίκες δεν γνώριζαν καθόλου ελληνικά), τα τραγουδούσαν στην ελληνική γλώσσα, εκτός από δύο τρία μόνο και τα νανουρίσματα.

Τη ζυγιά των μουσικών οργάνων, που συνόδευε τους χορούς, αποτελούσαν τα μελωδικά όργανα κλαρίνο και βιολί, το κατεχοχήν όργανο συνοδείας το λαούτο, και το ντέφι, που έδινε ρυθμό στο τραγούδι και το χορό.

Οι οργανοπαίχτες προέρχονταν συνήθως από γενιά οργανοπαιχτών. Αυτός ήταν και ο κυριότερος λόγος, που τη ζυγιά ή την κομπανία σχημάτιζαν συνήθως μέλη της ίδιας οικογένειας ή του ευρύτερου οικογενειακού περιβάλλοντος. Υπήρχαν ωστόσο και περιπτώσεις, όπου ορισμένα άτομα με ιδιαίτερη κλίση στο τραγούδι, το χορό ή στο παίξιμο κάποιου οργάνου, μαθήτευαν δίπλα σ' έναν παλαιότερο οργανοπαίχτη και εντάσσονταν στη σχετική κομπανία. Υπήρχαν και οι αυτοδίδακτοι, που έπαιζαν για τον εαυτό τους ή σε οικογενειακά φιλικά γλέντια και πολύ σπάνια εμφανίζονταν σε δημόσιους χώρους²².

Τα κύρια προσόντα του οργανοπαίχτη ήταν να παίζει δυνατά, προπάντων στους ανοιχτούς χώρους, να έχει μεγάλη αντοχή στο παίξιμο, -πολλές φορές στους γάμους και τα πανηγύρια ήταν υποχρεωμένοι να παίζουν δύο και

τρία ημερόνυχτα συνέχεια με λίγες μόνο ώρες ύπνο, να έχει πλούσιο ρεπερτόριο- αλλά και να γνωρίζει τις ιδιαίτερες χορευτικές προτιμήσεις των χορευτών.

Το Συρράκο δεν είχε ποτέ δικούς του οργανοπαίχτες ούτε επαγγελματίες τραγουδιστές· το επάγγελμα των "γύφτων"²³, όπως χαρακτηριστικά αποκαλούσαν τους μουσικούς, επειδή πράγματι οι περισσότεροι απ' αυτούς ήταν γύφτοι, το θεωρούσαν παρακατιανό. Το μόνο όργανο που έπαιζαν, και κυρίως οι βοσκοί, ήταν η φλογέρα. (Ο μόνος Συρρακιώτης τραγουδιστής που τραγουδάει τα δέκα τελευταία χρόνια ως επαγγελματίας είναι ο Θανάσης Γκαρτζονίκας). Προσκαλούσαν λοιπόν στις διάφορες χορευτικές εκδηλώσεις της κοινότητας οργανοπαίχτες από τα γύρω χωριά, που γνώριζαν όχι μόνο το χορευτικό ρεπερτόριο, αλλά και το τοπικό ιδίωμα. Αυτός ήταν και ο λόγος, που οι χοροί του Συρράκου χορεύονταν και σ' άλλες περιοχές, με διαφορετικά όμως βήματα και ύφος.

Οι οργανοπαίχτες σ' όλες τις χορευτικές εκδηλώσεις κινούνταν στο κέντρο του ανοιχτού ή των ανοιχτών κύκλων, για να ακούγονται απ' όλους τους χορευτές συγχρόως, όπως π.χ. στους χορούς των πανηγυριών και των γάμων που γίνονταν στην πλατεία, αλλά και για να παρακολουθούν από κοντά τον πρωτοχορευτή και να παραλλάζουν τη ρυθμική αγωγή σύμφωνα με τις απαιτήσεις του. Εκτός δηλαδή από τους χορούς των πανηγυριών και το διπλό ή τριπλό χορό του γάμου στο χοροστάσι, η διάρκεια και η σειρά των χορών δεν ήταν καθορισμένη, αλλά εξαρτιόταν κατά ένα μεγάλο ποσοστό από τη σχέση που αναπτυσσόταν ανάμεσα στον άνδρα χορευτή -η γυναίκα χόρευε πολύ συγκρατημένα και χωρίς φιγούρες- και στους οργα-

νοπαίχτες²⁴. Η σχέση αυτή επίσης καθοριζόταν πάντοτε από την τεχνική των οργανοπαιχτών, την αμοιβή τους, -ο πρωτοχορευτής πλήρωνε πάντοτε, αλλά πολλές φορές και οι συγγενείς θεατές,- αλλά και από το κέφι και τη δεξιοτεχνία του πρωτοχορευτή, που ενέπνεε τους μουσικούς οι οποίοι με τη σειρά τους, χρωμάτιζαν με τα τοπικά γυρίσματα τη μελωδία και το ρυθμό.

Σήμερα η σχέση αυτή δεν υπάρχει στο βαθμό που υπήρχε παλαιότερα, γιατί με τη χρήση των μικροφωνικών εγκαταστάσεων οι μουσικοί απομονώνονται σε μίαν άκρη της πλατείας ή σε κάποια εξέδρα μακριά από τους χορευτές. Ακόμα και στους κλειστούς χώρους ποτέ σχεδόν δεν ακολουθούν τους χορευτές από κοντά. Τα παλιά παραδοσιακά όργανα, το λαούτο και το ντέφι, αντικαθίστανται τις περισσότερες φορές με ηλεκτρική κιθάρα, "ντραμς" και αρμόνιο²⁵. Οι παλιοί οργανοπαίχτες επίσης, που γνώριζαν το τοπικό ρεπερτόριο των χορών με την ιδιαιτερότητα του χαρακτήρα τους και τις προτιμήσεις του καθένα χορευτή χωριστά, αρχίζουν ολοένα περισσότερο να γίνονται περιζήτητοι.

Τέλος η δεύτερη μορφή συνοδείας των χορών, το τραγούδι, έχει σχεδόν ολοκληρωτικά αντικατασταθεί από τα ραδιόφωνα και τα μαγνητόφωνα. Οι συλλογικές ασχολίες τόσο των ανδρών όσο και των γυναικών, που ήταν συνδεδεμένες με την εκμάθηση των τραγουδιών, (π.χ. το χτίσιμο σπιτιών, το κούρεμα των προβάτων, τα νυχτέρια των γυναικών, η επεξεργασία των μαλλιών, κ.τ.λ.), δεν υπάρχουν πια. Η βιομηχανική και η σύγχρονη τεχνολογική εξέλιξη δημιούργησαν νέες κοινωνικές σχέσεις και νέους δεσμούς.

Η φορεσιά

Η ελληνική τοπική φορεσιά της παράδοσης ήταν άμεσα συνδεδεμένη με τους παραδοσιακούς χορούς και πάντοτε επηρέαζε, άλλοτε περισσότερο και άλλοτε λιγότερο, τη μορφή τους. Στο Συρράκο για παράδειγμα, ενώ τα καθημερινά τσαρούχια, τόσο των ανδρών όσο και των γυναικών, ήταν με πρόκες, τα γιορτινά και κυρίως αυτά που χρησιμοποιούσαν στο δημόσιο χορό των πανηγυριών ήταν χωρίς πρόκες. Και αυτό για να διευκολύνονται περισσότερο στο χορό τους που γινόταν στην πλακόστρωτη πλατεία του χωριού, το χοροστάσι.

Οι παραδοσιακές φορεσιές του Συρράκου, τόσο οι ανδρικές όσο και οι γυναικείες, που φοριόνταν στις αρχές του αιώνα μας από τους κτηνοτρόφους και τους μόνιμους "ραφτάδες" του χωριού (τσαρουχάδες, μπαλωματήδες, τυροκόμους, αγωγιάτες)²⁶, άρχισαν να εγκαταλείπονται σταδιακά από το Δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο. Η σταδιακή αυτή αντικατάσταση των παραδοσιακών φορεσιών ολοκληρώθηκε στις αρχές της δεκαετίας του '50. Μέσα δηλαδή στο χρονικό αυτό διάστημα η φουστανέλα των ανδρών, που αποτελούσε την επίσημη στολή τους, -οι μεγαλύτερες ηλικίες φορούσαν σαλβάρι (μπουραζάνα) ή "κιλότα",- αντικαταστάθηκε από το μάλλινο κουστούμι (παντελόνι και σακάκι μαύρο, πουκάμισο βαμβακερό και σκαρπίνια), και η φλοκάτα των γυναικών από ευρωπαϊκά ρούχα. Τα πρώτα ευρωπαϊκά ανδρικά κουστούμια των κτηνοτρόφων -οι μόνιμοι ραφτάδες του χωριού τα φόρεσαν πολύ πιο γρήγορα- εμφανίστηκαν το 1952. Βέβαια στις καθημερινές τους ασχολίες οι κτηνοτρόφοι, κυρίως οι μεγαλύτερες ηλικίες, χρησιμοποιούσαν τα μάλλινα ρούχα έως και τα

μέσα της δεκαετίας του '70. Σήμερα κανένας από τους Συρρακιώτες, ακόμα και οι πιο γέροι, δε φοράει μάλλινα ρούχα. Όλοι ντύνονται με "ευρωπαϊκά".

Τα τμήματα που συνέθεταν την καθημερινή και τη γιορτινή φορεσιά των γυναικών της κοινότητας Συρράκου ήταν:

1. Μια μάλλινη άσπρη πλεκτή φανέλα με μανίκια.
2. Ένα μάλλινο υφαντό μονοκόμματο αχειρίδωτο φόρεμα, σε μπλε σκούρο χρώμα, για όλες τις ηλικίες, που βαφόταν με λουλάκι. Στη δεκαετία πάντως του '20 οι νεότερες φορούσαν για γιορτινό ένα πλεκτό φόρεμα σε κόκκινο, μπλε, πράσινο και καφέ χρώμα και με γιρλάντα στον ποδόγυρο. Πάνω από το πλεκτό φόρεμα φορούσαν ένα μανικωτό βελούδινο ή βαμβακερό ζακέτο, την "πόλκα", το οποίο κούμπωνε σταυρωτά στο πλάι αριστερά με κόπιτσες. Το ζακέτο αυτό είχε ζώνη και δύο πιέτες μπροστά και δύο πίσω.
3. Ένα μάλλινο γιλέκο, υφαντό, σε μπλε σκούρο χρώμα για τις μεγαλύτερες ηλικίες και κόκκινο για τις μικρότερες, που το φορούσαν πάνω απ' τη φανέλα.
4. Το βερδεκούρι, ένα είδος αχειρίδωτης μάλλινης ζακέτας, σε μπλε χρώμα, που το φορούσαν πάνω από το υφαντό φόρεμα.
5. Τη φλοκάτη (βλάχικα= "σάρικα"), που τη φορούσαν πάνω από το βερδεκούρι ή την πόλκα. Με τη φλοκάτη γίνονταν νύφες, αλλά τη χρησιμοποιούσαν και σ' όλες τις επίσημες εκδηλώσεις. Κατασκευαζόταν από μαύρο χοντρό μάλλινο ύφασμα και με σιρίτια γύρω γύρω μπλε σκούρα

ή μαύρα για τις μεγαλύτερες ηλικίες και κόκκινα για τις μικρότερες.

6. Μια μάλλινη κεντημένη ζώνη ή ασημένια.

7. Μια μάλλινη ποδιά υφαντή ή από αγοραστό ύφασμα, κεντημένη ολόγυρα.

8. Ένα ζευγάρι μάλλινες πλεκτές κάλτσες (τσουράπια) σε άσπρο χρώμα για τις νεότερες και μαύρο για τις μεγαλύτερες (και με κέντημα στα σφυρά οι γιορτινές).

9. Ένα ζευγάρι δερμάτινα τσαρούχια με φούντα σε κόκκινο χρώμα για τις νεότερες και μαύρο για τις μεγαλύτερες, με πρόκες τα καθημερινά και χωρίς πρόκες τα γιορτινά.

Οι γυναίκες των κτηνοτρόφων εκτός απ' τη φανέλα δεν φορούσαν συνήθως άλλο εσώρουχο.

Τα τμήματα που αποτελούσαν την καθημερινή και γιορτινή φορεσιά των ανδρών ήταν:

1. Μια μάλλινη άσπρη μανικωτή φανέλα.

2. Ένα μάλλινο υφαντό μακρύ σάβρακο.

3. Ένα μανικωτό μάλλινο πουκάμισο (βλάχικα = "σκούρτο"), από μαύρες και άσπρες κλωστές που τις υφαίνανε στον αργαλειό και σχημάτιζαν μαύρα και άσπρα τετραγώνια. Μετά το έβαφαν μπλε σκούρο για τις μεγαλύτερες ηλικίες και κόκκινο για τις μικρότερες. Ορισμένοι φορούσαν για επίσημο και ριγέ βαμβακερό πουκάμισο χωρίς γιακά.

4. Ένα αμανίκωτο μάλλινο μαύρο υφαντό γιλέκο που κούμπωνε σταυρωτά με κόπιτσες.

5. Ένα μάλλινο ζωνάρι, άσπρο ή ριγέ, υφαντό ή πλεκτό.
6. Ένα μάλλινο μαύρο σακάκι, που το φορούσαν συνήθως στο χωριό αλλά και στις γιορτές, και κάπα με κατσούλα από τραγόμαλλο στα πρόβατα.
7. Μια μάλλινη, υφαντή, άσπρη ή μαύρη μπουραζάνα (σαλβάρι), που τη φορούσαν καθημερινά και στις γιορτές οι μεγαλύτερες ηλικίες. Για επίσημη φορεσιά οι μεγαλύτεροι, αλλά και όσοι δεν είχαν φουστανέλα, φορούσαν "κιλότα", ένα είδος φουφουλωτού παντελονιού από μαύρο μάλλινο υφαντό ύφασμα, που κάτω από τα γόνατα στένευε και κούμπωνε στο πλάι.
8. Ένα ζευγάρι δερμάτινα τσαρούχια με φούντα, σε βυσσινί χρώμα τα καθημερινά και σε κόκκινο τα επίσημα για τις μικρότερες ηλικίες και σε μαύρο για τις μεγαλύτερες. Τα επίσημα τσαρούχια των γερόντων ήταν χωρίς φούντες. Συνήθως τα γιορτινά τσαρούχια, για όλες τις ηλικίες, ήταν χωρίς πρόκες.
9. Ένα μαύρο φέσι (κατσούλα).
10. Μια φουστανέλα, που αποτελούσε και την επίσημη φορεσιά των ανδρών -όλοι παντρεύονταν με φουστανέλα, ακόμα και αυτοί που δεν είχαν, δανείζονταν. Η επίσημη αυτή φορεσιά είχε όλα τα χαρακτηριστικά των ενδυμασιών της φουστανέλας. Το μαύρο γιλέκο με τα μανίκια ανάριχτα στην πλάτη ονομαζόταν πισλί ή φέρμελη.

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

1. Πβ. ανάλογη παρατήρηση για τους Κουντουριώτες στου Βαγγέλη Λιάπη, Ο χορός στους Κουντουριώτες, Αθήνα 1987, σελ.34-5.
2. Για τη στάση της Εκκλησίας (εχθρική) απέναντι στους χορούς βλ. κυρίως Φαίδωνος Κουκουλέ, Βυζαντινών βίος και πολιτισμός, τ.5, Αθήνα 1952, σελ.206-44.
3. Για το χορευτικό σχήμα βλ. α)Κ.Ρωμαίου, Λαογραφικά θέματα, Αθήνα 1977, σελ.65, β)Ρένα Λουτζάκη, Ο παραδοσιακός χορός στην Ελλάδα, Θεσσαλονίκη 1985, σελ.22.
4. Για το "χορό του δρεπανιού" βλ. την εργασία του Αλ. Ιακωβίδη, "Η εξέλιξη ενός χορού", Εθνογραφικά (του Π. Λ.Ι.), Ναύπλιο 1981-82, τόμος 3, σελ.113-6.
5. Για τη θέση του άνδρα και της γυναίκας στο χορευτικό σχήμα, υπάρχουν αναφορές, όσον αφορά την Κεφαλονιά και την Αίγινα: α)Δ.Λουκάτου, "Ο κεφαλονίτικος μπάλλος", Ηώς, έτος 5ο, αρ.58-60, 1962, σελ.116-7, β)Π.Ν. Ηρειώτη, "Ο χορός της Λαμπρής", Λαογραφία, Η', Αθήνα 1921, σελ.68-9.
6. Χαρακτηριστική ήταν η παράκληση του προέδρου της κοινότητας το 1976 "οι γυναίκες που φοράνε παντελόνι να βγουν απ'το χορό".
7. Βλ.Γιάννη Ζέρβα "Παραδοσιακή μάθηση: μια γνωστική ψυχολογική προσέγγιση", Πρακτικά διεθνούς συνεδρίου, Ο λαϊκός χορός σήμερα, Λάρισα 1-5 Ιουλίου 1987, σελ.67.
8. Γιάννη Ζέρβα, ό.π. σελ.68· Ρ.Λουτζάκη, ό.π., σελ.20.
9. Για το προσωπικό ύφος βλ. LANGER, THE NATURE OF DANCE.

AN ANTHROPOLOGICAL PERSPECTIVE, LONDON 1975, σελ.80.

10. Βλ. Α.Ράφτη, Ο κόσμος του ελληνικού χορού, Αθήνα 1985, σελ.95.
11. Για το "τοπικό χρώμα", βλ. Α.Ράφτη, ό.π.
12. Βλ. Ρ.Λουτζάκη "Ο γάμος ως χορευτικό δρώμενο. Η περίπτωση των προσφύγων της Ανατολικής Ρωμυλίας στο μικρό Μοναστήρι Μακεδονίας", Εθνογραφικά του Π.Λ.Ι., Ναύπλιο 1983-85, τόμος 4-5, σελ.167.
13. ο.π.
14. Πβ. ανάλογη ανάλυση του κινησιακού μέρους των χορών ζωναράδικου και συγκαθιστού, της Ανατολικής Ρωμυλίας, που έγινε από τη Ρ.Λουτζάκη ό.π., σελ.166-7, 171.
15. Βλ. Β.Κ.Παπαχρήστου, ελληνικοί χοροί 1960, σελ.23. Το όνομά του πήρε, κατά μίαν άποψη, από την Τσαμουριά, περιοχή της Παραμυθιάς, Φιλιατών, Πάργας και μερικών άλλων χωριών του Νομού Θεσπρωτίας.
16. Σχετικά με την ανάλυση των 10 βασικών βημάτων του τσαμικού βλ. Η.Σ.Δήμα, ελληνικοί παραδοσιακοί χοροί, Αθήνα 1978, σελ.37.
17. Για τους συρτούς χορούς βλ. α)Κ.Ρωμαίου, ό.π., σελ. 64-73, β)Παντελή Καβακόπουλου "Ο συρτός χορός", Πρακτικά Β΄ Συμποσίου Λαογραφίας του Βορειοελλαδικού χώρου, Κομοτηνή 19-22 Μαρτίου 1975, σελ. 283-91.
18. Βλ. Κ.Κρυστάλλη, "Οι Βλάχοι της Πίνδου" στα Άπαντα, τόμος Β΄, (επιμέλεια Γ.Βαλέτα), σελ.558-60.
19. Για τα βήματα του χορού βλ.Η.Σ.Δήμα, ό.π., σελ.66-7.

20. Κατά το πανεπιστημιακό έτος 1977-1978 (και στο εξά-
μηνο Δεκεμβρίου-Μαΐου) ο μουσικός και μουσικολογράφος
Παντελής Καβακόπουλος πραγματοποίησε, με εντολή
της τότε έδρας της Λαογραφίας του Πανεπιστημίου Ιω-
αννίνων, μουσική αποστολή στην Ήπειρο. Κατέγραψε
εκατοντάδες τραγουδιών και πολλούς χορούς (μεταξύ
των οποίων ο συγκαθιστός, Για μια φορά 'ναι η λεβε-
ντιά, Γιάννης-Κώστας), δείγματα των οποίων, συνοδευ-
μένα από ποικίλες χρήσιμες παρατηρήσεις της επιτό-
πιας έρευνας, αποτύπωσε σε σχετική έκθεσή του, δημο-
σιευμένη στην Επιστ.Επετηρίδα της Φιλοσοφικής Σχολής
Πανεπιστημίου Ιωαννίνων "Δωδώνη", 7 (1978), σελ.359-
84.
21. Για τα λαϊκά μουσικά όργανα βλ. α)Φοίβου Ανωγειανά-
κη, Ελληνικά λαϊκά μουσικά όργανα, Αθήνα 1976,
β)Αναστ. Χ.Τσιάρα, Λαϊκές κουμπανίες λαϊκά όργανα και
λαϊκοί πρακτικοί οργανοπαίχτες, Γιάννινα 1987, σελ.
16-26.
22. Σχετικά με τους λαϊκούς οργανοπαίχτες βλ. α)Αναστ.Χ.
Τσιάρα, ό.π., σελ.5-15, β)Α.Ράφτη, ό.π., σελ.66-70.
Όταν τα όργανα ήταν απλά, όπως π.χ. το ντέφι
και η φλογέρα, δε χρειαζόταν να μαθητεύσουν σε κά-
ποιο μάστορα. Μόνοι τους τα έφτιαχναν και μόνοι τους
μάθαιναν να παίζουν. Έπρεπε όμως να έχουν και την
ικανότητα, προκειμένου να βελτιώσουν την τεχνική
τους, να παρακολουθούν κάποιον άλλο να παίζει και να
τον αντιγράφουν.
23. Σε πολλά μέρη της Ελλάδας η λέξη "γύφτος" κατάντησε
συνώνυμη με τη λέξη οργανοπαίχτης. Βλ. α)Αναστ. Χ.

Τσιάρα, ό.π., σελ.6, β)Χρ.Σούλη, "Τα ρόμκα της Ηπείρου", Ηπειρωτικά Χρονικά, τ.Δ' (1929), σελ. 148-9.

24. Για τη σχέση ανάμεσα στους χορευτές και στους οργανοπαίχτες βλ. και Ρ.Λουτζάκη, Ο παραδοσιακός χορός στην Ελλάδα, Θεσσαλονίκη 1985, σελ.52.
25. Για τις μεταβολές αυτές, που οι ειδικοί είχαν από νωρίς επισημάνει, βλ. Σταύρου Καρακάση, "Συμβολή εις την ιστορίαν των λαϊκών μουσικών οργάνων (οργανολογική και λαογραφική μελέτη", Επετ. Κέντρου Ερεύνης Ελλ. Λαογραφίας, 18-19 (1965-1966), Αθήνα 1967, σελ. 42-3. Πβ. και Μ.Γ.Μερακλή, Σύγχρονος Ελληνικός Λαϊκός Πολιτισμός, Αθήνα 1973, σελ.104-5.
26. Οι "ραφτάδες" που ταξίδευαν, τόσο αυτοί όσο και οι γυναίκες τους, φορούσαν ευρωπαϊκά ρούχα.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο   Γ'**Η χορευτική συνείδηση των κατοίκων της κοινότητας**

Με τον όρο "χορευτική συνείδηση" εννοούμε την καλή και βιωμένη (κατά την παλαιά ετυμολογία της λέξης) γνώση του χορού από τα μέλη μιας κοινωνικής ομάδας. Ο όρος "χορευτική παιδεία", που θα μπορούσε ενδεχόμενα να χρησιμοποιηθεί, θα σήμαινε εντούτοις μια γνώση προσφερόμενη εν πολλοίς απέξω και σε μια καθολικότερη ευρύτητα, ενώ θα αποδυνάμωνε τις παραμέτρους της βίωσης, της συμμετοχής και της αυθόρμητης προτίμησης, οι οποίες εκφράζονται καλύτερα με τον πρώτο όρο.

Ο βαθμός, η έκταση, το βάθος της χορευτικής συνείδησης των Συρρακιωτών μελετήθηκε κατά το δυνατό συστηματικά με βάση τους επόμενους πίνακες.

Στον πίνακα I δίνεται, ανά ομάδες ηλικίας, ο αριθμός αυτών που ρωτήθηκαν αν ξέρουν ελληνικούς παραδοσιακούς χορούς.

ΠΙΝΑΚΑΣ Ι

Ερώτηση: χορεύεις ελληνικούς παραδοσιακούς χορούς;

α/α	Ηλικία	Αριθμός ατόμων που ρωτήθηκαν	Απάντηση καταφατική	Ποσοστό %
1	5 - 10	28	23	82,1
2	10 - 15	64	59	92,2
3	15 - 20	46	45	97,8
4	20 - 25	19	18	94,7
5	25 - 30	24	24	100,0
6	30 - 35	30	30	100,0
7	35 - 40	32	32	100,0
8	40 - 45	25	25	100,0
9	45 - 50	28	28	100,0
10	50 - 55	18	18	100,0
11	55 - 60	23	23	100,0
12	60 - 65	18	18	100,0
13	65 - 70	15	15	100,0
14	70 - 75	11	11	100,0
15	75 - 80	8	8	100,0
16	80 - 85	5	5	100,0

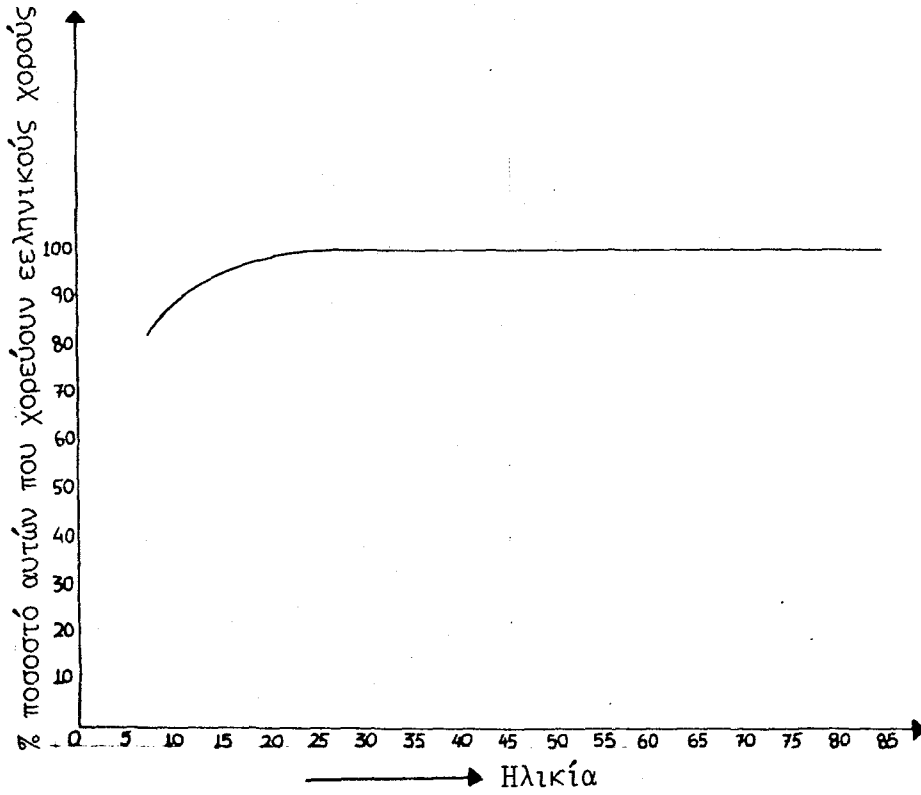
Από τον πίνακα Ι διαπιστώνεται ότι ο αριθμός αυτών που ξέρουν χορούς στις νεαρές ηλικίες είναι σχετικά μεγάλος, οπότε μπορούμε, χωρίς σφάλματα, να πάρουμε το % ποσοστό. Εξάλλου αυτές οι ηλικίες είναι που μας ενδιαφέρουν περισσότερο, γιατί η χορευτική προτίμηση των ατόμων ηλικίας άνω των 60 ετών είναι δεδομένη.

Τα στοιχεία του πίνακα Ι δίνονται παραστατικά και στο διάγραμμα Ι.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ Ι

% ποσοστό αυτών που χορεύουν ελληνικούς χορούς
σε συνάρτηση με την ηλικία

Από την καμπύλη γενικά του διαγράμματος παρατηρούμε ότι και στην ηλικία των 5-10 χρόνων το ποσοστό εκείνων που χορεύουν ελληνικούς παραδοσιακούς χορούς ανέρχεται στο 80%. Στη συνέχεια, καθώς αυξάνεται η ηλικία, αυξάνεται και το ποσοστό και από την ηλικία των 25 χρόνων περίπου και εξής σταθεροποιείται πλέον στο 100%.

Η σταδιακή αύξηση του ποσοστού από την ηλικία των 5-25 χρόνων, που παρατηρείται στο διάγραμμα I, μπορεί να ερμηνευθεί μεταξύ άλλων και από την αυξανόμενη ευκολία εκμάθησης των χορών εξαιτίας της βιολογικής ανάπτυξης¹ και από την ύπαρξη δυνατότητας επαφής με τον παραδοσιακό χορό του παιδιού της ηλικίας αυτής (συμμετοχή στους πολιτιστικούς συλλόγους, σε διάφορες εκδηλώσεις).

Για την εξέταση του ενδεχομένου διαφοροποίησης των φύλων, όσον αφορά την ερευνώμενη εδώ χορευτική δραστηριότητα, καταρτίστηκαν οι πίνακες II και III για τους άνδρες και τις γυναίκες αντίστοιχα.

Με τις τιμές του πίνακα II και III σχεδιάστηκαν επίσης αντίστοιχα τα διαγράμματα II και III, στα οποία φαίνεται η μεταβολή του επί τοις εκατόν ποσοστού των ανδρών και των γυναικών που χορεύουν ελληνικούς παραδοσιακούς σε σχέση με την ηλικία.

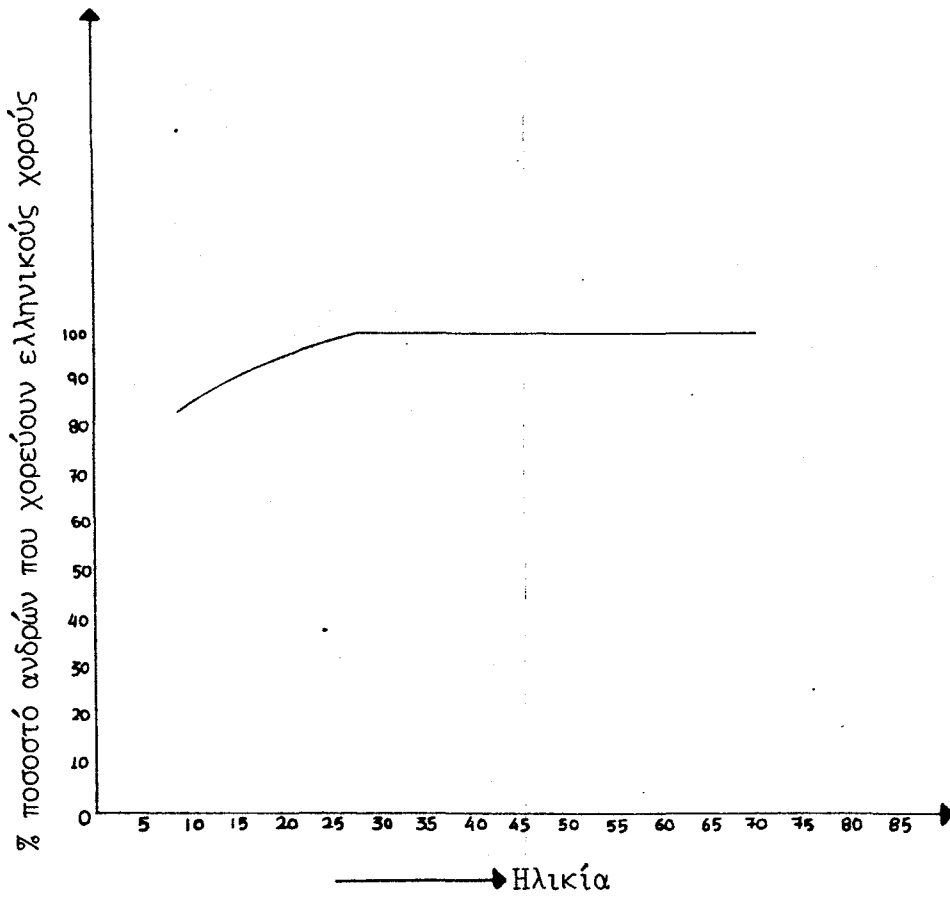
ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΙ

Ερώτηση: χορεύεις ελληνικούς παραδοσιακούς χορούς;

α/α	Ηλικία	Αριθμός ανδρών που ρωτήθηκαν	Απάντηση καταφατική	Ποσοστό %
1	5 - 10	14	12	85,7
2	10 - 15	35	30	85,7
3	15 - 20	24	23	95,8
4	20 - 25	9	8	88,9
5	25 - 30	11	11	100,0
6	30 - 35	20	20	100,0
7	35 - 40	18	18	100,0
8	40 - 45	17	17	100,0
9	45 - 50	16	16	100,0
10	50 - 55	10	10	100,0
11	55 - 60	14	14	100,0
12	60 - 65	10	10	100,0
13	65 - 70	12	12	100,0
14	70 - 75	8	8	-
15	75 - 80	5	5	-
16	80 - 85	4	4	-

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΙΙ

% ποσοστό ανδρών που χορεύουν ελληνικούς χορούς
σε συνάρτηση με την ηλικία

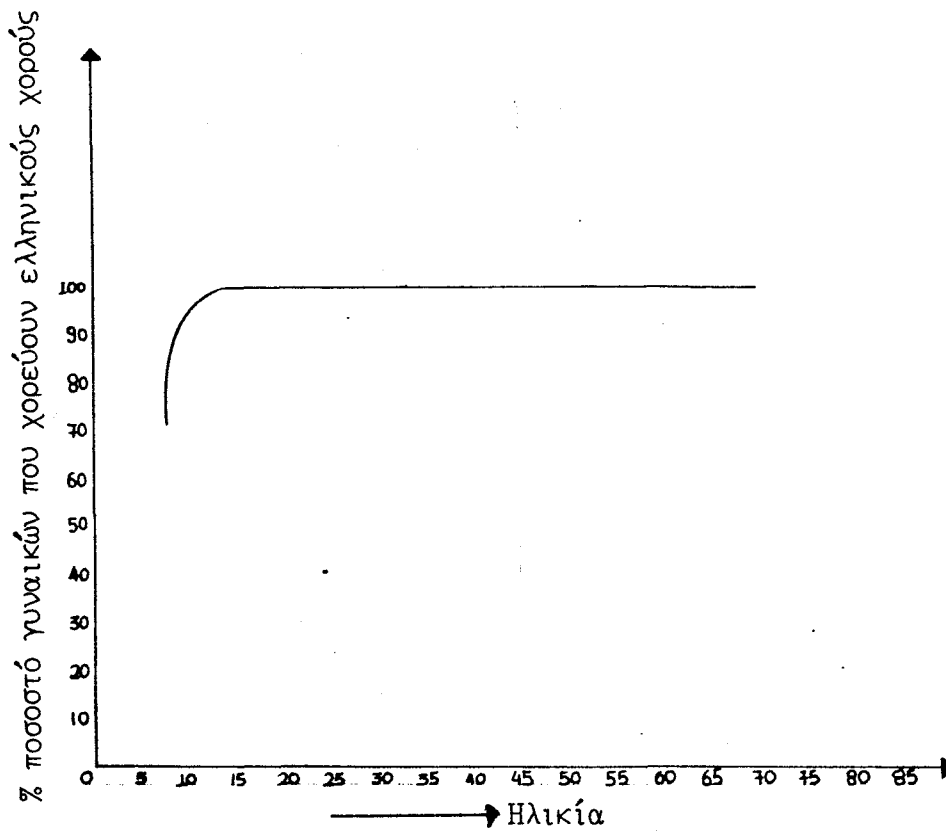
ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΙΙ

Ερώτηση: χορεύεις ελληνικούς παραδοσιακούς χορούς;

α/α	Ηλικία	Αριθμός γυναικών που ρωτήθηκαν	Απάντηση καταφατική	Ποσοστό %
1	5 - 10	14	10	71,4
2	10 - 15	29	29	100,0
3	15 - 20	22	22	100,0
4	20 - 25	10	10	100,0
5	25 - 30	13	13	100,0
6	30 - 35	10	10	100,0
7	35 - 40	14	14	100,0
8	40 - 45	8	8	100,0
9	45 - 50	12	12	100,0
10	50 - 55	8	8	100,0
11	55 - 60	9	9	100,0
12	60 - 65	8	8	100,0
13	65 - 70	3	3	-
14	70 - 75	3	3	-
15	75 - 80	3	3	-
16	80 - 85	1	1	-

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΙΙΙ

% ποσοστό γυναικών που χορεύουν ελληνικούς χορούς
σε συνάρτηση με την ηλικία

Στα διαγράμματα II και III φαίνεται το % ποσοστό των ανδρών και των γυναικών αντίστοιχα, που χορεύουν παραδοσιακούς χορούς, σε συνάρτηση με την ηλικία.

Στην καμπύλη του διαγράμματος II παρατηρείται ότι οι νέοι από την ηλικία των 5-10 χρόνων χορεύουν τους παραδοσιακούς χορούς σε ποσοστό 85%, ενώ στην καμπύλη του διαγράμματος III παρατηρείται ότι από τις ηλικίες 5-10 ετών τα κορίτσια χορεύουν σε μικρότερο ποσοστό 70%, αλλά από τις ηλικίες 10-15 ετών χορεύει το 100% των γυναικών ποσοστό, όπως είδαμε, που για τους άνδρες ισχύει στην ηλικία των 25-30 χρόνων. Η διαφορά αυτή είναι ένα φαινόμενο που πρέπει να τύχει μιας ξεχωριστής έρευνας.

Οι πίνακες IV, V και VI και τα αντίστοιχα διαγράμματα δίνουν τα αποτελέσματα στο ερώτημα για τους ξένους χορούς. Το παραπάνω ερώτημα θεώρησα σκόπιμο, προκειμένου να εξεταστεί ο βαθμός της επίδρασης των ξένων χορών στους Συρρακιώτες. Άλλωστε τα στοιχεία που προέκυψαν επιβεβαιώνουν τη σκοπιμότητα του ερωτήματος.

ΠΙΝΑΚΑΣ IV

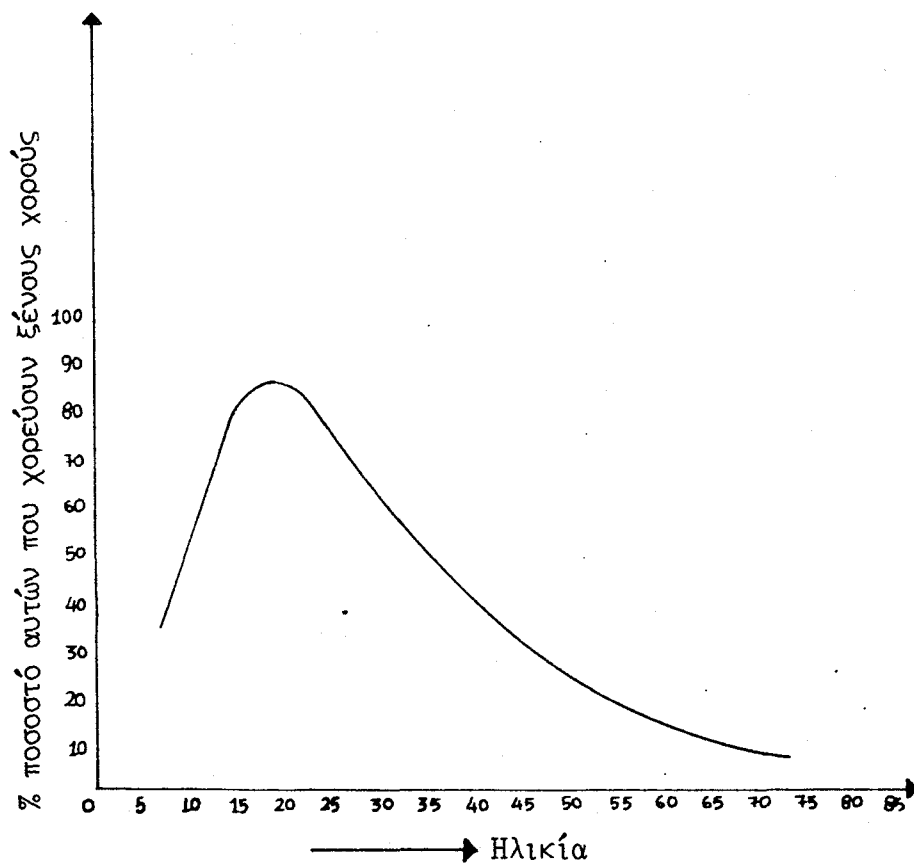
Ερώτηση: χορεύεις ξένους χορούς;

α/α	Ηλικία	Αριθμός ατόμων που ρωτήθηκαν	Απάντηση καταφατική	Ποσοστό %
1	5 - 10	28	10	35,7
2	10 - 15	64	41	64,1
3	15 - 20	46	39	84,8
4	20 - 25	19	15	78,9
5	25 - 30	24	15	62,5
6	30 - 35	30	18	60,0
7	35 - 40	32	14	43,8
8	40 - 45	25	4	16,0
9	45 - 50	28	7	25,0
10	50 - 55	18	4	22,2
11	55 - 60	23	8	34,8
12	60 - 65	18	3	16,7
13	65 - 70	15	1	6,7
14	70 - 75	11	1	9,1
15	75 - 80	8	2	25,0
16	80 - 85	5	1	20,0

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ IV

% ποσοστό αυτών που χορεύουν ξένους χορούς
σε συνάρτηση με την ηλικία

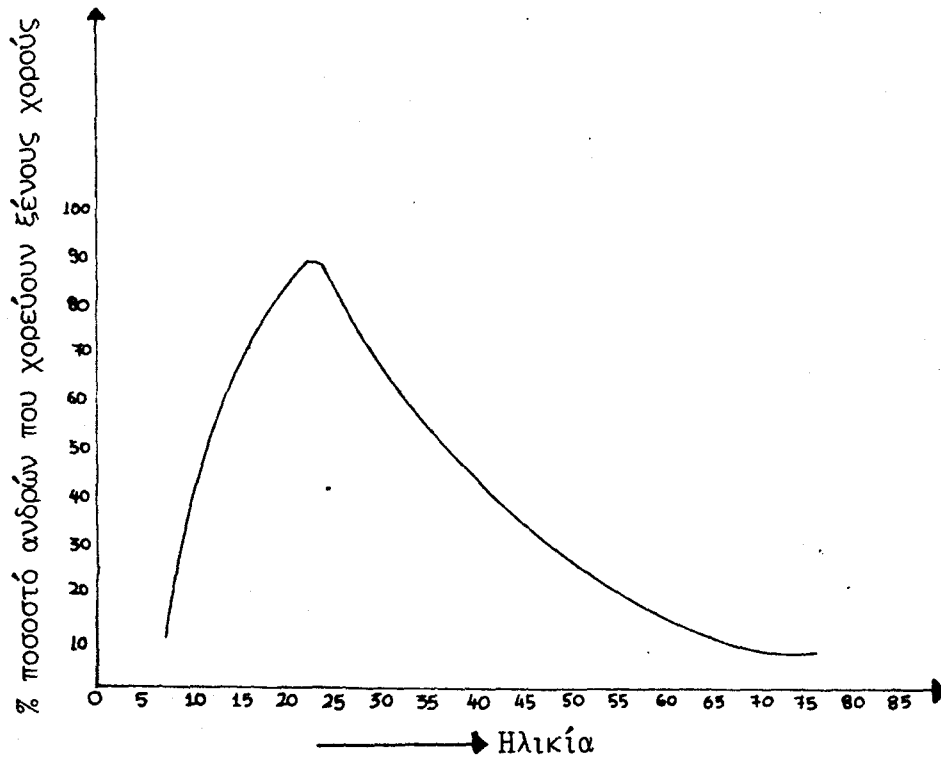
ΠΙΝΑΚΑΣ V

Ερώτηση: χορεύεις ξένους χορούς;

α/α	Ηλικία	Αριθμός ανδρών που ρωτήθηκαν	Απάντηση καταφατική	Ποσοστό %
1	5 - 10	14	3	21,5
2	10 - 15	35	19	54,3
3	15 - 20	24	18	75,0
4	20 - 25	9	8	88,9
5	25 - 30	11	8	72,3
6	30 - 35	20	11	55,0
7	35 - 40	18	11	61,1
8	40 - 45	17	4	23,5
9	45 - 50	16	4	25,0
10	50 - 55	10	2	20,0
11	55 - 60	14	5	35,7
12	60 - 65	10	2	20,0
13	65 - 70	12	0	0
14	70 - 75	8	1	12,5
15	75 - 80	5	1	20,0
16	80 - 85	4	0	0

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ V

% ποσοστό ανδρών που χορεύουν ξένους χορούς
σε συνάρτηση με την ηλικία

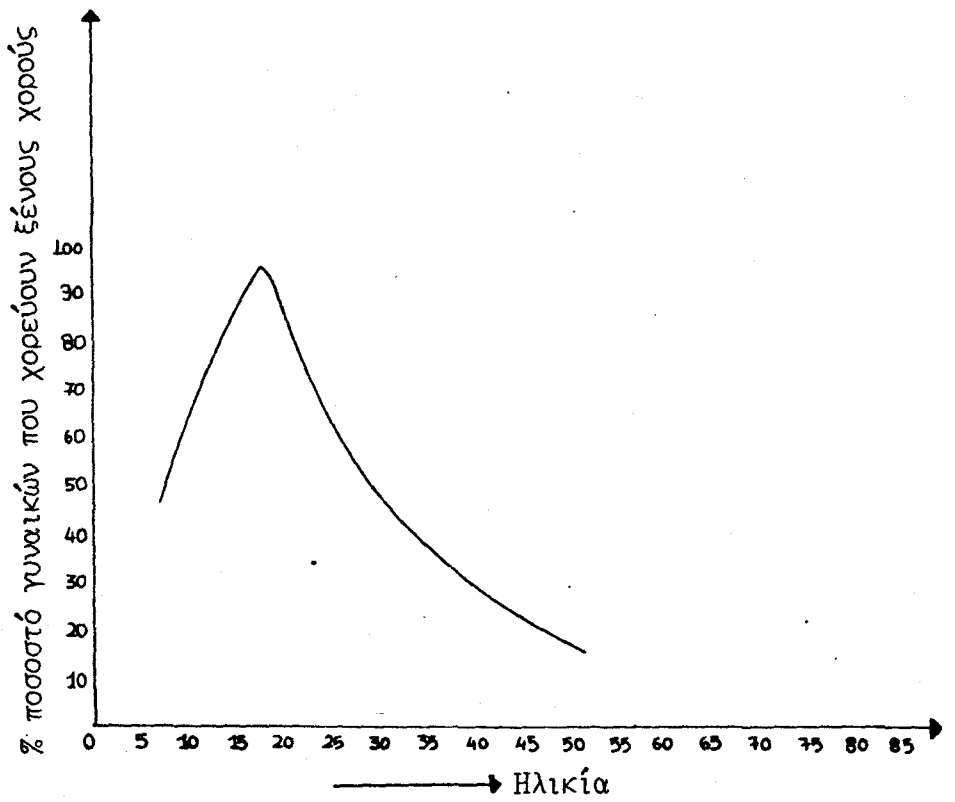
ΠΙΝΑΚΑΣ VI

Ερώτηση: χορεύεις ξένους χορούς;

α/α	Ηλικία	Αριθμός γυναικών που ρωτήθηκαν	Απάντηση καταφατική	Ποσοστό %
1	5 - 10	14	7	50,0
2	10 - 15	29	22	75,9
3	15 - 20	22	21	95,4
4	20 - 25	10	7	70,0
5	25 - 30	13	7	53,8
6	30 - 35	10	7	70,0
7	35 - 40	14	3	21,4
8	40 - 45	8	0	0
9	45 - 50	12	3	25,0
10	50 - 55	8	2	25,0
11	55 - 60	9	3	33,3
12	60 - 65	8	1	12,5
13	65 - 70	3	1	33,3
14	70 - 75	3	0	0
15	75 - 80	3	0	0
16	80 - 85	1	0	0

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ VI

% ποσοστό γυναικών που χορεύουν ξένους χορούς
σε συνάρτηση με την ηλικία

Αναλύοντας τα διαγράμματα IV, V και VI, που αφορούν τους ξένους χορούς, παρατηρούμε ότι οι καμπύλες αυτές έχουν αντίθετη σχεδόν μορφή προς τις αντίστοιχές τους, που αφορούν τους ελληνικούς παραδοσιακούς χορούς. Στους ελληνικούς χορούς, μετά την ηλικία των 25 χρόνων, το ποσοστό παραμένει σταθερό 100%, ενώ στους ξένους χορούς το ποσοστό μειώνεται συνεχώς και σχεδόν μηδενίζεται στις μεγάλες ηλικίες.

Όσον αφορά τα ποσοστά αυτών που χορεύουν ξένους χορούς στις ηλικίες 5-10 ετών, για μεν τα αγόρια είναι 15%, για δε τα κορίτσια 50%. Τα ποσοστά αυτά γίνονται μέγιστα στην ηλικία των 20-25 χρόνων για τους άνδρες (90%) και 15-20 χρόνων για τις γυναίκες (95%).

Σχετικά με τις διαφορές που παρουσιάζονται μεταξύ ανδρών και γυναικών ισχύει το ίδιο, που αναφέραμε και για τους ελληνικούς χορούς.

Ένα μικρό ποσοστό των πληροφορητών μου, στις μεγάλες ηλικίες, ανδρών και γυναικών, που γνωρίζουν ξένους χορούς, ανήκει στην κατηγορία των ραφτάδων, εκείνων δηλαδή που ασχολούνταν με το εμπόριο της κάπας (βλ. κεφ.Α) και ταξίδευαν σε πολλά μέρη του εξωτερικού. Είναι λοιπόν εύλογο να είχαν δεχθεί κάποια επίδραση των ευρωπαϊκών χωρών και -κυρίως- των χωρών των μεγάλων αστικών κέντρων και ιδιαίτερα της πρωτεύουσας, της Αθήνας (ήταν τότε της μόδας οι χοροί βαλς-ταγκό κλπ.), όπου ορισμένοι είχαν μεταναστεύσει εξαιτίας του ορεινού και άγονου εδάφους του Συρράκου. Η ερμηνεία αυτή στηρίζεται και στις απαντήσεις που δόθηκαν στο ερώτημα, σχετικά με το επάγγελμα και τον τόπο διαμονής. Κανένας

από αυτούς που ασχολούνταν με την κτηνοτροφία δεν γνώρισε ξένους χορούς, σε αντίθεση με το μικρόν αριθμό εκείνων, οι οποίοι από τα παιδικά τους χρόνια ή και σε κάποια μεγαλύτερη ηλικία είχαν εγκατασταθεί στα μεγάλα αστικά κέντρα (Αθήνα, Πάτρα, Κέρκυρα κλπ.). Αλλά και οι εσωτερικοί αυτοί μετανάστες δεν έχασαν ποτέ την επαφή με το χωριό τους. Όπου και να βρίσκονταν, τουλάχιστον το Δεκαπενταύγουστο, στο πανηγύρι της Παναγίας, θα το επισκέπτονταν όχι μόνο για να χορέψουν, να τραγουδήσουν, να συναντήσουν φίλους, γνωστούς και συγγενείς, αλλά και για ένα πολύ σοβαρότερο λόγο: για να παντρευτούν, να πάρουν νύφη ή γαμπρό απ' το δικό τους "σινάφι". Ήταν πολύ υποτιμητικό για την εποχή εκείνη να παντρευτεί κάποιος ένα "ξένο".

Με τον πίνακα VII (και το διάγραμμα VII) προχώρησα σε λεπτομερειακότερη διερεύνηση της σχέσης της ομάδας με τον παραδοσιακό χορό. Εδώ παρέχονται τα στοιχεία σχετικά με την προτίμηση των ελληνικών ή ξένων χορών.

ΠΙΝΑΚΑΣ VII

Ερώτηση: Ποιοις χορούς προτιμάς;

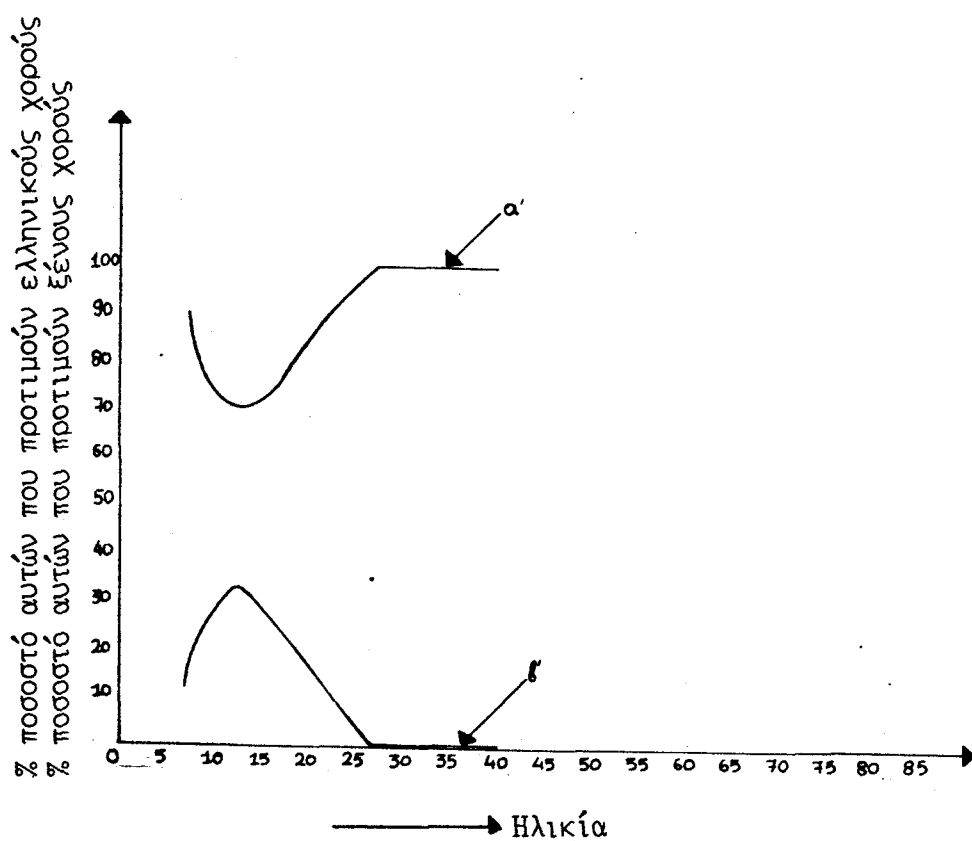
α/α	Ηλικία	Αριθμός ατόμων που χορεύουν ελλην. και ξένους χορούς	Αριθμός ατόμων που προτιμούν ελλην. χορούς	Ποσοστό %	Αριθμός ατόμων που προτιμούν ξένους χορούς	Ποσοστό %
1	5 - 10	8	7	87,5	1	12,5
2	10 - 15	40	28	70,0	13	32,5
3	15 - 20	38	30	78,9	8	21,0
4	20 - 25	14	12	85,7	2	14,3
5	25 - 30	15	15	100,0	0	-
6	30 - 35	18	18	100,0	0	-
7	35 - 40	14	14	100,0	0	-
8	40 - 45	4	4	-	0	-
9	45 - 50	7	7	-	0	-
10	50 - 55	4	4	-	0	-
11	55 - 60	8	8	-	0	-
12	60 - 65	3	3	-	0	-
13	65 - 70	1	1	-	0	-
14	70 - 75	1	1	-	0	-
15	75 - 80	2	2	-	0	-
16	80 - 85	1	1	-	1	-

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ VII

% ποσοστό αυτών που προτιμούν ελληνικούς χορούς
σε συνάρτηση με την ηλικία (α' καμπύλη)

% ποσοστό αυτών που προτιμούν ξένους χορούς
σε συνάρτηση με την ηλικία (β' καμπύλη)

Στο διάγραμμα VII παρατηρούμε ότι το ποσοστό εκείνων που προτιμούν ελληνικούς παραδοσιακούς χορούς είναι πολύ μεγάλο (87,5) για την ηλικία των 5-10 χρόνων και μειώνεται αισθητά, δίνοντας ένα ελάχιστο (70%) γύρω στην ηλικία των 15 χρόνων. Στη συνέχεια και μετά την ηλικία των 15 χρόνων το ποσοστό αυξάνεται, για να φθάσει στο 100% στα 25 χρόνια περίπου και να παραμείνει σταθερό για τις υπόλοιπες ηλικίες.

Τα παιδιά των 5-10 χρόνων είναι προσκολλημένα στο οικογενειακό περιβάλλον και κατ'εξοχήν στους γονείς², οι οποίοι σήμερα βρίσκονται στην ηλικία των 30-40 χρόνων και διατηρούν ακόμα ισχυρούς δεσμούς με την παράδοση, όπως εξάλλου φαίνεται και από το ίδιο το διάγραμμα. Οι γονείς αποτελούν πρότυπο για τα παιδιά στην ηλικία των 5-10 χρόνων, ώστε να μεταδίδεται σ'αυτά η αγάπη τους για τους ελληνικούς χορούς της παράδοσης. Αυτό γίνεται σχεδόν αφ'εαυτού, δεδομένου ότι στην ηλικία αυτή τα παιδιά ακολουθούν τους γονείς και συμμετέχουν μαζί τους στις διάφορες κοινωνικές εκδηλώσεις, όπως είναι τα φιλικά οικογενειακά γλέντια, οι γιορτές, τα πανηγύρια κλπ. Ας σημειωθεί επίσης, ότι η ηλικία των 5-10 χρόνων δέχεται σε σημαντικό βαθμό και την επίδραση των παππούδων και των γιαγιάδων, και έτσι εξασφαλίζεται μία ακόμα εστία επιρροής προς την κατεύθυνση της παράδοσης.

Το μικρότερο ποσοστό (70%) που προτιμάει ελληνικούς παραδοσιακούς χορούς σημειώνεται, όπως σημειώθηκε, γύρω στην ηλικία των 15 χρόνων. Αυτό ασφαλώς πρέπει να συσχετιστεί με το γεγονός, ότι οι έφηβοι έχουν την

τάση να απομακρυνθούν από το οικογενειακό περιβάλλον³, να δημιουργούν ανάλογες συναναστροφές και να αναζητούν τρόπους διασκέδασης και έκφρασης που θα τονίζουν την απομάκρυνσή τους αυτή, σε συνδυασμό βέβαια με την έξαρση που σημειώνει στις μέρες μας η μίμηση ξένων προτύπων. Η τάση αυτή είναι εντονότατη, ακριβώς, στον τομέα της ψυχαγωγίας. Παρ' όλα αυτά το γεγονός, ότι 70% των παιδιών αυτών προτιμούν τους ελληνικούς χορούς, είναι ένα σοβαρό τεκμήριο για το βαθμό παραδοσιακότητας⁴ που χαρακτηρίζει ακόμα τους ανθρώπους του Συρράκου.

Το ποσοστό 100% για τις άνω των 25 χρόνων ηλικίες τεκμηριώνει και αυτό επίσης τη διατηρούμενη παραδοσιακή συμπεριφορά των Συρρακιωτών, σε συνδυασμό με τη βαθμιαία συντηρητικοποίηση των ατόμων, ανάλογα με την αύξηση της βιολογικής ηλικίας.

Προκειμένου να διαπιστωθεί ο βαθμός γνώσης της χορευτικής παράδοσης και ο τρόπος απόκτησής της (παραδοσιακός ή φολκλορικός)⁵ στους σημερινούς Συρρακιώτες έθεσα το ερώτημα: πόσους ελληνικούς χορούς ξέρεις και πόσους από αυτούς έμαθες από δάσκαλο (φολκλορικός τρόπος)⁶. Από τις απαντήσεις στο ερώτημα προέκυψε ο πίνακας VIII, που δείχνει το Μ.Ο. των ελληνικών παραδοσιακών χορών, που χορεύει κάθε άτομο ανάλογα με την ηλικία του, και το Μ.Ο. των χορών που έμαθε από δάσκαλο.

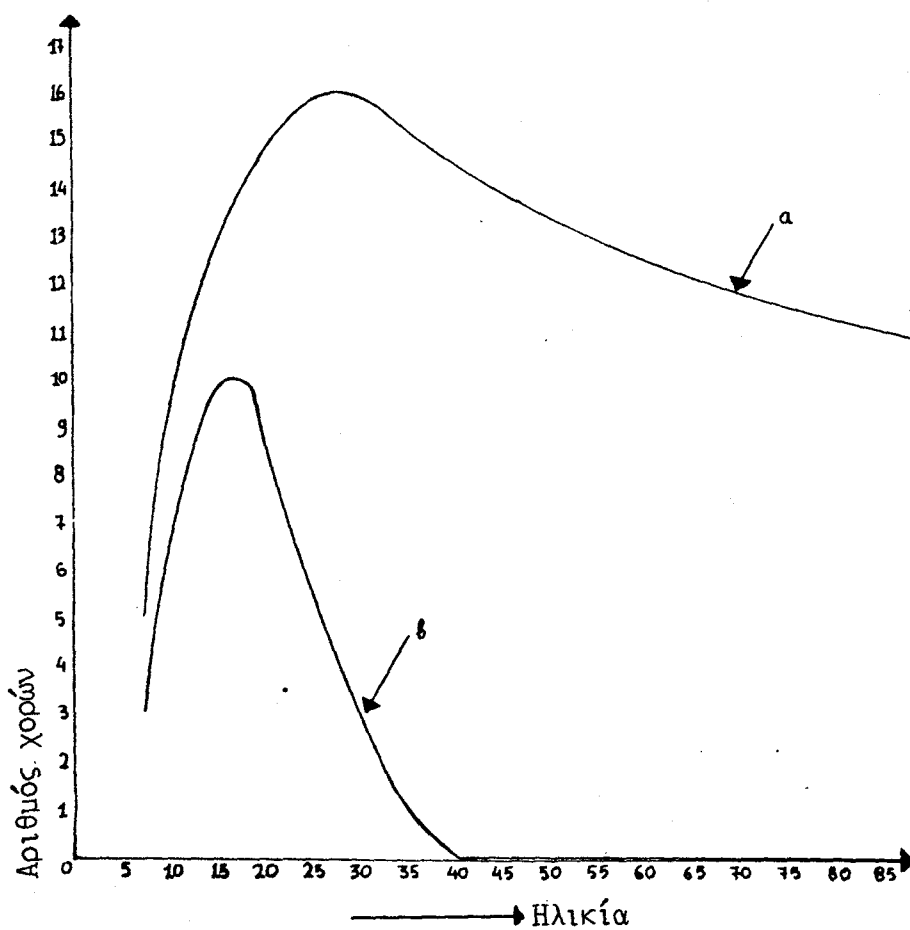
ΠΙΝΑΚΑΣ VIII

α/α	Ηλικία	Μ.Ο.ελληνικών χωρών που χορεύει κάθε άτομο	Μ.Ο.ελληνικών χωρών που διδάχθηκαν από δά- σκαλο στους πολιτιστι- κούς συλλόγους
1	5 - 10	5	3
2	10 - 15	10	8
3	15 - 20	15	10
4	20 - 25	14	6
5	25 - 30	16	6
6	30 - 35	15	1
7	35 - 40	15	1
8	40 - 45	13	0
9	45 - 50	14	0
10	50 - 55	13	0
11	55 - 60	13	0
12	60 - 65	12	0
13	65 - 70	13	0
14	70 - 75	10	0
15	75 - 80	12	0
16	80 - 85	11	0

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ VIII

Μ.Ο. ελληνικών χορών που χορεύουν
σε συνάρτηση με την ηλικία (α' καμπύλη)

Μ.Ο. ελληνικών χορών που έμαθαν από δάσκαλο στους
πολιτιστικούς συλλόγους σε συνάρτηση με την ηλικία
(β' καμπύλη)

Στο διάγραμμα VIII μελετάμε δύο καμπύλες. Η μία δείχνει το Μ.Ο. των ελληνικών χορών που χορεύουν οι Συρρακιώτες σε συνάρτηση με την ηλικία, η άλλη δείχνει το Μ.Ο. των ελληνικών χορών που έμαθαν από δάσκαλο σε συνάρτηση πάλι με την ηλικία.

Στην καμπύλη α' του διαγράμματος παρατηρούμε ότι για τις ηλικίες 5-10 χρόνων ο Μ.Ο. των ελληνικών χορών που γνωρίζουν είναι 5. Όσο αυξάνεται η ηλικία, αυξάνεται και ο Μ.Ο. των χορών, για να φτάσει στη μέγιστη τιμή (16 χοροί) στις ηλικίες των 25-30 χρόνων. Μετά την ηλικία των 30 χρόνων ο Μ.Ο. μειώνεται σταδιακά, για να φτάσει στην τιμή των 11 χρόνων στην ηλικία των 80-85 χρόνων.

Στην καμπύλη β' παρατηρούμε ότι για τις ηλικίες 5-10 χρόνων ο Μ.Ο. ελληνικών χορών που δίδαξαν δάσκαλοι είναι 3. Όσο αυξάνεται η ηλικία, αυξάνεται και ο Μ.Ο. των χορών, για να φτάσει στη μέγιστη τιμή (10 χοροί) στις ηλικίες των 15-20 χρόνων. Μετά την ηλικία των 20 χρόνων η καμπύλη πέφτει πολύ γρήγορα, για να φτάσει στις ηλικίες περίπου των 40 χρόνων στο μηδέν, όπου και παραμένει και για τις υπόλοιπες ηλικίες.

Συγκρίνοντας τις δύο καμπύλες α' και β' έχουμε για κάθε διάστημα ηλικιών (5-10, 10-15 κλπ.) το ποσοστό των χορών που έμαθαν από δάσκαλο, στο σύνολο των χορών που γνωρίζουν. Π.χ. στις ηλικίες των 15-20 χρόνων στην καμπύλη β' αντιστοιχούν 10 χοροί. Στις ίδιες ηλικίες στην καμπύλη α' αντιστοιχούν 14 χοροί. Άρα το ποσοστό είναι: $10:14 = 71\%$. Κατ' αυτό τον τρόπο βρίσκονται τα ποσοστά για όλα τα διαστήματα ηλικιών, που είναι τα

παρακάτω.

Ηλικίες	Ποσοστά
5 - 10	(3:5) . 100 = 60%
10 - 15	(8:11). 100 = 73%
15 - 20	(10:14). 100 = 71%
20 - 25	(7,5:15). 100 = 50%
25 - 30	(4,5:16). 100 = 28%
30 - 35	(2:16). 100 = 12%
35 - 40	(0,5:15). 100 = 3%
40 - 45	(0:14). 100 = 0%

Για τις υπόλοιπες ηλικίες (40-85) το ποσοστό είναι μηδέν, αφού η καμπύλη β' βρίσκεται πάνω στον άξονα των ηλικιών.

Από τα παραπάνω ποσοστά διαπιστώνεται η αποτελεσματική επίδραση των πολιτιστικών συλλόγων στη διατήρηση των ελληνικών χορών και στη διαμόρφωση της χορευτικής συνείδησης των Συρρακιωτών, για τις ηλικίες 5-35 χρόνων περίπου.

Για την εξέταση της τυχόν υπάρχουσας διαφοράς μεταξύ ανδρών και γυναικών, όσον αφορά τον αριθμό των ελληνικών παραδοσιακών χορών που γνωρίζουν, καταρτίστηκε ο Πίνακας ΙΧ και το αντίστοιχο διάγραμμα.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΧ

Ερώτηση: πόσους ελληνικούς παραδοσιακούς χορούς ξέρεις;

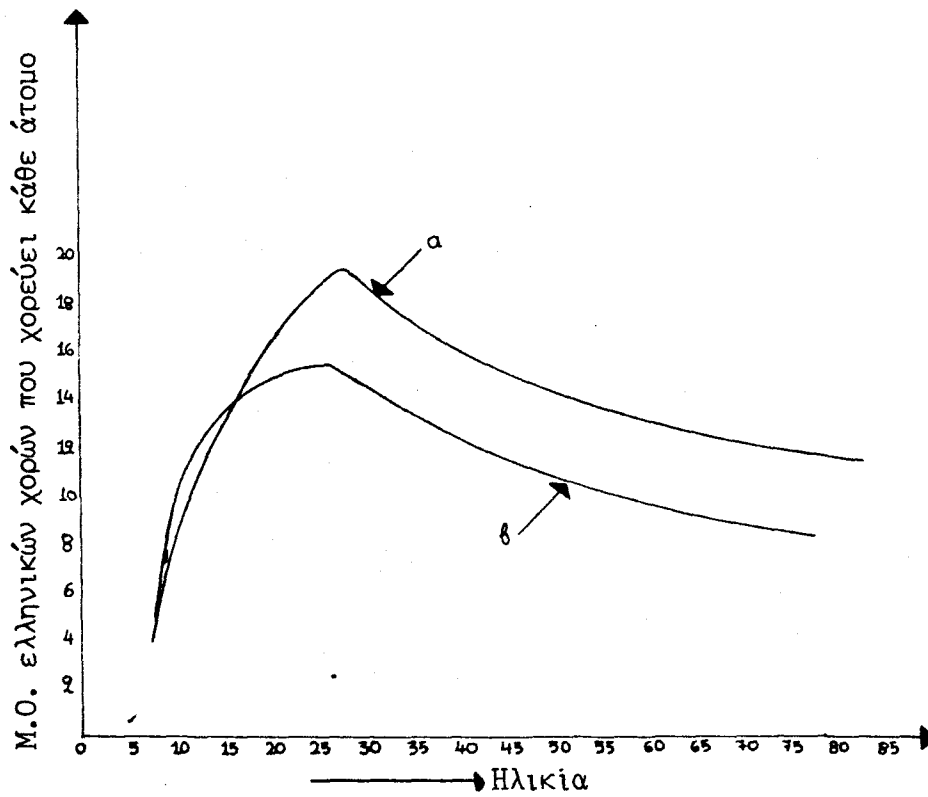
α/α	Ηλικία	Αριθμός ατόμων που ρωτήθηκαν		Μ.Ο.ελληνικών χορών που χορεύει κάθε άτομο	
		άνδρες	γυναίκες	άνδρες	γυναίκες
1	5 - 10	14	14	4	5
2	10 - 15	35	29	8	13
3	15 - 20	24	22	16	14
4	20 - 25	9	10	17	12
5	25 - 30	11	13	20	15
6	30 - 35	20	10	15	14
7	35 - 40	18	14	17	12
8	40 - 45	17	8	14	11
9	45 - 50	16	12	16	12
10	50 - 55	10	8	15	11
11	55 - 60	14	9	15	9
12	60 - 65	10	8	12	11
13	65 - 70	12	3	13	13
14	70 - 75	8	3	11	5
15	75 - 80	5	3	11	12
16	80 - 85	4	1	-	-

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΙΧ

Μ.Ο. ελληνικών χωρών που χορεύει κάθε άνδρας
σε συνάρτηση με την ηλικία (α' καμπύλη)

Μ.Ο. ελληνικών χωρών που χορεύει κάθε γυναίκα
σε συνάρτηση με την ηλικία (β' καμπύλη)

Από τις καμπύλες α' και β' του διαγράμματος παρατηρούμε ότι για τις ηλικίες μέχρι 20 χρόνων δεν υπάρχει διαφορά μεταξύ ανδρών και γυναικών, όσον αφορά το Μ.Ο. των χορών που γνωρίζουν. Από την ηλικία των 20 χρόνων περίπου και εξής οι άνδρες χορεύουν περισσότερους χορούς από τις γυναίκες. Το γεγονός αυτό επιβεβαιώνει όσα αναφέραμε σχετικά με τη θέση της γυναίκας στην παραδοσιακή και σύγχρονη κοινωνία (βλ. σελ.29). Ενώ δηλαδή παλιότερα ήταν περιορισμένη στο σπίτι και δεν συμμετείχε σ' όλες τις χορευτικές περιστάσεις (όπως στο καφενείο του χωριού), σήμερα συμμετέχει σ' όλες τις εκδηλώσεις, εξίσου με τον άνδρα.

Προκειμένου να εξετάσουμε, αν οι παραδοσιακοί χοροί του Συρράκου χορεύονται και σήμερα στον ίδιο βαθμό που χορεύονταν και παλιότερα, σχηματίστηκε, με βάση τις απαντήσεις στο σχετικό ερωτηματολόγιο, ο πίνακας X, όπου φαίνεται το ποσοστό κατά το οποίο χορεύεται ο κάθε χορός χωριστά, για κάθε διάστημα ηλικίας.

Επίσης για να εξεταστεί, κατά πόσο οι Συρρακιώτες χορεύουν σήμερα και παραδοσιακούς χορούς άλλων περιοχών, καταρτίστηκε ο πίνακας XI, όπου δίνεται ο ακριβής αριθμός εκείνων που χορεύουν τον κάθε χορό (και όχι το ποσοστό, όπως έγινε στον πίνακα X, και αυτό γιατί ο αριθμός των χορευτών για κάθε χορό άλλης περιοχής είναι πάρα πολύ μικρός).

ΠΙΝΑΚΑΣ X

ΕΛΛΗΝΙΚΟΙ ΠΑΡΑΘΕΣΙΑΚΟΙ ΧΟΡΟΙ ΣΥΡΡΑΚΟΥ	ΗΛΙΚΙΑ															
	5-10	10-15	15-20	20-25	25-30	30-35	35-40	40-45	45-50	50-55	55-60	60-65	65-70	70-75	75-80*	80-85**
1 Συγκαθιστός	7	31	74	68	87	90	91	88	86	83	87	83	93	82	-	-
2 Πασιτό (συστό στα τρία)	75	89	93	89	96	100	100	100	100	100	96	100	100	100	-	-
3 Πωγωνίσιο (στα δύο)	79	86	91	95	96	100	100	100	100	100	91	94	100	91	-	-
4 Καλαματιανό (συστό 7/8)	54	78	91	95	92	100	100	96	96	94	96	94	100	100	-	-
5 Καραγκούνα	21	62	78	100	96	100	97	92	89	89	96	94	100	100	-	-
6 Παλαμάρια	25	59	76	79	75	83	72	84	82	72	74	50	73	45	-	-
7 Γλιτσρός	39	67	76	79	87	83	75	72	86	72	65	50	44	45	-	-
8 Τσαμίκα	36	73	87	95	96	93	94	88	100	100	87	89	100	73	-	-
9 Κλέφτες*	0	20	46	42	58	53	59	56	54	44	52	50	73	27	-	-
10 Μερούσης	25	67	83	74	83	73	81	64	71	56	56	39	67	45	-	-
11 Ψοσούνι	21	62	80	79	75	57	56	28	43	39	56	28	27	36	-	-
12 Ζαγορίσιος	18	53	69	68	71	50	47	24	32	28	26	17	27	0	-	-
13 Περατιανός	0	33	57	63	71	70	56	60	68	56	48	33	20	27	-	-
14 Κάτω στην άσπρη Πλάκα (Βουργινάδα-Αλεξάνδρα- Βασίλως Αρχόντισσα κλπ.)	18	55	72	79	75	80	66	68	79	83	61	72	73	55	-	-
15 Γιάννης Κώστας	4	42	63	68	75	73	63	52	75	83	57	50	67	27	-	-
16 Καλαντζής*	0	3	15	37	33	33	37	40	36	44	48	33	33	18	-	-
17 Πώς το τρέβουν το πιπέρι*	0	6	30	42	42	53	53	48	50	44	48	33	47	18	-	-
18 Χορός της νύφης*	0	0	9	16	17	23	25	24	43	44	43	11	27	9	-	-
19 Βλαχούλα	0	5	9	26	21	27	22	12	32	17	30	55	33	18	-	-
20 Για μία φορά είναι η λεβεντιά	4	55	76	84	92	93	87	88	89	83	74	78	87	45	-	-

* Οι πύθ πάνω χοροί χορεύονται μόνο από άνδρες. Εκτός από τους κλέφτες, οι άλλοι είναι μιμητικοί χοροί.

**Στις δύο τελευταίες στήλες των 75-80 και 80-85 ετών, δεν βγήκε το % ποσοστό, γιατί το δείγμα είναι πάρα πολύ μικρό: 8 και 7 ερωτηθέντες αντίστοιχα.

Ο πίνακας X περιλαμβάνει τα ποσοστά επί τοις εκατόν που χορεύεται ο κάθε χορός, για όλες τις ηλικίες. Παρατηρούμε σχετικά ότι οι κατεξοχήν παραδοσιακοί συρρακιώτικοι χοροί, αυτοί που χορεύονται από πολύ παλιά στο Συρράκο, όπως: 1) Συγκαθιστός, 2) Πατητό ή συρτό στα τρία, 3) Παγωνίσσιος (στα δύο), 4) Καλαματιανός (συρτός 7/8), 5) Καραγκούνα, 6) Παλαμάκια, 7) Τσάμικος, 8) Κλέφτες, 9) Μενούσης, 10) Κάτω στην άσπρη πλάκα (Βιργινάδα-Μπαλατσός-Αλεξάνδρα-Βασίλω Αρχόντισσα), 11) Γιάννης Κώστας, 12) Καλαϊτζής, 13) Πώς το τρίβουν το πιπέρι, 14) Χορός της νύφης ή λιποθυμιάρικος, 15) Βλαχούλα (ν)εροβόλαγε και 16) Για μια φορά είναι η λεβεντιά, εξακολουθούν να χορεύονται και σήμερα σε μεγάλα ποσοστά από όλες τις ηλικίες, ενώ οι χοροί, που έγιναν γνωστά τα τελευταία χρόνια στο Συρράκο από τον ευρύτερο χώρο της Ηπείρου, όπως: Γιατρός, Φυσούνι, Ζαγορίσιος και Περαιτιανός, χορεύονται περισσότερο από τους νέους.

Εξάλλου στον πίνακα XI δηλώνεται ο αριθμός των Συρρακιωτών που χορεύουν ελληνικούς χορούς άλλων περιοχών, εκτός της Ηπείρου (Μακεδονίας, Θράκης, Θεσσαλίας, Κρήτης, Πόντου). Παρατηρούμε και εδώ ότι οι χοροί αυτοί χορεύονται από λίγα άτομα, και μάλιστα ηλικίας κάτω των 40 ετών, ενώ κανένας μεγαλύτερος δεν τους χορεύει.

Επειδή η κυρίαρχη χορευτική εκδήλωση στη διατήρηση της χορευτικής παράδοσης είναι τα πανηγύρια του χωριού, -έστω και με τη μορφή που γίνονται σήμερα,- και προκειμένου να διαπιστωθεί η συμμετοχή των Συρρακιωτών σ' αυτά, όπως επίσης και στα άλλα φιλικά γλέντια (γιορ-

τές, αρραβώνες, γάμοι, οικογενειακές φιλικές συναντήσεις), καταρτίστηκε ο πίνακας XII και το αντίστοιχο διάγραμμά του. Ο παραπάνω διαχωρισμός των χορευτικών εκδηλώσεων σε πανηγύρια και φιλικά γλέντια έγινε, γιατί τα πανηγύρια αποτελούν μια γενικότερη κοινωνική εκδήλωση σε αντίθεση με τα φιλικά γλέντια που γίνονται σε πιο στενό περιβάλλον. Παλιότερα βέβαια μεγάλο κοινωνικό γεγονός ήταν και ο παραδοσιακός γάμος, κάτι δηλαδή που σήμερα δεν γίνεται, γι' αυτό ο γάμος θεωρείται απλό φιλικό γλέντι.

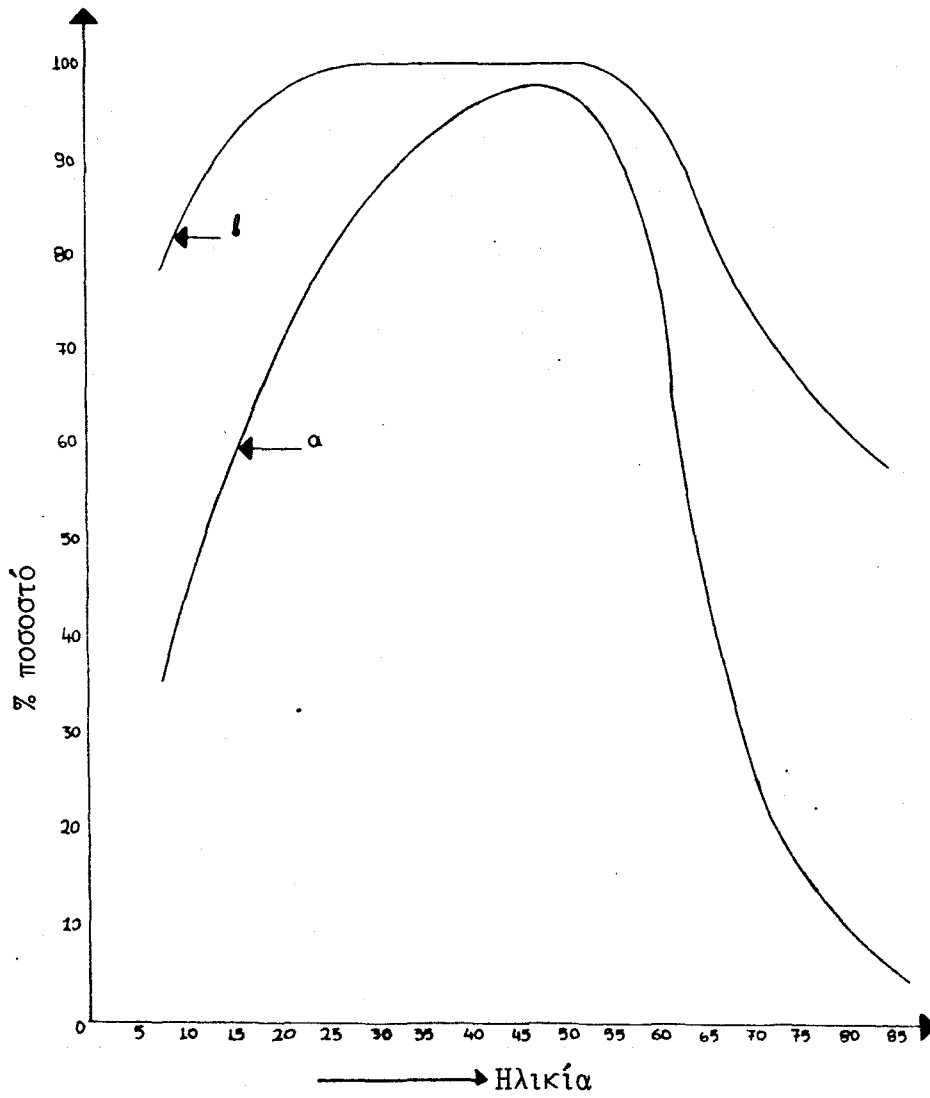
ΠΙΝΑΚΑΣ XII

α/α	Ηλικία	Αριθμός ατόμων που ρωτήθηκαν	Αριθμός αυτών που χορεύουν στα πανηγύρια	Ποσοστό %	Αριθμός αυτών που χορεύουν στα διάφορες φιλικές εκδηλώσεις	Ποσοστό %
1	5 - 10	28	10	35,5	22	78,6
2	10 - 15	64	35	54,7	59	92,2
3	15 - 20	46	31	67,4	45	97,8
4	20 - 25	19	16	84,2	18	94,7
5	25 - 30	24	21	87,5	21	87,5
6	30 - 35	30	25	83,3	30	100
7	35 - 40	32	29	90,6	32	100
8	40 - 45	25	23	92	25	100
9	45 - 50	28	28	100 %	28	100
10	50 - 55	18	17	94,4	18	100
11	55 - 60	23	22	95,6	23	100
12	60 - 65	18	12	66,7	12	66,7
13	65 - 70	15	6	40	10	66,7
14	70 - 75	11	3	27,3	10	91
15	75 - 80	8	1	12,5	5	62,5
16	80 - 85	5	1	20	3	60

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ XII

% ποσοστό αυτών που χορεύουν
στα πανηγύρια (α' καμπύλη)

% ποσοστό αυτών που χορεύουν
στα φιλικά γλέντια (β' καμπύλη)

Από τις καμπύλες α' και β' του διαγράμματος παρατηρείται ότι και στις μικρές ηλικίες οι Συρρακιώτες χορεύουν στα πανηγύρια, αλλά και πολύ περισσότερο στα φιλικά γλέντια. Το μεγαλύτερο ποσοστό συμμετοχής στα πανηγύρια σήμερα έχουν οι ηλικίες 30-50 χρόνων. Βέβαια σε φιλικά γλέντια χορεύουν σχεδόν όλοι από 15-60 χρόνων.

Οι νέοι ηλικίας 5-15 χρόνων συμμετέχουν στα πανηγύρια, κάτι εξάλλου που γίνονταν και παλιότερα, με το να πιάνονται στο τέλος του χορού και να ακολουθούν τους μεγαλύτερους χωρίς ποτέ όμως να τους δίνεται η σειρά για να "σύρουν" το χορό. Αυτό θα γίνει από την ηλικία των 17-18 χρόνων για τα αγόρια και ίσως κατά 1-2 χρόνια μικρότερα για τα κορίτσια. Στο καφενείο όμως του χωριού, μετά το πανηγύρι, θα χορέψουν και οι μικρές ηλικίες μαζί με τους γονείς τους. Παλιότερα στο καφενείο δεν πήγαιναν ούτε οι γυναίκες ούτε και τα παιδιά τους.

Μετά την ηλικία των 50 χρόνων όλο και πιο λίγοι είναι αυτοί που μετέχουν στα φιλικά γλέντια και πολύ περισσότερο στα πανηγύρια. Αυτό αποτελεί φυσική συνέπεια της ηλικίας τους.

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

1. Η μάθηση, δηλ. η μεταβολή της συμπεριφοράς που δηλώνει κάθε ενέργεια ή εκδήλωση ενός ατόμου, είναι αποτέλεσμα επιδράσεων περιβάλλοντος, άσκησης και εμπειριών· το άτομο όσο αναπτύσσεται δέχεται και περισσότερες επιδράσεις. Βλ. Δ.Ν.Σακκά, Παιδαγωγική ψυχολογία, Αθήνα 1977, σελ.260-6.
2. Πβ. Μ.Χουρδάκη, Οικογενειακή ψυχολογία, Αθήνα 1982, σελ.144-5.
3. Για τις σχέσεις του έφηβου με τους γονείς του βλ. Μ. Χουρδάκη, ό.π.
4. Ορίζω ως βαθμό παραδοσιακότητας τη σχέση μεταξύ του συνόλου των παραδοσιακών χορών, που υπάρχουν σ'έναν τόπο, και του αριθμού των χορών που αποτελούν το ρεπερτόριο ενός ατόμου.
5. Σχετικά με το φολκλορισμό και το παραδοσιακό βλ. Μ.Γ. Μερακλή, Σύγχρονος ελληνικός λαϊκός πολιτισμός, Αθήνα 1973, σελ.18. Για τον παραδοσιακό και το φολκλορικό χορό ειδικότερα βλ. επίσης Α.Ράφτη, Ο κόσμος του ελληνικού χορού, Αθήνα 1985, σελ.18.
6. Σήμερα η εκμάθηση των παραδοσιακών χορών γίνεται κυρίως από τους Συρρακιώτικους εκπολιτιστικούς συλλόγους Ιωαννίνων, Φιλιππιάδας, Πρέβεζας και Αθηνών που δημιουργήθηκαν, ακριβώς για τη διατήρηση και διάδοση της πολιτιστικής τους κληρονομιάς.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Η παλιά κοινωνία του Συρράκου, με τις δύο κοινωνικές ομάδες -κτηνοτρόφους και ραφτάδες-, τα αυστηρά ήθη και έθιμα, αλλά και τις στενές προσωπικές σχέσεις μεταξύ των μελών της, δεν υφίσταται πια. Η αύξηση των ατομικών συμφερόντων, η χαλάρωση των συγγενικών δεσμών και η διεκδίκηση της ατομικής επιτυχίας είναι τα χαρακτηριστικά της γνωρίσματα. Η βιομηχανική και η σύγχρονη τεχνολογική εξέλιξη δημιούργησαν νέες κοινωνικές σχέσεις και νέους θεσμούς.

Εντούτοις παρά τις αλλαγές που επήλθαν στον τρόπο ζωής των Συρρακιωτών, ο κοινωνικός μετασχηματισμός δεν έχει ακόμα ολοκληρωθεί απόλυτα, γιατί ένα σημαντικό μέρος των κατοίκων, που ασχολείται με τη γεωργία, εξακολουθεί να ζει, μόνιμα πια, στους ίδιους απομονωμένους χώρους, μακριά από τα αστικά κέντρα, τους οποίους μετέτρεψαν από βοσκοτόπους σε καλλιεργήσιμες εκτάσεις.

Αλλά και εκείνοι που ζουν στις πόλεις διατηρούν ακόμα μεταξύ τους στενές σχέσεις και κατά συνέπεια κάποιες μορφές παραδοσιακών τρόπων διασκέδασης, με τη διοργάνωση χορών σε διάφορα κέντρα, όπου προσκαλούνται λαϊκοί οργανοπαίχτες που γνωρίζουν ακόμα το τοπικό ρεπερτόριο. Οι ελληνικοί παραδοσιακοί χοροί του Συρράκου χορεύονται και σήμερα σ' όλες τις κοινωνικές εκδηλώσεις απ' την πλειονότητα (πάνω από 80%) των Συρρακιωτών. Βέβαια το τοπικό χορευτικό ρεπερτόριο έχει εμπλουτιστεί και με χορούς άλλων περιοχών -κυρίως γειτονικών. Οι χοροί αυτοί, που έγιναν γνωστοί τα τελευταία χρόνια στους Συρρακιώτες με τη συμβολή και

την επίδραση των διάφορων εκπολιτιστικών συλλόγων (που δεν περιορίζονται αυστηρά στο τοπικό χορευτικό ρεπερτόριο), αλλά και εξαιτίας των κοινωνικών μεταλλαγών, στους οποίους έχει γίνει αναφορά, χορεύονται περισσότερο από τους νέους.

Ειδικότερα από την έρευνά μας συνάγεται ότι όλοι σχεδόν οι Συρρακιώτες -ανεξάρτητα από την ηλικία- χορεύουν ελληνικούς χορούς. Ιδιαίτερα από την ηλικία των 25 χρόνων και άνω κατά κανόνα προτιμούν τους ελληνικούς χορούς (100%). Και αυτό αποκτά ιδιαίτερη σημασία δεδομένου ότι γνωρίζουν (αλλά σε πολύ μικρότερο ποσοστό) και ξένους χορούς. Μεγάλο επίσης ποσοστό (πάνω από 70%) προτίμησης των ελληνικών παραδοσιακών χορών παρατηρείται και στις μικρότερες ηλικίες (κάτω των 25 χρόνων), αν και η ξένη επίδραση είναι, γενικά, πολύ μεγαλύτερη σ' αυτές.

Διαπιστώνεται ακόμα, όσον αφορά το βαθμό γνώσης της χορευτικής παράδοσης, ότι δεν υπάρχουν σημαντικές διαφορές ανάμεσα στις μεγαλύτερες και τις μικρότερες ηλικίες. Μάλιστα οι μικρότερες ηλικίες, παρόλο που η μείωση των χορευτικών εκδηλώσεων και οι ξένες επιδράσεις συντέλεσαν στην ελάττωση των διάφορων παραδοσιακών χορευτικών ερεθισμάτων, χορεύουν περισσότερους χορούς. Και αυτό συμβαίνει, γιατί η εκμάθηση των ελληνικών παραδοσιακών χορών γίνεται σήμερα κυρίως από τους εκπολιτιστικούς συλλόγους, στους οποίους συμμετέχουν μόνο νέοι.

Σχετικά με τον τρόπο εκτέλεσης των χορών στην παραδοσιακή και τη σημερινή κοινωνία του Συρράκου πα-

ρατηρούνται βέβαια σημαντικές μορφολογικές και εκφραστικές διαφορές.

Σήμερα όλοι σχεδόν οι παραδοσιακοί χοροί του Συρράκου χορεύονται σ' όλες τις χορευτικές εκδηλώσεις, όπως και παλιότερα, με την ίδια χορευτική φράση, τον ίδιο ρυθμό, αλλά με διαφορετικό τρόπο εκτέλεσης τόσο από τους άνδρες όσο και από τις γυναίκες, και κυρίως με πιο γρήγορη ρυθμική αγωγή (τέμπο). Η επιτάχυνση αυτή της ρυθμικής αγωγής έχει ως συνέπεια να γίνονται, προπαντός από τις νεαρότερες ηλικίες, περισσότερες (και φυσικά γρηγορότερες) κινήσεις και λιγότερες παύσεις στους επί τόπου αυτοσχεδιασμούς.

Τα βασικά εξάλλου βήματα των χορών δεν παραλλάσσονται πια μόνο από τους άνδρες αλλά και από τις πρωτοχορεύτριες γυναίκες, οι οποίες πολλές φορές αυτοσχεδιάζουν στον τόπο, όπως και οι άνδρες, με ελεύθερα κινητικά μοτίβα από μικρά βήματα, στροφές και καθίσματα. Και αυτό παρατηρείται όχι μόνο στα φιλικά οικγενειακά γλέντια, αλλά και στο δημόσιο χορό των καφενείων - ενώ παλιότερα δεν επιτρέπόταν καν στη γυναίκα του Συρράκου να διασκεδάσει μαζί με τους άνδρες στα καφενεία του χωριού.

Οι κινήσεις επίσης του δεξιού χεριού της πρωτοχορεύτριας, που άλλοτε το κρατούσε μόνο στη μέση ή κάτω στην προσοχή (ένδειξη σεμνότητας), της κεφαλής, που βρισκόταν πάντοτε σε μικρή κάμψη προς τα κάτω για να κρατάει το βλέμμα χαμηλά, και γενικά όλων των μελών του σώματος έχουν απελευθερωθεί και έχουν γίνει περισσότερο έντονες, τουλάχιστον στις ηλικίες των 40 χρόνων και κάτω. Η γυναίκα σήμερα μπορεί να χορέψει στο πλευρό

ένος άνδρα και να κρατιέται μαζί του χέρι χέρι, έστω και αν αυτός δεν προέρχεται από το στενό συγγενικό της περιβάλλον.

Όσον αφορά το ποσοστό συμμετοχής στις διάφορες χορευτικές εκδηλώσεις, τόσο στις μεγαλύτερες όσο και στις μικρότερες ηλικίες είναι αρκετά υψηλό. Βέβαια μετά την ηλικία των 50 χρόνων μειώνεται σημαντικά, στα φιλικά οικογενειακά γλέντια και πολύ περισσότερο στο δημόσιο χορό των πανηγυριών. Αυτό αποτελεί βέβαια φυσική συνέπεια της ηλικίας τους.

Όστε, παρά τις κοινωνικές, οικονομικές και πολιτισμικές αλλαγές και κατά συνέπεια τις διαφοροποιήσεις που έχουν επέλθει στη μορφή και τις λειτουργίες του, ο παραδοσιακός χορός παραμένει ακόμα ζωντανός, αλλά κυρίως ως ένα μέσο προσωπικής έκφρασης, διασκέδασης και προβολής και κατά δεύτερο λόγο ως μέσο επικοινωνίας.

Οπωσδήποτε το πράγμα αυτό αποκτά εντελώς ιδιαίτερη σημασία από το γεγονός, ότι οι κάτοικοι της κοινότητας που ερευνήθηκε δεν είναι πλέον μόνιμοι. Παραμένουν κατά κανόνα στο χωριό μόνο δύο μήνες. Βρισκόμαστε λοιπόν μπροστά σε μια νέα -και ιδιαίτερα σημαντική- μορφή συντήρησης της παράδοσης, που πραγματοποιείται και ερήμην του χώρου. Το φαινόμενο επαληθεύεται και με άλλες περιπτώσεις ελληνικών χωριών και αξίζει να αποτελέσει αντικείμενο ιδιαίτερης συστηματικής έρευνας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αλεξιάκης Ελευθ.Π., Τα γένη και η οικογένεια στην παραδοσιακή κοινωνία της Μάνης, Αθήνα 1980.
- Ανωγειανάκης Φοίβος, Ελληνικά λαϊκά μουσικά όργανα, Εκδόσεις Μορφωτικού Ιδρύματος Εθνικής Τράπεζας Ελλάδος, Αθήνα 1976.
- (Ανώνυμου), "Συρράκον και Καλαρρύται", Εστία, 12 (1881), σελ.440-2.
- (Ανώνυμου), "Η σχολική περιουσία του Συρράκου", Εφ. Αντίλαλοι του Συρράκου, αρ.φ.11.
- Αραβαντινός, Π.Α., Χρονογραφία της Ηπείρου των τε ομόρων Ελληνικών και Ιλλυρικών χώρων" ..., τόμος Β', Αθήνα 1856.
- Βλάχος Κώστας Π., "Η επανάσταση Συρράκου-Καλαρρυτών στα 1821", Ηπειρωτική Εστία, 20 (1971), σελ.660-9.
- Bottomore T.B., Κοινωνιολογία. Κεντρικά προβλήματα και βασική βιβλιογραφία. Εισαγωγή, Μετάφραση και Επιμέλεια Δ.Γ.Τσαούση, Εκδόσεις Gutenberg, Χ.τ.Χ.
- Δήμας Ηλίας, Ελληνικοί παραδοσιακοί χοροί, Αθήνα 1976.
- Δημητρίου Νικόλαος, Λαογραφικά της Σάμου, επιμέλεια έκδοσης Αλκιβιάδης Ν. Δημητρίου, τόμος Α', Αθήνα 1983.
- Ζέρβας Γιάννης, "Παραδοσιακή μάθηση: μια γνωστική ψυχολογική προσέγγιση", Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, Ο λαϊκός χορός σήμερα, Λάρισα 1-5 Ιουλίου 1987, σελ.64-71.

Ηρειώτης Π.Ν., "Ο χορός της Λαμπρής ιδία εν τη εν Αιγίνη Παλαιά χώρα", Λαογραφία, 8 (1921), σελ.67-108.

Θανάσης Γιώργος, Αρραβώνες και γάμοι μικρής ηλικίας, Αθήνα 1983.

Ιακωβίδης Αλέκος, "Η εξέλιξη ενός χορού", Εθνογραφικά, 3 (1981-82), σελ.113-6.

Καβακόπουλος Παντελής, "Ο συρτός χορός", Πρακτικά Γ' Συμποσίου Λαογραφίας του Βορειοελλαδικού χώρου (Ήπειρος- Μακεδονία- Θράκη), Αλεξανδρούπολη, 14-18 Οκτωβρίου 1976 (Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, αρ.186), Θεσσαλονίκη 1979, σελ. 283-9.

του ίδιου, Επιστ. Επετ. Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, "Δωδώνη", 7 (1978), σελ. 359-84.

Καρακάσης Σταύρος, "Συμβολή εις την ιστορίαν των Λαϊκών μουσικών οργάνων. Οργανολογική και λαογραφική μελέτη, Επετ. Κέντρου Ερεύνης Ελλ. Λαογραφίας, 18-19 (1965-1966), Αθήνα 1967, σελ. 41-70.

Καυταντζόγλου Ρωξάνη - Ματίνα Ναούμη, "Μορφές οικογένειας στο Συρράκο στις αρχές του αιώνα", Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, 58 (1985), σελ. 32-54.

Κονταξής Κώστας Δημ., Η ανταλλαγή δώρων στην παραδοσιακή κοινωνία του Πόντου, Ιωάννινα 1986.

Κουκουλές Φαίδων, Βυζαντινών Βίος και Πολιτισμός, τόμος Ε', Αθήνα 1952, σελ.206-44.

Κατσουγιάννης Τηλέμαχος, Περί της καταγωγής των Βλάχων

των ελληνικών χωρών, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, τ.Α' - Β', Θεσσαλονίκη 1964, 1966.

Κρουστάλλης Κώστας, "Οι Βλάχοι της Πίνδρου", Άπαντα. Πρόλογος-εισαγωγή-επιμέλεια Γ. Βαλέτα, τόμος Β', Εκδόσεις Βιβλιοαθηναϊκή, Αθήνα χ.χ., σελ. 457-657.

Κωνστάντιος Δημήτριος, "Συρράκο... μικρό οδοιπορικό στο χρόνο και στο χώρο", Εφ. Ο νέος αγωνιστής της Ηπείρου, Ιωάννινα, αρ.φ. 56-58.

Λαζάρου Αχιλλέας Γ., "Ο χορός των Βλαχοφώνων", Πρακτικά Γ' Συμποσίου Λαογραφίας του Βορειοελλαδικού χώρου (Ήπειρος-Μακεδονία-Θράκη), Αλεξανδρούπολη, 14-18 Οκτωβρίου 1976, Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, αρ.186, Θεσσαλονίκη 1979 σελ. 383-95.

του ίδιου, Η Αρωμουνική και αι μετά της ελληνικής σχέσεις αυτής. Βλάχοι. Ιστορική φιλολογική μελέτη, Β' έκδοση, Αθήνα 1986.

Lange Roderyk, The Nature of Dance. Anthropological Perspective, Mac Donald & Evans, London 1975.

Λαμπρίδης Ιωάννης, Ηπειρωτικά μελετήματα, τεύχος 5: Μαλακασιακά, μέρος Β': Μέτσοβον και Σερράκου, Αθήνα 1888.

του ίδιου, Ηπειρωτικά μελετήματα, τεύχος 4: Μαλακασιακά, μέρος Α': Περιγραφή των Κατσανοχωρίων, Αθήνα 1888.

Λουκάτος Δημ., "Ο κεφαλονίτικος μπάλλος", Ηώς, τεύχη 58-60 (1962).

- Λουτζάκη Ρένα, "Ο παραδοσιακός χορός στην Ελλάδα", Θεσσαλονίκη 1985.
- της ίδιας, "Ο γάμος ως χορευτικό δράμενο. Η περίπτωση των προσφύγων της Ανατολικής Ρωμυλίας στο μικρό Μοναστήρι Μακεδονίας", Εθνογραφικά, 4-5 (1983-85), σελ.143-76.
- Μερακλής Μιχάλης Γ., Σύγχρονος Ελληνικός Λαϊκός Πολιτισμός, Εκδόσεις Ώρα, Αθήνα 1973.
- του ίδιου, Ελληνική λαογραφία, Α.Κοινωνική Συγκρότηση, Εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα 1984.
- Μουστάκης Γεώργιος, "Το τυρεμπόριο του 19ο αιώνα", Εφ. Αντίλαλοι του Συρράκου, αρ.φ.43.
- Λιάπης Βαγγέλης, Ο χορός στους Κουντουριώτες, Αθήνα 1987.
- Παπαδάκης Γιώργος, Λαϊκοί πραχτικοί οργανοπαίχτες, Εκδόσεις Επικαιρότητα 1983, χ.τ.
- Παπακώστας Νικ.Χ., Ηπειρωτικά. Ιστορικά-Λαογραφικά-Κοινωνικά. Τόμος Α': Αθαμανικά, Αθήνα 1967.
- Παπαχρήστος Βασίλης Κ., Ελληνικοί χοροί, Αθήνα 1960.
- Πετρόπουλος Δημ., "Έθιμα συνεργασίας και αλληλοβοήθειας του ελληνικού λαού", Επετ. Λαογραφικού Αρχείου, 5-6 (1943-1944), σελ.59-85.
- Πουρνάρας Στέργιος Ι., Η Βλαχομηλιά της Πίνδου "Αμέρου". Ιστορία - Λαογραφία. Αναφορά στους Βλάχους, Έκδοση πολιτιστικού συλλόγου Μηλιάς, Θεσσαλονίκη 1987.
- Ράφτης Άλκης, Ο κόσμος του ελληνικού χορού, Εκδόσεις

Πολύτυπο, Αθήνα 1985.

Ρωμαίος Κώστας, Λαογραφικά θέματα, Αθήνα 1977.

Σακκάς Δημήτρης Ν., Παιδαγωγική ψυχολογία. Προσωπικότητα-Προσαρμογή-Μάθηση, Εκδόσεις Γρηγόρη, Αθήνα 1977.

Σιμόπουλος Κυριάκος, Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα 1800-1810, τ.Γ1, έκδοση Β', Αθήνα 1985.

Σούλης Χρήστος Ι, "Τα ρόμκα της Ηπείρου ήτοι περί της συνθηματικής γλώσσας των γύφτων της Ηπείρου". Ηπειρωτικά Χρονικά, 4 (1929), σελ. 146-56.

του ίδιου, Συρράκων Μ.Ε.Ε., τ.ΚΒ' (φωτοαν.), σελ. 630.

Σταμίρης Γιάννης, Εισαγωγή στην κοινωνιολογία, Εκδόσεις Kεcraft Ε.Ε.Π., Αθήνα χ.χ.

Τσαούσης Δ.Γ., Η κοινωνία του ανθρώπου. Εισαγωγή στην κοινωνιολογία, Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 1987.

Τσιάρας Αναστ.Χ., Λαϊκές κουμπανίες λαϊκά όργανα και λαϊκοί πρακτικοί οργανοπαίχτες, Γιάννινα 1987.

Φίλιας Βασίλης, Εισαγωγή στη μεθοδολογία και τις τεχνικές των κοινωνικών ερευνών (Σπουδαστήριο κοινωνιολογίας ΠΑΣΠΕ Εθνικό Κέντρο κοινωνικών ερευνών), γενική εποπτεία-, Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 1977.

Handman Marie-Elisabeth, "Από την υποταγή στην εξάρτηση. Η θέση της γυναίκας σ' ένα χωριό του Πηλίου", στον τόμο: Διαδικασίες κοινωνικού μετασχηματισμού στην αγροτική Ελλάδα. Εισαγωγή-επιμέλεια Στάθης Δαμιανάκος, πρόλογος Βασίλης

Φίλιας, Εκδόσεις Ε.Κ.Κ.Ε., Αθήνα 1977, σελ. 247-76.

Χουρδάκη Μαρία, Οικογενειακή ψυχολογία. Διάλογοι σε θέματα παιδιού-έφηβου, συζύγων-γονέων, Εκδόσεις Γρηγόρη, Αθήνα 1982.

Ψυχογιός Δημήτρης Κ., "Οικονομικός και κοινωνικός μετασχηματισμός αγροτικών κοινοτήτων", Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, τ.58, (1985), σελ.1-31.

του ίδιου, Προίκες, φόροι, σταφίδα και ψωμί. Οικονομία και οικογένεια στην αγροτική Ελλάδα του 19ου αιώνα, Έκδοση Ε.Κ.Κ.Ε., Αθήνα 1987.

ΟΝΟΜΑΤΑ ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΤΩΝ

1. Μαντζίλας	Γιάννης,	Αθανασίου*,	1937**
2. Δήμα	Αθηνά,	Κωνσταντίνου,	1938
3. Δήμας	Κωνσταντίνος,	Γεωργίου,	1930
4. Αυδίκου	Μαρία,	Χρήστου,	1935
5. Αυδίκος	Χρήστος,	Αθανασίου,	1933
6. Μπαλάφα	Μαρία,	Δημητρίου,	1946
7. Μπαλάφας	Δημήτριος,	Κωνσταντίνου,	1936
8. Χασάνης	Γεώργιος,	Κωνσταντίνου,	1944
9. Γκίζα	Αλεξάνδρα,	Γεωργίου,	1944
10. Παπουτσής	Παναγιώτης,	Αποστόλου,	1944
11. Χασάνη	Θεοδώρα,	Γεωργίου,	1943
12. Παπαδημητρίου	Βασιλική,	Χρήστου,	1937
13. Γκίζας	Γεώργιος,	Νικολάου,	1942
14. Καραμάνης	Ηλίας,	Δημητρίου,	1938
15. Καραμάνη	Καλλιόπη,	Ηλία,	1940
16. Δούλη	Αλεξάνδρα,	Ανδρέα,	1934
17. Παπαδημητρίου	Χρήστος,	Κωνσταντίνου,	1932
18. Αποστόλου	Γεώργιος,	Αποστόλου,	1927
19. Βασιλική	Γαλάνη,	Κωνσταντίνου,	1928
20. Δούλης	Ανδρέας,	Κωνσταντίνου,	1923
21. Ψαλλίδα	Σοφία,	Θεοδώρου,	1923
22. Χασάνη	Αικατερίνη,	Σταύρου,	1925
23. Χασάνης	Σταύρος,	Γεωργίου,	1922
24. Τσουμελέκας	Γεώργιος,	Χρήστου,	1923
25. Ζιώγας	Παναγιώτης,	Γεωργίου,	1923
26. Κατωγιάννης	Ευάγγελος,	Χρήστου,	1919
27. Γκαρτζονίκα	Ελένη,	Σωτηρίου,	1919
28. Κουτρούμπας	Χρήστος,	Γεωργίου,	1918

29. Κουτσοτόλης	Ηλίας,	Κωνσταντίνου,	1919
30. Ιωάννου	Ευάγγελος,	Σπύρου,	1918
31. Παπουτσή	Χαρίλαος,	Χρήστου,	1918
32. Χασάνη	Μαρία,	Κωνσταντίνου,	1920
33. Μπρίκος	Ευστάθιος,	Γεωργίου,	1917
34. Γαλάνη	Μαρία,	Ιωάννου,	1917
35. Ρίζος	Ευάγγελος,	Ιωάννου,	1914
36. Κατσάνος	Χρήστος,	Αναστασίου,	1915
37. Νίκα	Ευριδίκη,	Δημητρίου,	1915
38. Κατωγιάννης	Σταύρος,	Χρήστου,	1914
39. Παπαδημητρίου	Μιχαήλ,	Σωτηρίου,	1914
40. Ντόντης	Ευάγγελος,	Δημητρίου,	1913
41. Παπαδημητρίου	Σπυριδούλα,	Δημητρίου,	1907
42. Μαγκλάρα	Ουρανία,	Λεωνίδα,	1908
43. Ζιώγας	Ιωσήφ,	Δημητρίου,	1910
44. Νίκας	Δημήτριος,	Νικολάου,	1908
45. Σωτηρίου	Μαρία,	Παναγιώτου,	1909
46. Σωτηρίου	Παναγιώτης,	Κωνσταντίνου,	1911
47. Μαγκλάρας	Λεωνίδας,	Κωνσταντίνου,	1906
48. Μπαλάφας	Κωνσταντίνος,	Γεωργίου,	1902
49. Αυδίκου	Μαρία,	Αθανασίου,	1905

* Αναφέρονται τα ονόματα των κυριότερων πληροφορητών.

** Σημειώνεται το έτος γεννήσεως των πληροφορητών.